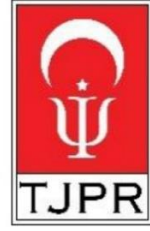

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Sayı: 9 • Haziran 2024 • 175-272

Issue: 9 • June 2024 • 175-272

Türk Din Psikolojisinde Öncü Bir İsim: Ali Murat Daryal Üzerine Biyografik Bir Araştırma

A Leading Figure in Turkish Psychology of Religion:
A Biographical Research on Ali Murat Daryal

Mustafa Koç

Prof. Dr.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi

Din Psikolojisi Ana Bilim Dalı

E-posta: mustafa.koc@ogu.edu.tr

Orcid: 0000-0003-1299-7963

Eskişehir / Türkiye

Professor

Eskişehir Osmangazi University

Faculty of Theology

Department of Psychology of Religion

E-mail: mustafa.koc@ogu.edu.tr

Orcid: 0000-0003-1299-7963

Eskişehir / Türkiye

<https://doi.org/10.59379/tdpd.1479037>

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Makale Türü • Article Type

Araştırma • Research

Geliş Tarihi • Received

06 Mayıs 2024 • 06 May 2024

Kabul Tarihi • Accepted

02 Haziran 2024 • 02 June 2024

Ö z e t

Din psikolojisi alanında bilimsel araştırma yapan ve akademik metin üreten alan aktörüne akademisyen ‘din psikoloğu’ denir. Bu makalede, Türkiye’de din psikolojisi alanında yapılan bilimsel çalışmaları başlatan ilk akademisyen din psikologlarından birisi olan Ali Murat Daryal’ın (a) akademik hayatı, (b) özel ilgi alanları, (c) akademik çalışmaları, (d) lisans ve lisansüstü dersleri, (e) yönettiği lisansüstü tezleri ve (f) Türk din psikolojisi çalışmaları ve alan tarihindeki yeri üzerine uzman katılımcıların ve eşinin (n=25) kişisel düşüncelerine yer verilmiştir. Sonuç olarak makalede; (i)-akademik hayatına ilişkin Daryal’ın 28 yaşında İstanbul Üniversitesinde filoloji lisans eğitimini bitirdiği; 57 yaşında Marmara Üniversitesinde doktora eğitimini tamamlayarak 60 yaşında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde din psikolojisi ana bilim dalında ‘doçent’; 67 yaşında ise aynı üniversitenin aynı ana bilim dalında ‘profesör’ unvanlarını aldığı; Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde öğretim üyesi olarak çalışırken 67 yaşında emekli olduğu ve 86 yaşında kolon kanserinden öldüğü; dolayısıyla toplamda 33 yıl İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü ve Marmara Üniversitesinde akademisyenlik yaptığı; (ii) ‘(a) İslami psikoloji, (b) psiko-tarih, (c) ibadet psikolojisi, (d) cami psikolojisi ve sosyolojisi, (e) inanç psikolojisi, (f) mimari psikoloji, (g) medeniyet düşüncesi, (h) değerler psikolojisi ve (i) tarih felsefesi’ gibi özel ilgi alanlarının (n=9) olduğu; (iii)-Türk din psikolojisi tarihindeki bağlamsal konumu olarak psikolog ve filolog olmasının yanında aynı zamanda bir din psikoloğu olan Daryal’ın orijinal literatürün anlaşılmasını kapsayan ikinci dönem [1980-1999] içerisinde değerlendirilebileceği; (iv)-toplam olarak azımsanmayacak düzeyde (n=41) bilimsel çalışmaları/eserleri bulunan Daryal’ın akademik ürün çeşitliliğine göre bakıldığında ise en çok hakemsiz dergilerde yayımlanan makalelerinin (n=16) olduğu, bunu da sırasıyla kitapları (n=10) ve bildirimleri (n=5) ile diğer çalışmalarının (n=5) izlediği; (v)-lisans ve lisansüstü düzeyinde uzmanlık alanı başta olmak üzere ilgili yan alanları da kapsayan dersler (n=9) verdiği; (vi)-Daryal’ın öğretim üyeliği boyunca yönettiği lisansüstü tezlere bakıldığında, sınırlı sayıda yüksek lisans tezi (n=4) ve doktora tezi (n=1) yönettiği; bunun yanı sıra ilk ve tek doktora tez öğrencisinin ise Ali Ulvi Mehmedoğlu olduğu saptanmıştır.

A n a h t a r K e l i m e l e r

Din psikolojisi • Biyografik çalışma
Ali Murat Daryal • Bilim tarihi • Literatür

Abstract

An academician in the field of psychology of religion, who conducts scientific research and produces academic texts, is referred to as a "religion psychologist." This article presents the personal perspectives of expert participants and his spouse (n=25) on various aspects of Ali Murat Daryal's life and work. Daryal is one of the pioneering academic religion psychologists in Turkey who initiated scientific studies in the psychology of religion. The aspects covered include (a) his academic life, (b) special areas of interest, (c) academic works, (d) undergraduate and graduate courses, (e) supervised graduate theses, and (f) his place in Turkish psychology of religion studies and the history of the field. The results of the article highlight the following: (i) In his academic career, Daryal completed his undergraduate studies in philology at Istanbul University at the age of 28. He earned his doctorate at Marmara University at 57 and attained the titles of Associate Professor at 60 and Professor at 67 in the Department of Psychology of Religion at Marmara University's Faculty of Theology. He retired at 67 while serving as a faculty member and passed away from colon cancer at 86, having served a total of 33 years as an academic at Istanbul Higher Islamic Institute and Marmara University. (ii) His special areas of interest (n=9) included Islamic psychology, psychohistory, psychology of worship, mosque psychology and sociology, psychology of belief, architectural psychology, civilization thought, values psychology, and philosophy of history. (iii) In the historical context of Turkish psychology of religion, Daryal, as both a psychologist and a philologist, can be evaluated within the second period [1980-1999], which encompasses the understanding of original literature. (iv) Daryal produced a substantial number of scientific works (n=41), with the highest number of publications in non-peer-reviewed journals (n=16), followed by books (n=10), conference papers (n=5), and other works (n=5). (v) He taught a variety of courses (n=9) at the undergraduate and graduate levels, covering his area of expertise and related fields. (vi) Throughout his tenure as a faculty member, Daryal supervised a limited number of graduate theses, including four master's theses (n=4) and one doctoral thesis (n=1). His first and only doctoral student was identified as Ali Ulvi Mehmedoğlu.

Keywords

Psychology of religion • Biographical study
Ali Murat Daryal • History of science • Literature

Giriş

Dinin birey üzerindeki psikolojik etkilerini araştırma konusu yapan din psikolojisi, psikolojinin alt alanlarından biri olarak her geçen gün hızla gelişip popülerliğini artırmaktadır. Amerikan Psikoloji Derneği (APA) tarafından yayımlanan bir dizi kitabı da kapsayan alana ilişkin yayınlanan kitapların sayısına ilişkin yıllar içerisindeki niceliksel artış, din psikolojisinin canlılığının somut göstergelerinden biridir (Emmons, 1999; Hill & Hood, 1999; Koenig, 1998; Miller, 1999; Pargament, 1997; Richards & Bergin, 1997; Richards & Bergin, 2000; Shafranske, 1996). Bu bağlamda klinik, danışmanlık ve sağlık gibi psikolojinin daha uygulamalı alanları, din ile psikolojik işlevsellik arasındaki ilişkileri inceleme üzerine diğer alt alanlara göre daha fazla çalışma yapılmıştır. Bunu yanı sıra daha çok kuramsal temele dayalı olan psikolojinin diğer alt uzmanlık alanlarında da manevi ve dinsel etkilerin derinlemesine önemli olabileceğini fark ederek önemli çalışmalar yayımlanmıştır (örnek çalışmalar için bkz. Emmons & McCullough, 1999; Paloutzian & Kirkpatrick, 1995). Dolayısıyla, son dönemde din alanında gerçekleştirilen psikoloji araştırmalarının, dinsel yaşamın kendisi kadar geniş ve çeşitli içerikteki insan olgularını kapsadığı görülmektedir.

Modern psikolojinin erken dönemindeki teori, araştırma yöntemleri, istatistiksel araçlar ve tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkan alt disiplinlerin bazıları, modern formlarında daha henüz düşünülmemişken din psikolojisinin öncü isimleri (Hall, 1904 & 1917; James, 1902; Starbuck, 1899; ayrıca bkz. Vande Kemp, 1992), psikolojik perspektiften bireyin dinsel yaşamını incelemişlerdir. Dolayısıyla, psikologların gelecekte karşılaşabilecekleri en büyük olası zorluk, geçmiş çalışmalardaki gibi dinsel inanç, deneyim ve davranışların psikolojik temellerini anlayarak, bu bilgiyi bireyin mutluluğu için uygulama sürecinde yaşanacak zorluklar olabilir.

Din psikolojisi tarihi dikkate alındığında, alanın ilk dönem öncülerinin ardından gelen sonraki dönem psikologların ilgisi, yaklaşık olarak 1920'lerin ortalarından 1960'ların ortalarına kadar azalmıştır. Bu azalmanın sebebi olarak çeşitli disiplinlerarası nedenler öne sürülmüştür (Paloutzian, 1996). Söz konusu bu nedenler arasında, fen bilimlerinin etkisinde kalarak pozitivizm eksenli bilimsel psikolojinin kurulması, üniversitenin akademik yapısı içerisinde psikoloji bölümlerinin felsefe bölümlerinden ayrılması ve psikologların, yasak olarak kabul edilen felsefi veya teolojik görülebilecek konulardan uzak durma eğilimleri gibi nedenler sayılabilir. Sözü edilen bu dönemde, herşeye rağmen büyük teorisyenler olarak adlandırılacak psikologlar, din olgusu üzerinde de

çeşitli yayımlar yapmışlardır (alandaki örnek çalışmalar için bkz. Freud, 1927; Jung, 1938; daha ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Wulff, 1997). Ancak bu türden yapılan ilk dönem çalışmalar, dinsel yaşamı da içeren insan doğası üzerine genel yaklaşımı kapsayan kuramsal teorilerdir. Dolayısıyla din psikolojisinin ilk dönemindeki bu türden kuramsal içerikli kurucu metinleri, dinsel yaşamın altında yatan süreçlere ilişkin zengin fikirler vermelerine rağmen bugün gelişen ve artan bir ilgiyle de devam eden saha çalışmaları niteliğindeki araştırmalara sınırlı sayılabilecek bir katkıda bulunmuşlardır.

Alan tarihinin gelişimsel süreci bağlamında din psikolojisi bilim dalının etkileyici bir şekilde gelişip bugünkü durumuna gelmesi ve olgunlaşması, birkaç faktörün bir araya gelmesiyle ilişkilidir. Bunlardan en dikkat çeken, bu alanın yeniden ortaya çıkmasının nesil etkisinden kaynaklanmasıdır. Bu bağlamda yapılan ilk çalışmalar ise bu konuya çaba harcayan alan kurucuları tarafından yapılmıştır (Wulff, 1998). Bu durum da, çalışma konularının bağlama sosyal uygunluğu olan ve psikolojiye daha geniş bakan yeni bir grup din psikoloğunun ortaya çıkmasına yol açmıştır. 1960'lı yılların toplumsal çalkantıları da, alanda çalışan din psikologlarının psikolojik eğilimlerini belirleyerek şiddet, saldırganlık, ön yargı ve cinsiyetçilik gibi gerçek hayata ilişkin araştırma konularını fark etmelerine neden olmuştur (Hester, 1998). İnsanlar arasında var olduğu sürece din, en önemli psiko-sosyal etki ve güçlerden biridir ve böyle olmaya da devam edecektir. Gordon Allport'un öncülüğünde, dindarlığın önemli ancak açık olmayan biçimde ırkçı önyargılarla ilişkili olduğunun saptanmasından (Allport, 1954; Allport & Ross, 1967) bu yana, alanın son zamanlarda dünya genelindeki popülaritesi giderek her geçen gün daha da artmaya başlamıştır.

Öte yandan din psikolojisi, 1960'lı yıllardan sonra psikolojinin geri kalanına yeni bilgi, veri ve profesyonel çalışma katkısı sağlayan öncü bir araştırma alanı olarak yeniden ortaya çıkmıştır. Bu durum, son dönemdeki ders kitapları ve akademik dergilerde yayımlanan makaleler, profesyonel toplantılardaki sunumlar, din psikolojisi dersleri, yeni alan dergilerinin kurulması, klinik ve sağlık konularındaki kitaplar ve psikolojinin ana akım teorileriyle etkileşen din psikolojisi araştırmalarındaki gelişmeler incelendiğinde açıkça görülmektedir. Bu eğilimler, *APA Bölüm 36-Din Psikolojisinin* 1976 yılında kurulmasının ardından dünya genelinde daha da görünür bir duruma gelmiştir.

Herhangi bir bilim dalının tarihsel gelişiminin en açık kanıtlarından biri, istatistiksel olarak o alanda yayımlanan kitapların sayısını ve sıklığını inceleyerek görülebilir. Özellikle ders kitapları, bir

alan üzerindeki çalışmaları yansıttıkları ve araştırmaları özetledikleri için veri sağlama amacına hizmet etmeleri nedeniyle önemli bir veri kaynağıdır. Bu bağlamda 1980'li yıllardan önce yeni yayımlanmış din psikolojisi kitapları yokken 1980'li yıllar boyunca bu durum hızla değişmiştir. Din psikolojisi ders kitapları, bu yıllarda sırasıyla Batson & Ventis (1982), Paloutzian (1983), Spilka ve diğerleri (1985) ile Brown (1987) tarafından yayımlanmış ve hemen arkasından Wulff'un (1991) kitabı basılmıştır. Dolayısıyla 1990'lı yıllar, Amerikan din psikolojisi tarihi açısından bu alandaki ders kitapları eğiliminin çoğalıp genişletildiği yıllar olmuştur. Daha sonraki süreçte ise 1980'li yıllarda yayımlanan bazı alan kitapları, ikinci baskılarıyla tekrardan 1990'lı yıllarda da yayımlanmıştır. Bu kapsamda Batson ve diğerleri (1993), Paloutzian (1996), Hood ve diğerleri (1996) ile Wulff (1997) gibi din psikologlarının kitapları da listeye eklenmiştir (ayrıca bkz. Beit-Hallahmi & Argyle, 1997; Pargament, 1997; Spilka & McIntosh, 1997). Bu eğilim, 2000'li yılların başında da devam etmiştir (bkz. Argyle, 2000; Loewenthal, 2000). Bu dönemdeki sözü edilen alan gelişmeleri kapsamında genel psikoloji ders kitaplarına ilk kez alanı betimleyen ayrı bir giriş bölümleri de eklenmiştir (bkz. Santrock & Paloutzian, 1997 & 2000). Alan tarihindeki bu ders kitaplarının gelişimi, din psikolojisinin dünya ölçeğinde tanıtılması ve öğretilmesindeki artışı da beslemiştir (Hester, 2002).

Din psikolojisi alan tarihi açısından sadece ders kitapları, elbetteki tek kriter olarak önemli katkılar sunamaz. Buna ek olarak alanda yapılan görgül araştırmaların kalitesi ve görünürlüğü de önemlidir. Son yirmibeş otuz yıl içindeki makale yayım trafiğine bakıldığında, din psikolojisi araştırmalarının giderek artan sıklıkta yüksek etki faktörüne sahip bilimsel dergilerde yayımlanmaya başladığı görülmektedir. Ayrıca *Journal for the Scientific Study of Religion* ve *Review of Religious Research* gibi zaten yayımda olan din psikolojisi dergilerine ek olarak, bu konuya adanmış yeni alan dergileri de kurulmuştur. Bunlardan biri de, 1990 yılında kurulan *The International Journal for the Psychology of Religion* isimli Amerika Birleşik Devletleri'nde yayımlanan alan dergisidir. Diğeri ise 1998 yılında kurulan *Mental Health, Religion, and Culture* adıyla Birleşik Krallık'ta yayımlanan dergidir. Ayrıca bu adı geçen alan dergilerinin sağladığı akademik işlevi tamamlamak için 1990 yılında *Research in the Social Scientific Study of Religion* isimli yıllık seri yayımlanmaya başlanmış ve yıllık olarak yayımlanan bu serinin ilk bölümü ise din ve sağlık konusunu ele almıştır (Gorsuch, 1988 & Chatters, 2000). Bunun yanı sıra önde gelen akademik psikoloji dergilerinin dinle ilişkili özel sayıları da yayımlanmıştır. Bu bağlamda *kişisel ve toplumsal refah üzerine dinin etkileri* (Paloutzian & Kirkpatrick, 1995), *kişilik psikolojisinde din* (Emmons &

McCullough, 1999), *din ve aile* (Parke, 2001), *din ve yetişkin gelişimi* (Sinnott, 2001) ile *anlam sistemi olarak din* (Silberman, 2005) gibi konular üzerine odaklanan *özel sayılar*, bunlara örnek gösterilebilir. Alan tarihindeki bu son çeyrek yüzyıldaki eğilimler, psikolojinin çeşitli alt dallarındaki bireysel araştırmacıların çalışmalarının çeşitli yönlerinde dinsel boyutları da kullanmaya başladıklarını ve en yüksek kalite ve etkiye sahip dergilerin bunu yayımlamak istediklerini açıkça ortaya koymuştur.

Din psikolojisi alan tarihinde yukarıdaki gelişmelerle sıkı bir şekilde ilişkili olarak, uygulamalı çalışmaların dinsel yönlerini içeren ve belirli bir konuya odaklı el kitapları olan uzmanlık alanındaki profesyonel ve lisansüstü düzeydeki akademik içerikli alan kitaplarının yayınlanmasındaki artışa da dikkat çekmek önemlidir. Örneğin; 1996 yılında *Amerikan Psikoloji Derneği* tarafından, klinik uygulamadaki dinsel konulara odaklanan kitap serisi olan *APA Monitor*'da dinsel konuları içeren bir baş makale yayımlanmıştır (Clay, 1996). Alandaki böylesi bir bilimsel girişim, ilerleyen süreçte *din ve klinik uygulama* (Shafranske, 1996), *danışma ve psikoterapi için spiritüel strateji* (Richards & Bergin, 1997), *dini çeşitlilik gösteren insanlarla psikoterapi* (Richards & Bergin, 2000), *maneviyat ve tedavi* (Miller, 1999) üzerine odaklanan kapsamlı el kitaplarını da ortaya çıkarmıştır. Aynı eğilim, psikiyatri (Bhugra, 1996; Boehnlein, 2000) ile rasyonel duygusal davranış terapisi ve psikodinamik yaklaşımlarını da kapsayan belirli teorik perspektiften yapılan çalışmalarda da görülmektedir (bkz. Malony & Spilka, 1991). Yeni bu bağlamda *dinsel deneyim* (Hood, 1995) ve *din değiştirme* (Malony & Southard, 1992; Rambo, 1993), *din ve mental sağlık* (Koenig, 1998) ve *fiziksel sağlık* (Koenig ve ark., 2001; Plante & Sherman, 2001), *bilişsel çalışmalar* (Andresen, 2001), *çocukların dinsel bilişsel gelişimi* (Rosengren ve ark., 2000), *duygu* (Corrigan ve ark., 2000) ve *örgütlerde maneviyat* (Giacalone & Jurkiewicz, 2002) konularında kapsamlı el kitapları ve monografiler ortaya çıkmıştır. Alan tarihi açısından bakıldığında bu etkileyici tematik materyal koleksiyonu, psikolojinin çeşitli alt alanlarında maneviyat ve dinsel konulara giderek artan ilginin bir belirtisi olarak değerlendirilebilir (Emmons & Paloutzian, 2003: 377-381). Batı'daki alan tarihine ilişkin bu ve benzeri bilimsel gelişmeler, özellikle 2000'li yıllardan bu yana giderek artış göstermiştir.

Yukarıda da görüldüğü gibi Batı'da ilk din psikolojisi kitabının yazılışından itibaren geçen yüz yılı aşkın bir dönemde, bu alanda hem geliştirilen alana ilişkin teoriler hem de akademik ürün çeşitliği bağlamında pek çok ilerleme kaydedilmiştir (bkz. Wulff, 2001-2002: 241-261). Türk din psikolojisinin alan tarihine bakıldığında ise 1950'lerden bugüne bilimsel bir disiplin olarak Türk akademisinde ilgi

gören din psikolojisi sahasında özellikle 1980’li yıllardan başlayarak pek çok teorik ve ampirik çalışmaların yapıldığı saptanmıştır (Çapcıoğlu & Ayten, 2013: 9; son dönem güncel bir Türkçe literatür çalışması örneği için ayrıca bkz. Taşkın, 2023: 115-130).

Her bilim dalı gibi din psikolojisinin de ortaya çıktığı bir coğrafyanın yanı sıra kurucu aktörleri ve aktörlerin yaptığı ilk çalışmalar sonucunda ortaya çıkan kurucu metinleri vardır. Din psikolojisinin tarihsel gelişimi içerisinde bilimsel araştırma yapan ve akademik metin üreten alan aktörüne ‘din psikoloğu’ denir. Din psikoloğu Ok’un (2006) yaklaşımına göre, din psikolojisi aktivite sistemi bağlamında bu alanda akademik aktiviteler gerçekleştiren bir özne vardır ve bu “din psikoloğu” olarak belirlenmiştir. Bu öznenin üzerinde çalıştığı bir nesne vardır ve bu da bireyin dinsel davranışlarıdır ya da anlam-yapma eylemidir. Bir alan öznesi olarak din psikoloğu, bu nesne üzerinde çeşitli bilimsel paradigmalara ve metodolojiler kullanarak bilimsel işlemler yapar. Bir çalışmanın din psikologları tarafından başarılı bir sonuca ulaştırılabilmesi için onların takip etmeleri gereken ortak bir alan metodolojisi vardır. Bu arada din psikoloğu, bulgular oluşturmayı içeren bilimsel aktivitelerini genellikle tek başına yapmaz. Diğer yakın disiplinlerde çalışan meslektaşları da zaman zaman onun çalışmalarına bilimsel katkılarda bulunabilir. Sonuçta din psikoloğu, bireylerin anlam-yapma davranışları üzerine açıklayıcı, yordayıcı veya betimleyici bulgular sağlamaya çalışır.

Ayrıca din psikolojisi aktivite sisteminin üzerinde yer aldığı belirli bağlamlar veya ortamlar bulunur. Bunlar da küçükten büyüğe sıralandığında bir kurum olarak üniversitelerin ilahiyat fakülteleri, bir politik birim olarak Türkiye ve uluslararasılığı temsil eden diğer uluslar olarak belirlenebilir. Son olarak eklenmesi gereken bir başka faktör de din psikolojisinin geçirdiği tarihsel süreçtir. Dolayısıyla alan tarihi kapsamında din psikolojisi aktivitesi, sözü edilen bu etkileşimdeki bütünü kendisi olarak düşünülmelidir (Ok, 2006: 441-442).

Bu makalenin amacı, din psikolojisi bilim dalında Türkiye’deki bir ilahiyat fakültesinde öğretim üyesi olarak çalışan ilk akademisyenlerden birisi olan Prof. Dr. Ali Murat Daryal üzerine biyografik bir çalışma yaparak Türk din psikolojisi tarihi ve literatürüne biyo-bibliyografik bir katkı sağlamaktır. Bilim tarihi çalışmaları bağlamında hangi bilim dalı olursa olsun alan aktörlerinin akademik yaşam ve ürünlerine dayalı yapılan biyo-bibliyografik araştırmalar, ilgili bilim dalının alan tarihinde yadsınamaz bir öneme ve değere sahiptir. Ancak ne yazık ki, genelde Türk teolojisi veya din bilimleri çalışmalarına, özelde ise Türk din

psikolojisi araştırmalarına bakıldığında, biyo-bibliyografik çalışma geleneğinin henüz yeterli düzeyde olmadığı görülmektedir. Bu bağlamda özellikle son dönemde çeşitli üniversitelerin ilahiyat fakültelerinden emekli olan akademisyen ğretim yeleri üzerine yapılan biyografik çalışmaların yetersizliği dikkati çekmektedir (rnek çalışmalar için bkz. Durmuş, 2003: 145-168; Alkan, 2010: 9-19). şu ana kadarki din bilimleri özelinde Türk din psikolojisi tarihi ve literatüründe yapılan biyografik çalışmalar ise din psikoloğu Prof. Dr. Mustafa Koç'un çalışmalarıyla sınırlı kalmıştır (bkz. Koç, 2010: 187-210; Koç, 2011a: 227-246; Koç, 2011b: 265-285; Koç, 2012: 327-340; Koç, 2015: 301-330; Koç, 2018a: 213-259; Koç, 2018b: 65-126; Koç, 2020: 13-74; Koç, 2021a: 161-221; Koç, 2021b: 155-209; Koç, 2022a: 169-231; Koç, 2022b: 165-233; Koç, 2023: 131-191).

Kullanılan yöntembilim kapsamında nitel metodoloji üzerine kurgulanan bu araştırmada, nitel araştırma tekniği olarak “biyografik araştırma” temeline dayalı ‘biyografik anlatı görüşmesi’ kullanılmıştır (Roberts, 2002; Rosenthal, 2004). Biyografik araştırmalar, özellikle davranış bilimlerinde kullanılan ve öznelerin deneyimlerini ve üretimlerini merkeze alarak bu deneyimlerin psiko-sosyo-antropolojik boyutları arasında dönemsel bağlantı kuran nitel veri toplama ve değerlendirme yöntemlerini kapsamaktadır (Güvercin, 2015: 172-173). Dolayısıyla bu çalışmayla, Türk din psikolojisi tarihinde önemli bir yer olan Ali Murat Daryal'ın öncelikle kişisel akademik üretiminin yanı sıra alan uzmanlarının (n=24) ve alan dışı (n=1) olarak eşinin görüşlerine dayalı anlatıların (n=25) sosyo-kültürel ve akademik örüntüleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda, akademik deneyimlerinin ve üretimlerinin bilimsel içerikli dönemsel açıdan kültürel ve sosyal anlamlarına ‘yarı-saydam pencere’ açıp Türk din psikolojisi tarihindeki bağlamsal yerine ilişkin betimsel analizlerin yapılması hedeflenmiştir.

Bu çalışmada, nitel veri toplama teknikleri olarak da (i) “yapılandırılmış görüşme” tekniği kullanılarak akademisyen din psikoloğu kimliğiyle Türkiye'deki çeşitli üniversitelerde halen din psikolojisi bilim dalındaki alan içi (n=24) alışan ve/veya emekli olan uzmanlar ile alan dışından (n=1) eşiyle röportaj yapılmıştır (n=25). (ii) Bunun yanı sıra “belgesel tarama” tekniği kullanılarak da Daryal'a ait her türlü akademik ürün eşitleri ve kişisel arşivi toplanıp bu araştırmaya özgü bir yaklaşımla sınıflandırılarak listelenmiştir (Karasar, 2016: 210-220, 229-231). Ayrıca Daryal zerine yapılan Türkçe biyografik araştırmalara bakıldığında, eşi Yıldız Daryal (2018) tarafından bir kitap çalışması yapıldığı saptanmıştır (Daryal, 2018). Bu makaledeki Daryal'a ilişkin biyografik veri kullanımında, araştırmacının kişisel arşiv taraması

çalışmasının yanı sıra adı geçen bu kitap çalışması da kullanılmıştır (Daryal, 2018). Bu bağlamda söz konusu kaynağa atıf yapılarak Daryal'ın çeşitli konulardaki görüşleri tırnak ("...") içerisinde gösterilmiştir. Bunun yanı sıra Daryal'a ilişkin bazı arşiv bilgilerini toplamak ve diğer kaynaklardan erişilen bilgileri doğrulamak için eşi Yıldız Daryal hanımefendiyle de çalışma süresi boyunca görüşülmüştür (2023).

Makalenin sınırlılıkları bağlamında ise bu araştırma, kronolojik olarak Daryal'ın doğum yılı (1931) ile ölüm yılı (2017) arasındaki zaman dilimiyle sınırlandırılmıştır. Ayrıca yine bu araştırmadaki katılımcı (n=25) görüşlerine yer veren röportajlar ise yüz yüze, yazılı olarak ve/veya on-line görüşmeye dayalı ses kaydının çözümlenmesi biçiminde yapılmıştır. Bu çalışmanın konusuna ilişkin görüş bildiren alan içi (n=24) katılımcılar, Türkiye'nin çeşitli üniversitelerindeki din psikolojisi bilim dallarında aktif olarak çalışan ve/veya bu bilim dallarından emekli olan akademisyen din psikologlarıdır. Bu çalışmada, eşi Yıldız Daryal dışında alan dışı (n=1) hiçbir katılımcı bulunmamaktadır. Röportaj sürecinde bazı katılımcıların bazı sorulara bilgi yetersizliği sebebiyle cevap vermedikleri görülmüştür. Bu sebeple ilgili katılımcıların bu durumları dikkate alınmadığı için araştırmanın bulgular bölümünde yer verilmemiştir. Bunun yanı sıra din psikolojisi araştırmaları etik kuralları gereğince katılımcı görüşlerine yer verilirken öncelikle katılımcı bilgileri, 'cinsiyet/yaş=[C/Y]' şeklinde kodlanarak verilmiştir.

a. Akademik Hayatı

03. 08. 1931 tarihinde İstanbul'da doğan Daryal, çocukluğunu da İstanbul'da yaşamıştır. Daryal'ın babası, Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinde subay olarak çalışmıştır. Daha sonra Anadolu'ya gelerek Kurtuluş savaşına katılmıştır. Babasının Türk ordusunda süvari subayı olması sebebiyle ilköğrenimine İstanbul'da başlayan Daryal, babasının görevi sebebiyle ilk ve orta öğrenimine Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde devam etmiştir. Asker babasının görev yaptığı Ağrı'da ilkokulu bitiren Daryal, ortaokulu ise Gaziantep'te okumuştur. Daha sonra İstanbul'a gelerek liseyi de İstanbul'daki Taksim Erkek Lisesinde fen bölümünü okuyarak 1950 yılında bitiren Daryal, yükseköğrenim sürecinde ise filoloji ve psikoloji olmak üzere iki lisans programı bitirmiştir. Bunlardan ilk olarak filoloji lisans eğitimi için girdiği İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap-Fars Filolojisinden 1959 yılında mezun olmuştur.

Filoloji lisans eğitimi sonrasında Daryal, hem Şarkiyat Enstitüsü hem de İslam Araştırmaları Enstitüsü tarafından asistanlık teklifi almıştır. Bu iki enstitüden gelen tekliflerden İslam Araştırmaları

Enstitüsünün teklifini kabul eden Daryal, kadro beklemek üzere bu enstitüde kadro dışı asistanlığa başlamıştır. Bu süreçte, Prof. Dr. Ahmet Ateş ile birlikte Anadolu kütüphanelerindeki el yazmaları üzerine çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalar sonucunda, o güne kadar hiç literatüre sokulmayan el yazma eserler bulunmuştur. Daha sonra Prof. Dr. Ahmet Ateş, bu yeni bulunan el yazma eserler üzerine yazdığı makalesini *Şarkiyat Mecmuası*nda yayımlayarak bilim dünyasına duyurmuştur. Yine bu yıllarda Prof. Dr. Fuat Sezgin'in İslam bilim tarihine ilişkin yazdığı 13 ciltlik *Geschichte des Arabischen Schrifttums* (GAS) adlı eserinin ortaya çıkması sürecinde Daryal, Fuat Sezgin'e de asistanlık yapmıştır. Nitekim Almanca olarak basılan bu eserin önsözünde Sezgin, ismini vererek Daryal'a bu emeklerinden dolayı teşekkür etmiştir. Bu eserin daha sonra yapılan Arapça tercümesinde de Daryal'a yapılan bu atıf yer almıştır.

İslam Araştırmaları Enstitüsünde çalıştığı dönemde beklediği kadronun gecikmesi üzerine enstitüdeki geçici görevinden ayrılan Daryal, 1961-1963 yılları arasında asteğmen olarak askerliğini yapmış ve dönüşünde de Milli Eğitim Bakanlığına bağlı orta dereceli okullarda sözleşmeli din bilgisi öğretmenliğine başlamıştır. Bu dönemde, içinde bulunduğu ekonomik sorunlarını aşabilmek için gündüz okulda öğretmenlik yaparken geceleri de İstanbul'da taksi şoförlüğü yapmıştır. 1963-1965 yılları arasında sözleşmeli din bilgisi öğretmenliği yapan Daryal, İstanbul Üniversitesinden hocası olan Prof. Dr. Nihat M. Çetin'in teklifiyle-o dönemdeki ismiyle-İstanbul Yüksek İslam Enstitüsünde 1965 yılında filoloji formasyonu dikkate alınarak İran Dili ve Edebiyatı derslerini vermek üzere öğretim görevlisi kadrosunda göreve başlamıştır. Adı geçen bu enstitüde, aynı zamanda Farsça ve Osmanlıca dersleri veren Daryal, felsefeye olan merakı sebebiyle bu süreçte fırsat buldukça İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümündeki derslere de misafir öğrenci olarak katılmıştır.

İstanbul Yüksek İslam Enstitüsündeki görevine başladıktan sonra psikolojiye olan merakı sebebiyle tekrar ikinci lisans eğitimi için 1971 yılında girdiği İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümünden ise 1978 yılında mezun olan Daryal, aynı zamanda yardımcı sertifika olarak da felsefe ve sosyoloji sertifikaları almıştır. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü mezuniyeti sebebiyle psikolog unvanı da alan Daryal, o dönemde Milli Eğitim Bakanlığı Din Eğitimi Genel Müdürlüğüne resmi müracaatta bulunarak enstitüde psikoloji derslerine girebileceği şekilde kararnamesinin yeniden düzenlenmesini istemiştir. İsteddiği şekilde düzenlenen kararnamesi geldikten sonra bu enstitüde din psikolojisi dersleri de

vermeye başlamıştır. İstanbul Yüksek İslam Enstitüsünün 20 Temmuz 1982 tarihinde Marmara Üniversitesine bağlı İlahiyat Fakültesine dönüştürülmesi sebebiyle Daryal, adı geçen bu fakültede, emekli olduğu 1998 yılına kadar lisans ve lisansüstü düzeyde din psikolojisi alan derslerine girmeye devam etmiştir.

Aynı zamanda bir psikolog olan Daryal, tarih psikolojisine olan özel ilgisi sebebiyle Marmara Üniversitesinde din psikolojisi alanında yapmış olduğu *İslam'ın doğuş ve ilk yayılışının psiko-sosyal açıdan tablili* isimli doktora tez çalışmasıyla 1988 yılında din psikolojisi bilim dalında doktor unvanını almıştır. Daha sonra *Kurban kesmenin psikolojik temelleri* isimli çalışmasıyla da Daryal, yine aynı ana bilim dalında 1991 yılında Doçent unvanını almıştır. Daha önce ilk baskısı yapılan bu doçentlik çalışmasını genişleterek 1994 yılında ikinci baskı olarak tekrardan yayımlayan Daryal, doçent olmadan önce ve doçent olduktan sonra hakemsiz ve hakemli çeşitli akademik dergilerde yayımlanan makalelerini *Dini hayatın psiko-sosyal temelleri* adlı bir kitapta toplayıp 1994 yılında bu eserini de yayımlamıştır (Mehmedoğlu, 2023).

Daryal'ın baba figürüne bakılacak olursa, baba tarafından Azerbaycan Karabağlı bir ailenin çocuğudur. Karabağlı Uzun Ali soyundan gelen babası Feridun Daryal, orduda süvari üsteğmen rütbesindeyken çok iyi bir at binicisi ve silah kullanıcısı olarak bilinmektedir. Bunun yanı sıra anne figürüne bakıldığında ise Daryal'ın annesi Rabia Atamulu, beş Osmanlı padişahına vezirlik yaparak 'vezirlerin şeyhi' olarak tarihe adını yazdırmış olan Namık Paşa'nın oğullarından Hacı Ali beyin beş kızından yaşça üçüncüsüdür. Hacı Ali Bey de Çırağan Sarayında seryaver rütbesindeyken tahttan indirilen son padişah Sultan Abdülaziz'in öldürülmesinden sonra Mithat Paşa ve diğerleriyle beraber Taife sürülmüş, sürgündekilerin bir kısmı idam edilirken Hacı Ali Bey kurtularak Medine'de yaşamaya başlamıştır. Rabia Atamulu da, Medine'de yaşayan bu Türk ailenin kızıdır. Hacı Ali Bey ile anneanne Hacı Zehra Hanım Medine'de tanışıp evlenmişlerdir. Daryal'ın annesi Rabia Hanım ise Medine doğumlu olup 9-10 yaşlarında aileyle birlikte İstanbul'a gelmişlerdir. Baba Hacı Ali Bey ise hürriyet ilan edildikten sonra affa uğramış ve daha sonra İstanbul'a dönebilmiştir. Daryal'ın annesinin babası yani dedesi olan Hacı Ali Bey, Osmanlı hanedanından Namık Paşa'nın yedi çocuğundan birisidir ve tek sürgüne giden oğludur. Daryal'ın çocukluğu, bu Hacı Ali dedesinin İstanbul'a döndükten sonra Ayaspaşa'daki yaptırdığı özel konakta geçmiştir.

Azerbaycan'dan gelen Daryal'ın asker babası Feridun Daryal ile Paşa dedesinin torunu olan annesi Rabia Atamulu, İstanbul'da tanışıp

evlendikten sonra Ayaspaşa'daki konakta hep beraber oturmuşlardır. Daryal ve kız kardeşi, bu konakta doğmuştur. Asker olan babasının çoğu yerdeki görevine yalnız gitmesi sebebiyle Daryal, bu konakta anne ve kız kardeşiyle uzunca bir süre birlikte yaşamıştır. Doğup büyüdüğü bu konağı çok seven Daryal'ın çocukluk hatıralarının büyük bir kısmı burasıyla ilgili olduğu için eşi Yıldız Hanıma, bu çocukluk hatıralarını sık sık anlatmıştır.

Daryal'ın anne ve babası arasında çok büyük uyumsuzluk ve şiddetli geçimsizlik olması sebebiyle Feridun Bey tam bir aile babası olamamıştır. Çocuklarıyla ve eviyle pek ilgisi olmadığı için sonunda Daryal'ın annesi ve babası boşanmışlardır. Boşanma sonrası babasının konaktan ayrıldığı dönemde Daryal, üniversite öğrencisidir. Dolayısıyla Daryal, ikinci eşi olan Yıldız Hanıma, o yaşında bile anne ve babasının ayrılmasından çok etkilendiğini ifade etmiştir.

Daryal, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap-Fars Filolojisi Bölümüne yazılmış fakat annesi ve babası, Daryal'ın doktor veya mühendis olmasını arzu ettikleri için bu bölümü okumasını hiç onaylamamışlardır. Çünkü o tarihlerde bu bölüm mezunları hiçbir iş bulamamaktadır. Babası sık sık "...ulan oğlum arkadaşlar oğlun ne iş yapıyor derlerse ben cenaze imamı mı oldu diyeceğim..." diye Daryal'a sitem etmiştir. Annesi ve babasının hiç sahip çıkmaması sebebiyle fakülteyi ekonomik zorluklarla bitirebilmiştir. Bu dönemdeki ekonomik zorluklarını, eşi Yıldız Hanıma, "...pantolonumun dizlerinden kumaş eridiği için diz kapaklarım görünmesin diye kız arkadaşlarımın yanında otururken ellerimle diz kapaklarımı kapatırdım..." şeklinde betimlemiştir. Bu sebeptendir ki hayatının sonuna kadar eski-püskü giyinmeyi peksevmiş ve bunu hiçbir zaman statü problemi yapmamıştır. Eşi Yıldız Hanıma göre Daryal, çok kalender meşrep bir kişiliğe sahip olduğu için ne olursa giymiş, ne olursa yemiş ve nerede olursa yatıp uyumuştur. Karşılaştığı her olumsuz durumda bile kendisini mutlu ve memnun edebilecek bir durum ortaya koyabilmiştir.

Daryal'ın anne ve babasının ilgisizliği, onun varlık içinde sefalet çekmesine sebep olmuştur. Bu sebeple iç güveysi olarak yaptığı ilk evliliğinde birinci eşi tarafından olmadık hakaretlere uğramış ve olmadık çileler çekmiştir. Bu evliliği ancak dokuz yıl devam edebilmiştir. Gönenli Mehmet efendinin aracılığıyla yapmış olduğu 9 yıl süren bu ilk evliliğinden ayrıldıktan sonra Ayaspaşa'daki konağın çatı katında tek başına yaşamaya başlamıştır. Konağın bu çatı katında soğukta ve ayazda kalmış ama vazifesini hiçbir zaman aksatmamış olan Daryal'a ne annesi ne de kız kardeşi hiç sahip çıkmamışlardır. O tek başına hayatını

sürdürmeye devam etmiştir. Fındıklı Ortaokulunda sözleşmeli din dersi öğretmenliği yaparken geceleri taksi şoförlüğü yapmış ama yaşama ilişkin ümidini hiç kaybetmemiş ve hiç pes etmemiştir. Bu ekonomik sorunları, İstanbul Yüksek İslam Enstitüsünde çalışmaya başlayınca kadar devam etmiştir. İlk evliliğini bitirdikten sonra dokuz yıl tekrar bekâr hayatı sürdüren Daryal, 13 Eylül 1984 tarihinde ikinci evliliğini matematik öğretmeni olan Yıldız hanımla yapmıştır. Daryal'ın ikinci eşi Yıldız hanıma göre '...ele avuca sığmaz ve coşkun mizaçlı olması sebebiyle alışılmışın dışında davranışlar sergilemiştir.'

Yalnız kalmayı çok seven Daryal, hiç sıkılmadan kâğıtları ve daktilosuyla baş başa kalmaktan çok hoşlanmıştır. Çoğu zaman kendi kendine dertlenip Allah ve peygamber aşkından hüngür hüngür ağlamıştır. Bu durum üzerine eşi Yıldız Hanım, "Ali Bey ne oldu" diye sorduğunda ise "yok bir şey" diye geçiştirmiştir. Yıldız hanım, bu türden duygu durumlarına hayatları boyunca çok şahit olduğunu, özellikle de hayatının son döneminde bu manevi-duygusal durumlarının daha da arttığının altını çizmiştir (Daryal, 2023a; ayrıca bkz. Mehmedoğlu, 2018: 186-188; Uyar, 2018: 189-194; Bilgin, 2018: 196-198; Yüksel, 2018: 203-204; Abalı, 2018: 205; Ertürk, 2018: 208-218; Ağıl, 2018: 219; Alhanlıoğlu, 2018: 220-222; Birol, 2018: 223-224; Aren, 2018: 225-228; Aygün & Aygün, 2018: 229-230; Parlıtı, 2018: 231-232).

Daryal, eşi Yıldız hanımla birlikte uzun bir süre paşa dedesinden kalma bir odalı konağın çatı katında yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Kocaman daktilosunu oradan oraya taşıyan Daryal'ın bu çatı katında kendisine ait sabit bir çalışma alanı hiç olmamıştır. Zaten imkânsızlıklar sebebiyle masa başında çalışma alışkanlığı da oluşmamıştır. Kanepeye oturup daktilosunu dizlerinin üstüne koyup öyle çalışmıştır. Daktiloda çalışırken bütün etrafı müsvedde kâğıt artıklarıyla dolan Daryal'ın bütün hayatı, bu yazdığı kâğıtlar olduğu için küçük bir kâğıt parçasını bile atmaya kıyamamıştır. Eşi Yıldız hanıma, "bunlar benim için çok değerli" deyip müsvedde kâğıtları saklamıştır. Çok dağınık çalıştığı için bazen müsveddeler arasından aradığını bulmak için çok emek harcamıştır. Herhangi bir kâğıdını eşinin atacağından korkan Daryal, bir cümle için bazen daktilo başında sayfalarca müsvedde yazmıştır. Aileden gelen bir biriktirme alışkanlığı oluşan Daryal'ın konaktaki bütün odalar ve depolar, yıllar boyu toplanan fakat kullanılmayan eşyalarla dolmuştur.

Anne ve babasından doğru dürüst bir ilgi ve alaka göremediği için Daryal, eşi Yıldız hanımla iletişimlerinde anne ve baba kelimelerini hiç kullanmamıştır. Anne veya babasından söz etmesi gerektiğinde ise 'hanımın kayınvalidesi veya kayınpederi' demeyi tercih etmiştir. Bu

tutumlarına rağmen ölümlerine kadar Daryal, anne ve babasına olan evlatlık görevlerini hiç aksatmamıştır. Babası Feridun Bey, Gümüşsuyu Askeri Hastanesinde uzun süre yataklı hasta olarak tedavi görmüştür. Hastanede yattığı süreçte her gün hastaneye babasını ziyarete gidip ihtiyaçlarını karşılamıştır. Hastanede kaldığı bir gün, babasına karşı sevgi beslemediğini aynı odada yatan hasta arkadaşına belirterek "Feridun Beyi sevmem hayattayken bunu bilsin" diye söyleyen Daryal, her konuda çok dürüst davranmış ve riyakârlığı hiç sevmemiştir. Eşi Yıldız Hanım, "...aman Ali Bey, babana bunu neden söyledin, hiç olmasa sussaydın" demesine karşılık olarak "...yok söyledim çünkü hayatta iken onu sevmediğimi bilsin" diyerek karşılık vermiştir.

Öte yandan 1998 yılında yaş sınırlamasından dolayı emekliye ayrılan Daryal, emekli ikramiyesini ve tüm maddi birikimini, o dönemde İslamcı sermaye olarak ortaya çıkan bazı katılım şirketlerine yatırmıştır. Daryal, "...ben bu parayı Allah için verdim, bir şey beklemiyorum" diyerek Müslümanların güçlenmesini istemiştir. Ne yazık ki holding diye ortaya çıkan bu şirketler, o dönemdeki Müslümanları hayal kırıklığına uğrattıkları gibi Daryal da tüm yatırdığı parasını kaybetmiştir. Dolayısıyla tüm birikimini böylece kaybetmiş olan Daryal, eşi Yıldız Hanımla birlikte uzun yıllar konağın o küçük çatı katında yaşamak zorunda kalmışlardır. Ancak 2008 yılında eşi Yıldız Hanımın da emekliye ayrılmasıyla birlikte biraz da borçlanarak Kozyatağındaki bir apartmandan bir daire satın alabilmışlerdir. İşte o zaman, ayrı ve rahat çalışacağı bir odaya kavuşan Daryal, ömrünün son sekiz yılını geçirdiği bu evini çok sevmiş ve burada kendine ait bir çalışma odası olduğu için çok mutlu olmuştur.

2014 yılında yakalandığı kolon kanseri hastalığına rağmen bilimsel çalışmalarına hiç ara vermeden devam eden Daryal, gece gündüz aynı tempoda çalışmıştır. Ölümünden önce üzerinde çalıştığı ve baskıya verdiği *İslam'ın değerleri üzerinde yapılan tahribat* isimli kitabının çıkıp çıkmadığını her gün yayımcı olan M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınlarının müdürüne telefonla sormuştur. Ancak ne yazık ki öldüğü günün sabahı bu kitabının basıldığı haberi gelmiştir. Fakat bu kitabının basıldığını görmeyi çok arzu ettiği halde görememiştir.

Kişilik özelliklerine bakıldığında ise Daryal'ın, dostlarına dört elle sarılan vefalı bir dost profili çizdiği görülmektedir. Bu yüzden dost bildiği pek çok arkadaşından çoğu kez cefa ve zarar da görmüştür. Bunları ömrünün sonuna kadar hiç unutmamış ve belirtip her fırsatta eşi Yıldız hanıma anlatmıştır. Hayatının gayesi hep başkalarına yardım etmek olan Daryal'ın bu yardımseverliğini çevresi de bildiği için kimin

ne ihtiyacı olursa bir şekilde gelip onu bulmuştur. İhtiyaç taleplerini elinden geldiği kadar gidermeye çalışan Daryal, kendi imkânları el vermediği zamanlarda da arkadaşlarından, dost ve tanıdıklarından yardım istemiştir. Özellikle öğrencilerine burs bulma işi, onun en önemli amaçlarından biri haline gelmiştir. Bursları toplayıp denkleştirmek için her yıl epey çaba harcamıştır. Herkese hitabı çok ince ve saygılı olan Daryal, yaşı ne olursa olsun tanıdık tanımadık bayanlara “ablacığım”, erkeklere ise "ağabeyciğim" diye hitap ederek kimseye ismiyle seslenmemiştir (ayrıca krş. Sezen, 2018: 34-38; Akyüz, 2018: 39-43; Serin, 2018: 44-45; Uraler, 2018: 46-48; Olguner, 2018: 49-53; Betül, 2018: 54-58; Yüksel, 2018: 59-64; Doğan, 2018: 65-91; Gülseren, 2018: 92-132; Tekin, 2018: 135-138; Erbaş, 2018: 139-142; Güner, 2018: 143; Uğurcan, 2018: 144-154; Kınık, 2018: 162-179; Mehmedoğlu, 2018: 180-185; Gemuhluoğlu, 2008: 28-29). Eşi Yıldız hanımla otuz iki yıllık evlilik hayatlarında bir kez bile eşine adıyla hitap etmemiştir. Kendince eşine değişik hitap şekilleri oluşturmuş ve böyle seslenmiştir. Eşi Yıldız hanıma devamlı hitap şekillerinden biri de “hanımcığım” biçiminde olmuştur (Daryal, 2023a; Daryal, 2018: 9-33).

Marmara Üniversitesinde uzmanlık alanı olan din psikolojisi ana bilim dalında 1998 yılında *Psiko-sosyal açıdan medeniyetler ve mesajları* adlı takdim çalışmasıyla profesör unvanını alan Daryal, çeşitli sempozyum, seminer, konferans ve panellerde uzmanlık alanıyla ilgili olarak tebliğci müzakereci ve konuşmacı olarak yer almıştır. Ayrıca 1991-1998 yılları arasında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümünde Din Psikolojisi Ana Bilim Dalı başkanlığı yapan Daryal, evli olup yabancı dil olarak Arapça, Farsça ve Fransızca bilmektedir (Mehmedoğlu, 2023; İyilik Evi, 2022).

Din psikolojisi bilim dalında profesör unvanını aldığı 1998 yılında, aynı zamanda yaş sınırlaması sebebiyle emekli olan Daryal, emeklilik sonrası bir süre daha Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde sözleşmeli olarak uzmanlık alanıyla ilgili lisansüstü dersler vermeye devam etmiştir. 2014 yılının mayıs ayında yakalandığı kolon kanseri tedavisi gören Daryal, 86 yaşında (16 Mart 2017) İstanbul'daki evinde ölmüştür. Üsküdar Şakirin Camisinden ikindi namazından sonra kılınan cenaze namazının ardından kaldırılarak Karacaahmet Mezarlığında toprağa verilmiştir (görsel için ayrıca bkz. Ek-1).

b. Özel İlgi Alanları

Daryal'ın akademik çalışmalarındaki özel ilgi alanları (i) İslami psikoloji, (ii) psiko-tarih, (iii) ibadet psikolojisi, (iv) cami psikolojisi ve sosyolojisi, (v) inanç psikolojisi, (vi) mimari psikoloji, (vii) medeniyet

düşüncesi, (viii) değerler psikolojisi ve (ix) tarih felsefesi' gibi konulardır. Bu konularda yayımlanmış dikkate değer sayıda akademik ürünleri bulunmaktadır.

c. Türk Din Psikolojisi Tarihindeki Bağlamsal Konumu

Amerika Birleşik Devletleri'nde 1900'lü yılların başlarında ortaya çıkan din psikolojisinin Batı ve Türkiye'deki tarihsel gelişimine ilişkin bir karşılaştırma yapıldığında, Türkiye'deki din psikolojisi kapsamında alan formasyonundaki ilk çalışmalar, Amerika'daki çalışmalardan ancak 50 yıl sonra yani 1950'li yılların başlarından itibaren yapılmaya başlamıştır. Alana ilişkin yapılan bu ilk çalışmalarda, öğrencilerin alanı tanımaya katkıda bulunmaya yönelik olarak öncelikle din psikolojisinin tanımı, konusu ve yöntemleri gibi temel konular ele alınmıştır. Bunun yanı sıra psikanaliz ve din ilişkisi bağlamında Freud ve Jung'un din üzerine görüşleri ve özellikle de Freud'un dine olumsuz bakışına yöneltilen eleştirileri yer almıştır (bkz. Egemen, 1952; Armaner, 1980).

Türkiye'deki din psikolojisi çalışmalarının tarihsel gelişim sürecine şimdi ve buradan (2024) bakıldığında ise bu bilim dalıyla ilgili yapılan çalışmaların ortalama 70 yılı aşkın bir geçmişe dayandığını görmek mümkündür. Din psikoloğu Koç (2012/2015) tarafından yapılan öznel bir alan tarihi sınıflandırmasında, Türk din psikolojisi çalışmalarının kronolojik gelişim süreci, “(i)-İlk dönem [1949-1979]: Başlangıç – Din psikolojisinin tanınması; (ii)-İkinci dönem [1980-1999]: Orijinal literatürün anlaşılması; (iii)-Üçüncü dönem [2000-2013]: Literatüre yerel katkıların başlaması” şeklinde 3 döneme ayrılmıştır (şematik gösterim için ayrıca bkz. Koç, 2015: 295).

Yukarıdaki sınıflandırma dikkate alındığında, sözü edilen ikinci dönemdeki orijinal literatürün anlaşılması (1980-1999) aşamasında, din psikolojisi üzerine yapılan çalışmalarda nicel bir artış gözlemlenmiştir (örnek çalışmalar için bkz. Hökelekli, 1983; Yaparal, 1987). Bu dönemin başlarında, özellikle din psikologlarının ilk yetiştiği çekirdek kadro döneminde, Batı'da yapılan akademik çalışmaların anlaşılması odak noktası olmuştur (bkz. Yavuz, 1987). Dönemin ortalarından itibaren ise ilahiyat fakültelerinde açılan yüksek lisans ve doktora programlarıyla birlikte ikinci kuşak akademisyen din psikologları yetiştirilmeye başlanmıştır. Aynı zamanda bu dönemde, alana ilişkin daha kapsamlı el kitapları yazılmıştır (Armaner, 1980; Pazarlı, 1982; Şentürk, 1997; Hökelekli, 1998). Bu evrede, alanda uzmanlaşmak üzere Batı'ya giden ikinci kuşak din psikologları tarafından Türkiye dışındaki yabancı örneklem üzerinde ampirik araştırmaların yapıldığı da gözlemlenmektedir (bkz. Köse, 1997).

Din psikoloğu Koç'un (2012/2015) yapmış olduğu sınıflandırmaya göre Daryal'ın çalışmalarına bakıldığında, kronolojik olarak Türk din psikolojisinin –yukarıda kısaca betimlenen- bu ikinci dönemdeki tarihsel gelişimi içerisinde yer aldığı görülmektedir. Bu kapsamda aynı zamanda psikoloji lisanslı bir din psikoloğu olarak Daryal'ın *İslâm'ın doğuş ve ilk yayılışının psiko-sosyal açıdan tablili* isimli doktora çalışmasının (1988) yanı sıra *Kurban kesmenin psikolojik temelleri* adlı doçentlik çalışmasının (1991) yapıldığı görülmektedir.

Öte yandan yine alanın bu gelişimsel dönemi içerisinde Daryal, İslami İlimler Araştırma Vakfı tarafından 1995 yılında düzenlenen Mesken ve Mesken Mimarimiz Sempozyumunda *Mesken ve çevrenin psiko-sosyal tesirleri* adıyla bir tebliğ sunmuştur. Birincisi 12 Aralık 1994 tarihinde, ikincisi ise 2-3 Haziran 1995 tarihleri arasında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde İslami İlimler Araştırma Vakfı tarafından düzenlenen İslam'da Seferilik ve Hükümleri adlı bilimsel toplantılarda Daryal, *Seferiliğin psikolojik temelleri* adıyla bir tebliğ sunmuştur. 1997 yılında *Psiko-sosyal açıdan medeniyetler ve mesajları* adlı çalışmasını yayımlayan Daryal, yine aynı yıl içerisinde Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisinde *Maddenin varolma hakezi: Çevre kirlenmesi* adıyla bir makale yayımlamış ve bu makalenin Arapça tercümesini de *el Mecelle't-Tarihîyye* adlı dergide yayınlanmak üzere Tunus'a göndermiştir (Mehmedoğlu, 2023).

Din psikoloğu Daryal, en büyük arzusunu kendi ifadesiyle “en büyük arzum İslam prensiplerinin psikolojik tahlillerini yaparak İslam'ın istediği ve beklediği insan tipini tespit edip nesillere bu örnek insan tipini verebilmektir” şeklinde betimlemiştir. Yine kendi ifadesiyle Daryal çalışmalarını ‘(i) basılmamış, (ii) başlanmış fakat bitmemiş ve (iii) fıkirsal olgunluk ve hazırlık aşamasında olan’ çalışmalar şeklinde üç aşamada toplamıştır. Bu kapsamda, *Zekâtın psikolojik temelleri* ve *Mimari psikoloji* isimli çalışmalarını ise bitiremediği için bunlar yazılma aşamasında kalmıştır (Daryal, 2023b). Ayrıca 1994-1997 yılları arasındaki radyo konuşmalarını ise Daryal'ın ölümünden sonra eşi Yıldız Daryal, kitaplaştırarak *Gerçeğin peşinde-1-2-3* ismiyle üç ciltlik bir derleme eser şeklinde bastırmıştır (2023).

Yukarıda verilen tarihsel gelişim bilgileri ışığında, psikolog ve filolog olmasının yanında aynı zamanda bir din psikoloğu olarak Daryal'ın Türk din psikolojisi tarihindeki bağlamsal konumu, orijinal literatürün anlaşılmasını kapsayan ikinci dönem [1980-1999] içerisinde değerlendirilebilir. Dolayısıyla Türk din psikolojisinin akademik olarak alan tarihinde hiç ampirik saha araştırması yapmayıp tüm çalışmalarını

‘dini psikoloji’ genelinde ve ‘İslam psikolojisi’ özelinde teorik/kuramsal içerikli yapan Daryal’ın yine bu dönem içerisindeki master ve doktora programı kapsamında sınırlı sayıda da olsa Ali Ulvi Mehmedoğlu gibi akademisyen din psikologları yetiştirdiği görülmektedir. Daryal’ın akademik çalışmalarının içeriklerine bakıldığında ise –yukarıda da vurgulandığı gibi- din psikolojisinden daha çok dini psikoloji kapsamında doğrudan İslam teolojisi ve düşüncesine yaptığı vurgu nedeniyle çalışmaları, alan literatürü içerisinde psiko-tarih ve tarih felsefesi perspektifinden yapılmış dini psikoloji çalışmaları olarak değerlendirilebilir.

d. Akademik Çalışmaları / Eserleri

Makalenin bu bölümünde, akademiada filolog ve psikolog olarak 33 yıl filoloji ve din psikolojisi alanlarında akademik hizmeti olan Daryal’ın akademik ürünleri: ‘(i) tezleri, (ii) kitapları, (iii) makaleleri, (iv) bildirileri, (v) hakemsiz dergilerdeki yazıları, (vi) diğer çalışmaları (televizyon programları)’ şeklinde sınıflandırılarak aşağıda verilmiştir (bkz. Ek-3 & Ek-4).

d.a. Tezleri

1. (1959). *İbn’ül Enbari’nin Harise bin Hilliže’nin muallakası şerhi*– [Filoloji Lisans Tezi]. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap-Fars Filolojisi. (Danışman: Prof. Dr. H. Ritter).
2. (1988). *İslam’ın doğuşu ve ilk yayılışının psiko-sosyal açıdan bir analizi*– [Doktora Tezi]. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Danışman: Yrd. Doç. Dr. M. Süreyya Şahin).
3. (1991). *Kurban kesmenin psikolojik temelleri* – [Doçentlik tezi]. Ankara: Üniversitelerarası Kurul.
4. (1998). *Psiko-sosyal açıdan medeniyetler ve mesajları* – [Profesörlük takdim tezi]. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

d.b. Kitapları

1. (1980). *Kurban kesmenin psikolojik temelleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları. (Bu kitap, 2017 yılında *Kurban kesmenin psikolojik ve metafizik temelleri* ismiyle Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları tarafından 2. Baskı 507 sayfa olarak yayımlanmıştır.)
2. (1989). *İslâm’ın doğuş ve ilk yayılışının psiko-sosyal açıdan tablihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları. (Bu kitap, 2018 yılında aynı isimle Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları tarafından 2. Baskı 478 sayfa olarak yayımlanmıştır.)

3. (1994). *Dini hayatın psiko-sosyal temelleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları. (Bu kitap, 2021 yılında aynı isimle Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları tarafından 2. Baskı 336 sayfa olarak yayımlanmıştır.)

4. (1997). *Psiko-sosyal açıdan medeniyetler ve mesajlar*. İstanbul: Seyran Kitap. (Bu kitap, 2015 yılında aynı isimle Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları tarafından 2. Baskı 246 sayfa olarak yayımlanmıştır.)

5. (2016). *İslâm'ın "değer"leri ve yorumları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

6. (2020). *İslam'ın değerleri üzerinde yapılan tabirbat*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

7. (2021). *İnsan ve gerçek: Radyo sobbetleri*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat & Hülbe Yayınları.

8. (2023). *Gerçeğin peşinde-1: İnanç-İslam*. İstanbul: Post Yayınevi.

9. (2023). *Gerçeğin peşinde-2: Medeniyet-kültür*. İstanbul: Post Yayınevi

10. (2023). *Gerçeğin peşinde-3: Sanat-edebiyat*. İstanbul: Post Yayınevi.

d.c. Makaleleri

1. (1995-1997). Maddenin varolma hakkı: "Çevre kirlenmesi". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13-14-15, 131-142.

d.d. Bildirileri

1. (1995). Mesken ve çevrenin psiko-sosyal tesirleri. [içinde] *Mesken ve Mesken Mimarimiz* (ss. 61-67). İslami İlimler Araştırma Vakfı Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi. İstanbul: Ensar Neşriyat.

2. (1997). Seferiliğin psikolojik temelleri. [içinde] *Seferilik ve Hükümleri* (ss. 441-446). İslami İlimler Araştırma Vakfı Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi. İstanbul: Ensar Neşriyat.

3. (2000). Vahyin takip ettiği psikolojik süreç. [içinde] *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-I* (ss. 247-252). İslami İlimler Araştırma Vakfı Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi: 32. İstanbul: Ensar Neşriyat.

4. (2003). Gayba imanın psikolojik temelleri. [içinde] *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-V: İslam Düşüncesinde Gayb Problemi-I* (ss. 241-259). İslami İlimler Araştırma Vakfı Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi: 39. İstanbul: Ensar Neşriyat.

5. (2009). Namazın psikolojik temelleri. [içinde] *Sosyal ve Ferdi İşlevleri Açısından Namaz ve Cami* (ss. 123-144). İslami İlimler Araştırma Vakfı Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi. İstanbul: Ensar Neşriyat.

d.e. Hakemsiz Dergilerdeki Yazıları

1. (1969). Cami sosyolojisi ve psikolojisi üzerine bir deneme. *İslâm Medeniyeti*, 2 (23), 14-17.
2. (1969). Cami sosyolojisi ve psikolojisi üzerine bir deneme-II. *İslâm Medeniyeti*, 2 (24), 24-27.
3. (1969). İbadet sosyolojisi. *İslâm Medeniyeti*, 42-43.
4. (1969). Okul-cami. *İslâm Medeniyeti*, 2 (19), 18-19.
5. (1969). Te'lif eserler. *İslâm Medeniyeti*, 2 (20), 42-43.
6. (1970). Ramazan sosyolojisi ve psikolojisi üzerine bir deneme. *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, 9 (100-101), 287-299.
7. (1971). Uçak sanayimizin kutsallığı, *Fikre, San'ata Ruba Tobum*, 6 (65), 4-5.
8. (1971). Yabancı ilim adamlarına zaruri bir cevap. *Fikre, San'ata Ruba Tobum*, 6 (62), 5-9.
9. (1972). Anlaşılamayan İslamiyet. *Fikre, San'ata Ruba Tobum*, 6 (67), 12-14.
10. (1972). İbadet ve fayda. *İslâm Medeniyeti*, 3 (25), 29-31.
11. (1972). İbadetlerde dil-hareket münasebetleri. *Fikre, San'ata Ruba Tobum*, 6 (69), 9-11.
12. (1972). Kurban kesmemizin hikmetleri, *Fikre, San'ata Ruba Tobum*, 6 (66), 12-14.
13. (1973). Kurban kesmenin metafizik temelleri. *İslâm Medeniyeti*, 3 (27), 6-10.
14. (1975). İslam'daki çift taraflı mantık, *Diyanet Gazetesi*, 108, 7-15.
15. (1975). Niyet üzerine. *Diyanet Gazetesi*, 108, 8-10.
16. (1988). Zilletten izzete yolculuk, *Öğüt Dergisi*, 8-10.

d.f. Diğer Çalışmaları (Televizyon programları)

1. (2012). *Kurban*. Teke Tek / Zekeriya Beyaz-Muhammet N. Doğan-Ali M. Daryal. Habertürk TV. 26 Ekim 2012. (3 saat 8 dakika 52 saniye). <https://www.youtube.com>. (erişim tarihi: 14 Eylül 2023).
2. (2013). *Yılbaşı*. Teke Tek /Zekeriya Beyaz-Ali M. Daryal-Murat Bardakçı. Habertürk TV. / 1 Ocak 2013. (3 saat 19 dakika 10 saniye). <https://www.youtube.com>. (erişim tarihi: 14 Eylül 2023).
3. (2013). *Karl Marx eleştirisi*. Habertürk TV. 23 Eylül 2013. (3 dakika 45 saniye). <https://www.youtube.com>. (erişim tarihi: 14 Eylül 2023).
4. (2013). *Kurban hakkında detaylı bilgilendirme*. Ülke TV. 23 Eylül 2013. (7 dakika 28 saniye). <https://www.youtube.com>. (erişim tarihi: 14 Eylül 2023).

5. (2014). *Kurban*. Dr. Suat Arusan / Bilgiden Bilince Programı. TRT Haber. 05 Ekim 2014. (49 dakika 04 saniye). <https://www.youtube.com>. (erişim tarihi: 14 Eylül 2023).

e. Lisans ve Lisansüstü Dersleri

Makalenin bu bölümünde ise din psikolojisi alanında öğretim üyesi olan Daryal'ın 1978-1998 yılları arasında filolog ve psikolog akademik kimlikleriyle lisans ve lisansüstü düzeyde verdiği derslere yer verilmiştir. Arşiv bilgisi yetersizliği sebebiyle yıllara göre ders sınıflandırması yapılamadığından dolayı listede dersin verildiği yıl belirtilmemiştir.

e.a. Lisans Dersleri

1. İran Dili ve Edebiyatı
2. Farsça
3. Osmanlıca
4. Din psikolojisi (zorunlu)
5. Eğitim psikolojisi (pedagojik formasyon)
6. Yakın çağ felsefesi (zorunlu)
7. Din sosyolojisi (zorunlu)

e.b. (Lisansüstü) - Yüksek Lisans & Doktora Dersleri

1. Din psikolojisi-(çeşitli)
2. Din sosyolojisi-(çeşitli) [Kaynak: Mehmedoğlu, 2023].

f. Yönettiği Lisansüstü Tezleri

Makalenin bu bölümünde de akademik yaşamının önemli döneminde din psikolojisi alanında öğretim üyesi olarak görev yapan Daryal'ın yönettiği lisansüstü (yüksek lisans + doktora) tezleri yer almaktadır. Bu bölümde yer verilen tez listeleri Ulusal Tez Merkezi kayıtları referans alınarak oluşturulmuştur (bkz. <https://tez.yok.gov.tr>). Tez yazım biçimi olarak sırasıyla “[tez merkez kayıt numarası], yazar adı soyadı, (tezin bitirildiği yıl), tezin adı (Türkçe + İngilizce)” şeklinde bu makaleye özgü bir niteleme kullanılmıştır. Tezlerin tümü Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne bağlı olarak yapıldığı için her bir tez için ayrıca üniversite adına yer verilmemiştir. Konuyla ilgili yapılan literal tarama sonucunda Daryal'ın akademik danışmanlığında 4 adet yüksek lisans tezi ve 1 adet doktora tezinin yapıldığı görülmüştür. Ayrıca Daryal tarafından yönetilen tezlerin yazarları, aynı zamanda Daryal'ın yüksek lisans ve/veya doktora öğrencileri olarak da ayrı bir başlık altında alan tarihi kayıtlarına geçirilebilir.

f.a. Yönettiği Yüksek Lisans Tezleri

1. [42045]. Ekrem Özbay. (1995). Ergenlerde Allah ve din inancı / The belief in God and religion among adolescents.

2. [53623]. Ekrem Kırca. (1996). Üniversite öğrencilerinde dini inançlarla ilgili tutumların yeri ve önemi / The place and importance of attitudes towards religious beliefs among university students.

3. [53709]. Mustafa Tuncer. (1996). Türbe ziyaretlerinin psiko-sosyal sebepleri ve tezahürleri: Eyüp Sultan Türbesi örneği / Psycho-social reasons and manifestations of tomb visits: The example of Eyüp Sultan Tomb.

4. [53778]. Seyfi Ünlü. (1996). Ahiret inancının orta öğretim gençliğinin davranışlarına etkisi / The impact of belief in the afterlife on the behavior of high school youth.

f.b. Yönettiği Doktora Tezleri

1. [92729] Ali Ulvi Mehmedoğlu. (1999). Dindarlarda ve dindar olmayanlarda kişilik üzerine karşılaştırmalı bir araştırma: İstanbul örneği / A Comparative study on personality in religious and non-religious individuals: The sample of İstanbul.

g. Ali Murat Daryal'ın Türk Din Psikolojisi Tarihindeki Yeri ve Önemi Üzerine Katılımcı Görüşleri

Makalenin bu bölümünde ise Ali Murat Daryal'ın Türk din psikolojisi tarihindeki yeri ve önemi üzerine katılımcıların (n=25) soru-cevap içerikli röportaj kayıtları yer almaktadır. Araştırmacı tarafından '(din psikolojisi) alan içi (n=24) ve alan dışı (n=1) olan eşî' şeklinde dikotomik bir ayrımla düzenlenen röportaj soruları ve cevapları, "(i) özel ve akademik yaşam, (ii) Türk din psikolojisi tarihindeki yeri ve önemi" başlıklı alt nitel temalara göre düzenlenerek verilmiştir.

* Röportaj – [Mülakat] –

“*Araştırmacı:* Değerli hocam, Türkiye’de din psikolojisi araştırmaları yapan bir akademisyen din psikoloğu olarak [alan içi – (n=24)] / eşî olarak [alan dışı – (n=1)], eğer izin verirseniz sizinle Türk din psikolojisi tarihinde önemli bir yeri olan Ali Murat Daryal’ın (i) özel ve akademik yaşamı ile (ii) Türk din psikolojisi tarihindeki yeri ve önemi” şeklinde düzenlenmiş tema başlıklarında bir röportaj yapmak istiyorum.”

-alan içi-(n=24) / - [röportaj soru sayısı=10]

(i) – *Özel ve akademik yaşamı:*

[Soru] = 1. *Ali Murat Daryal ile yüz yüze tanışıp görüştünüz mü? Sizin din psikolojisi alanında yetiştiğiniz dönemde üzerinizde emeği olan hocalarımızdan,*

Ali Murat Daryal hakkında, yani onun kişiliği, akademik çalışma disiplini ve öğrenci yetiştirme stili gibi onu betimleyici konularda genel olarak neler duyduunuz? Konuya ilişkin neler söyleyebilirsiniz?

+Katılımcı-1=R-1: [E/57] “Kendisiyle bir kere yüzyüze görüşmek nasip olmuştu. Görüştiğim dönemde İstanbul'da doçentlik sözlü sınavı için gittiğim Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde, yani emekli olduğu fakültede misafir öğretim üyesi olarak bulunuyordu. Kendisiyle ilgili zihnimde oluşan ilk kanaat, tam bir İstanbul beyefendisi olduğu yönündeydi. Espriyi, iltifatkâr ve insana değer verdiğini hissettiren tavır ve davranışlarıyla bende iz bırakmıştı. Hocalarımızdan da kendisi hakkında olumlu değerlendirmeler duydum. Ama en çok da ondan lisans dersi alan kendi öğrencilerinde iz bıraktığını gözlemlediğimi söyleyebilirim.”

+Katılımcı-2=R-2: [K/44] “Hocamızla yaşımız ve hocamızın görev yeri sebebiyle yüz yüze görüşme ve tanışma şansım olmadı. Ancak danışman hocalarımızla alana dair sohbetlerimizde Daryal hocadan ara ara bahsedilmiştir. Bu sebeple kişiliği hakkında böyle bilgi sahibi olmuşum. Hocalarımızdan, Daryal hocanın tam bir iyilik örneği olduğu ve öğrenci dostu bir kişiliğe sahip olduğunu dinlemiştim.”

+Katılımcı-3=R-3: [E/49] “Ali Murat Daryal hocadan Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde okuduğum yıllarda, ‘Din psikolojisi I ve Din psikolojisi II’ derslerini almıştım. Güler yüzlü, öğrenci dostu ve espirituël bir yapısı olan hocamız, yeri geldiğinde erkek öğrenciye çelme takan, maddi durumu iyi olmayan öğrencilere zengin kişilerden para toplayarak burs desteği veren birisiydi.”

+Katılımcı-4=R-4: [E/61] “Ali Murat hocamla bir kez görev yaptığı Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde karşılaştığımda konuşma fırsatı bulmuşum. Küçük bir görüşmeydi ama samimiyeti ve içtenliği beni etkilemişti.”

+Katılımcı-5=R-5: [E/61] “Evet, 1993 yılında bizzat akademiye asistan olarak girmiştim. Öğrencisi olamadım ancak din psikolojisiyle ilgili genel sohbet bağlamında hocanın konuşmalarını dinlediğimde, Türk din psikolojisi çalışmalarındaki kültürel bakış açısının Batılı kuramları tekrarlamak yerine kendi yerel bakış açımızın önemine değinen bir yaklaşımı olduğunu fark etmiştim.”

+Katılımcı-6=R-6: [E/33] “Daryal hocayla yüz yüze tanışma imkânım olmadı. Hakkında bildiklerim ise alandaki kitapları ve hakkında yazılan biyografilerinden ibarettir.”

+*Katılımcı-7=R-7: [E/42]* “Hayır, Daryal hocayla tanışma fırsatım olmadı. Ancak tv programlarında birkaç defa canlı izlemiştim.”

+*Katılımcı-8=R-8: [E/39]* “Kendisiyle hiç yüz yüze görüşmem olmamıştır. Ancak hakkında duyduklarım ve okuduklarım kadarıyla rahmetli Daryal hocamız çok neşeli ve espirili bir hocaymış. Kendisinin sık sık söylediği “deli olunmadan veli olunmaz” sözü ise bunun en net kanıtıdır. Çalışmalarında sıklıkla ‘bilişsel şemalar’ kullanması ve bilgiler arasında sistemli bilişsel ilişki ağı kurması, pozitif bilimlerin bakış açısıyla din psikolojisi biliminin Türkiye’deki temellerini güçlendirmeye çalıştığını göstermektedir.”

+*Katılımcı-9=R-9: [E/44]* “Daryal hocayla hiç tanışmadım. Öğrencilerinin kimler olduğu ve nasıl öğrenci yetiştirdiği hakkında da hiçbir şey duymadım.”

+*Katılımcı-10=R-10: [E/59]* “Hocayla yüz yüze tanışmadım. Akademisyen bir din psikoloğu olarak hocanın eğitimciliği konusunda da bir bilgim yoktur.”

+*Katılımcı-11=R-11: [E/41]* “Kendisiyle yüz yüze görüşüp tanışmadım ne yazık ki. Ancak üzerinde emeği olan alandan hocalarımızın hatırat cinsinden kendisinden bahsettiklerini anımsıyorum. Akademik çalışma disiplini ve öğrenci yetiştirme stili gibi konularda ise herhangi bir bilgim bulunmamaktadır.”

+*Katılımcı-12=R-12: [E/58]* “Hocayla öğrencilik yıllarımda tanışmıştım sonrasında da birkaç kez görüşmüştüm. Akademik olarak çalıştığım konularla ilgisi olmasa da alanın sınırlı eserleri arasında sayılan ‘İslâm’ın doğuşu ve ilk yayılışının psiko-sosyal açıdan tahlili, Kurban kesmenin psikolojik temelleri ile Dini hayatın psiko-sosyal temelleri’ isimli eserlerini okuma fırsatım olmuştu. Ali Murat Daryal hocamızın eğitimci yönü hakkında bizzat tecrübelerime dayalı bilgim yok, fakat öğrencilerinin anlattıklarından hareketle oldukça aktif, espirili ve öğrenci dostu olarak görev yaptığını duymuştum.”

+*Katılımcı-13=R-13: [E/55]* “Rahmetli Daryal hocamdan sadece lisans dersi almıştım. Kendisi en sevdiğimiz, dersinde en çok eğlendiğimiz hocamızdı. Din psikolojisine ilgi geliştirmemde etkili olduğunu söyleyebilirim.”

+*Katılımcı-14=R-14: [E/69]* “Ali Murat Daryal hocamızla tanışmak istemişim. Ama onunla tanışıp görüşemedim. Türk din psikologları toplantılarında tanışırım diye ümit etmişim ama o da olmadı. Çünkü hocamızı din psikologları toplantılarında hiç görmedim.

Onu kitaplarından, televizyon konuşmalarından ve arkadaşlarımızın anlattıklarından tanıyorum. Yüksek lisans ve doktora eğitimim sürecinde danışman hocam, rahmetli Ali Murat Daryal hocadan zaman zaman bahsetmişti.”

+Katılımcı-15=R-15: [E/53] “Merhum hocamızla asistanlığımın başlangıç yılı olan 1994 yılında tanışma imkânına sahip oldum. Yazın izinli olarak İstanbul’a her gelişimde hocamı ziyaret etmeye gayret etmişim. İlk ziyaret ettiğimde (27.05.1994) bana ‘Dini hayatın psiko-sosyal temelleri’ ve ‘Kurban kesmenin psikolojik temelleri’ isimli kitaplarını imzalayarak hediye etmişti. Hocamın bu iki kitabı alandaki uzmanlaşma sürecimde okuduğum ilk alan kitapları arasında yerini almıştı. Hocamızın ilk görüşmemizdeki babacan ve samimi tavrı beni çok etkilemiş ve rahatlatmıştı. Hocamızdan lisans dersi alan arkadaşlarımla görüşmelerimizde, hocanın derslerde de öğrencilerine içten, samimi ve mizahi yaklaşım sergilediğini, öğrencileri dersin başından sonuna kadar aktif ve canlı tuttuğunu ifade etmişlerdi.”

+Katılımcı-16=R-16: [K/44] “Ali Murat Daryal hocayla kişisel olarak hiç tanışmadım. Fakat öğrencisi Ali Ulvi Mehmedoğlu hocamızla tanışıyorum. Mehmedoğlu hocamızın insani özelliklerini yani nezaketi, çok yönlülüğü ve açık görüşlülüğünü rahmetli Daryal hocasından aldığını düşünüyorum.”

+Katılımcı-17=R-17: [E/57] “Ali Murat Daryal hocamla 1985 yılından başlayıp vefat ettiği 2017 yılına kadar 32 yıl önce öğrencilik, sonra meslektaşlık ve nihayet yol arkadaşlığı yapma bahtiyarlığım oldu. Kendisi yaşadığı zorlu hayat tecrübeleri dolayısıyla hiçbir zaman inanç ve değerlerinden ödün vermeyen, çok çalışkan, çok disiplinli, hiçbir zaman gevşeklik göstermeyen, yapmam veya yapamam gibi mazeretler üretmeyen birisiydi. Hocam, bu tür mazeret üretenlerden hiç hoşlanmayan, sürekli araştıran ve üreten, bunları öğrencilerine en iyi ve en kalıcı şekilde öğretmeye çalışan, uygulamaya önem veren, tutum ve davranış bütünlüğüne ve tutarlılığına sahip özel bir kişilikti. Problem edindiği konuları çok uzun yıllara yayılan bir süreçte olgunlaştırıp geliştirir, tekrar tekrar düşünür ve yazardı. Herkesin fikrine ve eleştirisine açıktı, bunlara değer verirdi ve farklı bakış açılarından yararlanırdı. Öğrencilerini soru sormaya, düşünceleri ve yorumları konusundaki kanaatlerini ifade etmeye teşvik eder ve yeni bakış açıları kazanmalarını sağlamaya çalışırdı.”

+Katılımcı-18=R-18: [E/68] “Yüz yüze tanıştık. Bir sempozyumda onun bildirisini müzakere etme görevi bana verilmişti. Konuya hep İslami perspektiften yaklaşırdı ve Batılı yaklaşımları onaylamazdı.”

+Katılımcı-19=R-19: [E/56] “Alanda ilk çalışmaya başladığım yıllarda ülkemizdeki din psikolojisi hocalarımı görmek istiyor ve onların perspektiflerini anlamaya çalışıyordum. Ali Murat Daryal hocamızı ziyaret ettiğimde kendi odasında beni ayağa kalkarak karşılamıştı. İnsan ve çevresi hakkında önce kendilik bilgisine önem verdiğini söyleyebilirim.”

+Katılımcı-20=R-20: [E/53] “Hayır, hiç tanışmadım. Alanda çalışan arkadaşlarımızdan onun derslerde bol bol metafor kullandığını, bunun için sınıflara tencere-tava getirdiğini duymuşluğum vardır (gülüyor).”

+Katılımcı-21=R-21: [E/44] “2016 yılında yani vefatından 1 yıl önce Kayseri’de düzenlenen 2. Maneviyat Psikolojisi Sempozyumuna davetli konuşmacı olarak geldiğinde Daryal hocayla tanışma fırsatı yakalamıştım. Sempozyuma katıldığında yaşı oldukça ilerlemiş ve bazı sağlık sorunlarının olduğundan bahsetmişti. Sempozyumdan kısa bir süre sonra da vefat ettiği haberini almıştım. Bu açıdan katıldığı son sempozyum olabileceğini belirtmek isterim. Sempozyumda “İslam’ın doğuş ve ilk yayılışının psiko-sosyal açıdan tahlili bağlamında Hz. Peygamberin önderliği” başlıklı bir bildiri sunmuştu. Bu bildiri, daha sonra sempozyum kitabında da yayınlanmıştı. Kendisini yakından tanıyamamış olmama rağmen yaşam enerjisi ve nüktedanlığıyla sempozyum gibi resmi bir ortamda katılımcıların hepsini güldürmeyi başardığı için dikkatimi çekmişti. İlerlemiş yaşına rağmen lirik bir konuşmacıydı. Bir de aklımda kalan noktalardan biri de eşiyile aralarında çok sıcak bir ilişki olduğuydu. Zira hoca sempozyuma eşiyile birlikte katılmıştı. Sürekli şakalaşıp gülüşüyorlardı. Aralarındaki bu ilişkinin çok hoşuma gittiğini anımsıyorum.”

“*Araştırmacı*: Benim açımdan yaptığımız röportaj oldukça keyifli geçiyor. Umarım sizin için de öyledir. O halde kaldığımız yerden devam ediyoruz.”

(ii) – *Türk din psikolojisi tarihindeki yeri ve önemi*:

[Soru] = 2. *Ali Murat Daryal, 1965 yılında İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsünde öğretim görevlisi olarak akademik yaşamına başlamıştır. 1988 yılında doktorasını tamamlayarak 1998 yılında profesör olan Daryal, aynı yıl yaş sınırlamasından emekli olmuştur. Ali Murat Daryal’ın Türk din psikolojisi alan tarihindeki yeri ve önemi nedir? Bu bağlamda ona Türkiye’nin ilk akademisyen din psikologlarından birisidir diyebilir miyiz? Niçin?*

+Katılımcı-1=R-1: [E/57] “Ali Murat Daryal hocamız, Türk din psikolojisi tarihinde yer alan önemli isimlerdendir. Özgün ve akademik

bakış açısı, öğrencilerine alanı sevdirmesi ve saygın bir bilim adamı kimliğiyle hocamız bizler için alan tarihinde öncü bir isimdir.”

+Katılımcı-2=R-2: [E/44] “Merhum Ali Murat Daryal hocamız, din psikolojisi sahasında alanın önde gelen isimlerinden ve 1990’lı yıllardaki önemli şahsiyetlerinden birisidir. Alana kazandırmış olduğu çalışmalarının yanı sıra aynı zamanda emekliliği sonrasında da sahip olduğu üstün değerler doğrultusunda yaşadığını hocalarımızdan dinlediğimiz nadir şahsiyetlerdendir.”

+Katılımcı-3=R-3: [E/49] “Ali Murat Daryal hoca, Türkiye’de din psikolojisi alanının ilk akademisyenlerindedir. Kendisi filoloji lisansının yanı sıra aynı zamanda İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümünden de mezun olmuştur. Doktorasını din psikolojisi alanında tamamlamıştır. Din psikolojisine en önemli katkısı, dini ibadetlerin hemen hemen hepsinin psikolojiyle ilgili yönlerini ortaya koyarak psikolojik bir perspektiften temellendirmeye çalışması olmuştur. Kurban psikolojisi üzerine yaptığı çalışması, buna en tipik örnektir. O, hemen hemen tüm çalışmalarında İslam’ın her emrinin bir psikolojik arkaplanı olduğunu vurgulamıştır.”

+Katılımcı-4=R-4: [E/61] “Ali Murat Daryal hocanın din psikolojisi alan tarihinde seçtiği konuları işleyişinde dil ve üslup bakımından tek başlılığından söz edilebilir ve bence bu alanda bir zenginliktir. Hocanın bu yönü sebebiyle onun için dini psikoloji yapan ilklere denebilir.”

+Katılımcı-5=R-5: [E/61] “Ali Murat Daryal, çalıştığı konularla din psikolojisine kültürel bakış açısıyla analiz yapma anlayışını kazandırıcı bir yaklaşım göstermiştir. Özellikle doktora çalışması olan ‘İslam’ın doğuş ve ilk yayılışının psiko-sosyal açıdan tahlili’ adlı eseri, psiko-tarih bağlamında özgün bir yaklaşım denemesi olarak değerlendirilebilir. Bu yönüyle de Türk din psikolojisi tarihinde önemli bir yeri bulunmaktadır.”

+Katılımcı-6=R-6: [E/33] “Hocamız her ne kadar psikoloji lisans çıkışlı olsa da gerek İslami ilimlere gerekse eğitim ve akademik yaşamı açısından İlahiyat müfredatına hâkim olduğu görülüyor. Çalışma konularına bakıldığında, din psikolojisi alanına ait problemler üzerinden araştırmalar yaptığı gözlenmektedir. Dolayısıyla ülkemizdeki ilk din psikologları içerisinde yer almasının makul olduğunu düşünüyorum.”

+Katılımcı-7=R-7: [E/42] “Din psikolojisine dair ilk akademik tartışmayı, Ali Murat Daryal hoca ile Kerim Yavuz hocanın kurban psikolojisiyle ilgili basın üzerinden yaptıkları tartışmayla fark etmişim.

İmam hatip lisesinde öğrenciyken bilimsel açıklamalara meraklı bir meslek dersleri öğretmenimiz, Ali Murat Daryal hocanın görüşlerinin ilginçliğinden bahsetmişti. Tahmin ediyorum, doğrudan dinin psikolojik yorumunu ilk kez fark ediyordum. Psikoloji kökenli olmasının yanı sıra hocaya, Türkiye'nin ilk akademisyen din psikologlarından birisidir, diyebiliriz. Ali Murat Daryal'ın 1991 yılında doçentlik tezi olarak yazdığı ve daha sonra da kitap olarak basılan 'Kurban kesmenin psikolojik temelleri' isimli eseri, bana göre din psikolojisi biliminin Türkiye'de tanınırlığına ve konularının tartışılmasına zemin hazırlamıştır. Yine 1988 yılında yaptığı 'İslam'ın doğuşu ve ilk yayılışının psiko-sosyal açıdan tahlili' isimli doktora tezi ve daha sonraki yıllarda birden fazla baskı yapan bu kitap çalışmasının, içerik ve yöntem olarak Türk din psikolojisi için öncü çalışmalardan birisi olduğunu ifade edebilirim.”

+Katılımcı-8=R-8: [E/39] “Ali Murat Daryal hoca, kesinlikle Türkiye’de yetişmiş ilk din psikolojisi akademisyenlerindedir. Her ne kadar Türk din psikolojisi kitaplarında isminden pek fazla bahsedilmemişse de din psikolojisi alanına katkılarının hakkı teslim edilmesi gerekir. Ali Murat Daryal hoca, İslam’ın sosyal ve psikolojik temellerini inceleyen araştırmalarıyla tanınmıştır. İslam’ın insan psikolojisine ve sosyal hayatına olan etkilerini araştırmıştır. Kurban kesmek gibi diğer İslami uygulamaların psikolojik ve metafizik yönlerini incelemiştir. Çalışmaları, Türkiye’de din psikolojisi alanındaki çalışmaların gelişmesine katkıda bulunmuştur. Daryal hocanın öncülüğünde, Türkiye’de din psikolojisi alanındaki çalışmalar, daha sistematik bir hale gelmiştir. Ancak, Daryal’ın din psikolojisi alanındaki çalışmaları, kronolojik olarak alanın Türkiye’deki kurucusu olan Bedi Ziya Egemen’in çalışmalarından sonra başlamıştır. Bu nedenle, Daryal’ı Türkiye’nin din psikolojisi alanındaki ilk akademisyeni olarak değil, ancak ilk akademisyenlerinden birisi olarak değerlendirmek mümkündür.”

+Katılımcı-9=R-9: [E/40] “Ali Murat Daryal, ilk akademisyen din psikologlarından değildir. Çünkü alana katkı anlamında ilklere değildir. Örneğin; din psikolojisi adlı kitap yazdığı için Osman Pazarlı’ya ilklere diyebiliriz. Ama Daryal’ın ürettiği çalışmalar bir “ilk” olmadığı için ona diyemeyiz.”

+Katılımcı-10=R-10: [E/59] “Çalışmalarıyla alana renk katan Daryal, ilklere değil ama ikinci nesil olarak değerlendirilebilir.”

+Katılımcı-11=R-11: [E/41] “Türk din psikolojisi tarihinde geriye doğru bir yolculuk yapıldığında Hilmi Ziya Ülken, Bedi Ziya Egemen, Osman Pazarlı, Neda Armaner, Erdoğan Fırat, Hüseyin Peker ve Hayati

Hökekleli ve Recep Yaparel gibi hocalarla karşılaşmaktadır. Ali Murat Daryal ismi Türk din psikolojisi tarihiyle ilgili çalışmalarda görülemeyebilir. Ancak kendisinin çalışmalarına bakıldığında, alana çok büyük katkıları olan bir din psikoloğu olduğunu söyleyebilirim. Türkiye'nin ilk akademisyen din psikologlarından birisi olup olmadığı konusu, "ilk" kavramına yüklenen anlamla belirlenebilir. Bu bağlamda kendisinin ilklerden olup olmadığına ilkler çerçevesinin genişliğine bağlı olarak karar verilebileceğini düşünüyorum. Akademik hayatına ilk başlangıcı ve verdiği ilk dersler göz önünde bulundurulduğunda, din psikolojisinden bağımsız bir başlangıç yaptığı görülmektedir. Bunun da sebebi filoloji ve psikoloji olmak üzere iki lisanslı olan Daryal hocanın akademik hayatına filoloji lisansını önceleyerek başlamış olması gösterilebilir. Ancak doktora çalışmasıyla birlikte psikoloji lisansını öne aldığı görülmektedir. Dolayısıyla doktora tezi ve sonrasındaki doçentlik ve profesörlük temel çalışmaları direkt olarak din psikolojisiyle ilgili olduğundan kendisinin Türk din psikolojisi tarihinin önemli akademisyenlerinden birisi olduğunu düşünüyorum. Doktora yaptığı tarih göz önünde bulundurulduğunda, Türk din psikolojisi tarihiyle ilgili çalışmalarda ismi geçen birkaç akademisyenle aynı dönemlerde çalışmalar yapmış olmasından dolayı bana göre ilk din psikolojisi akademisyenlerinden birisi olarak değerlendirilebilir."

+*Katılımcı-12=R-12: [E/58]* "Daryal hoca, özgün tarz ve çalışmalarıyla Türk din psikolojisinde sıradışı bir bilim adamı olarak kabul edilebilir. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü mezunu olarak psikoloji formasyonunu da kullandığı için Batı aktarmacılığının ötesinde alanda İslami bir perspektif sunmaya çalışmıştır. Otantikliğiyle hocamız, ülkemizdeki ilk din psikologlardan birisi sayılır."

+*Katılımcı-13=R-13: [E/55]* "Ali Murat Daryal hocamı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde lisans dersi aldığım yıllarda tanıdım. Orijinal düşünceleri olan bir hocamızdı. İlkler kategorisine konulur mu pek emin değilim ama kanaatimce ders anlatımıyla ve yaptığı çalışmalar bakımından hala alandaki en farklı din psikolojisi hocasıdır diyebilirim."

+*Katılımcı-14=R-14: [E/69]* "Ali Murat Daryal hocamız, 1965 yılında İstanbul Yüksek İslam Enstitüsünde göreve başlamıştır. O dönemde Türkiye'deki yüksek İslam enstitülerinde genel olarak ne düzeyde akademik çalışmalar yapıldığını bilmiyorum. Ancak bireysel farklılıklar her zaman vardır. Daryal hocamızın aynı zamanda İstanbul Üniversitesi Psikoloji Bölümünden mezunu olması burada çok önemlidir. Ali Murat hocamızın, ilk olmasa da Türkiye'nin kendine özgü

otantik karakterli erken dönem akademisyen din psikologlarından birisi olduğunu söyleyebilirim.”

+Katılımcı-15=R-15: [E/53] “Din psikolojisinin Türkiye’deki tarihsel gelişimine bakıldığında merhum hocamız, hiç şüphesiz alanımızın öncü hocalarından birisi olarak değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyorum. Din psikolojinin ele aldığı konuları özellikle İslami bakış açısıyla işlemesi, farklı yaklaşım ve bakış açılarıyla yorumlaması, alanda ona has bir özellik olarak görülebilir.”

+Katılımcı-16=R-16: [K/44] “Ali Murat Daryal, Türkiye’de din psikolojisi alanının öncülerindedir. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümünde lisans eğitimini tamamlamış olmakla birlikte dini ilimlerde dersler almış ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İslâm Araştırmaları Enstitüsü ve İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsünde çalışmıştır. En son Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde öğretim üyesi olarak görev yapmıştır. Türkiye’de şu anda alana öncülük eden hocalarımıza hocalık yapmıştır.”

+Katılımcı-17=R-17: [E/57] “Ali Murat Daryal, Türk din psikolojisi tarihindeki ilk akademisyenlerdendir. Kendisi daha üniversite öğrenciliği sona erdiği andan itibaren çeşitli akademik kurumlardan teklif almış ve bunlardan birinde Prof. Dr. Fuat Sezgin ile birlikte bir müddet çalışmıştır. Ancak buradan kadro imkânsızlığı nedeniyle ayrılmış ve geçinmek için bir süre akademi dışında çalışmak zorunda kalmıştır. Ancak durum böyle olsa da o yine de akademik hayattan, düşünmekten ve yazmaktan kopmamış çeşitli ortamlarda bilimsel faaliyetler yapmaya ve makaleler yayımlamaya devam etmiştir. Sonradan girdiği İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü de, -onun göreve başladığı 1965 tarihinden fakülteye dönüştürüleceği 1983 yılına kadar- statü gereği akademik unvan veremediği için fakülteye dönüştükten çok sonra akademik unvanları almasına sebep olmuştur.”

+Katılımcı-18=R-18: [E/68] “Alana katkı vermeye çalışmış bir bilim adamı denilebilir.”

+Katılımcı-19=R-19: [E/56] “Evet, Ali Murat Daryal hocamız Türkiye’nin ilk akademisyen din psikologlarından birisidir.”

+Katılımcı-20=R-20: [E/53] “Alanda ilk akademik çalışmalar yaptığı için böyle denebilir.”

+Katılımcı-21=R-21: [E/44] “Hocanın aktif olarak görev yaptığı yıllarda, yakınlığı sebebiyle daha çok Adana’ya Kerim Yavuz’un yanına haftalık ders almaya gittiğim ve o yıllarda yayınlara ulaşmak şimdiki

kadar kolay olmadığı için hocayı takip edemediğimi belirtmek durumundayım. Kerim Yavuz hoca da derslerde daha çok kendi çalışmalarını kullanırdı. Bu sebeple hocanın çalışmalarından bazılarını ancak öğretim üyesi olarak ders vermeye başladığım dönemlerde okuma fırsatı yakaladım. İstanbul'da uzun yıllar çalışmış olmasının hoca hakkında bir fikir verdiği kanaatindeyim. Tam olarak ilk akademisyen din psikologları arasında olduğunu ifade edemesem de henüz emekleme döneminde olan alanın gelişimine bir dönem yayınladığı çalışmalarla katkı sağladığını düşünüyorum.”

+*Katılımcı-22=R-22: [E/66]* “Ali Murat Daryal hocamızın Türk din psikolojisi alanındaki yerini tespitte yaşam hikâyesinin yardımcı olacağı düşüncesiyle hocamızın kendi ifadelerine müracaat etmek yerinde olacaktır. Kitapları arasında temel çalışmalarından biri olarak değerlendirilebilecek “İslam’ın doğuş ve ilk yayılışının psiko-sosyal açıdan tahlili” başlıklı kitabına yazdığı önsözünde rahmetli hocamızın, ele alarak incelediği konulara sadece bir akademisyen sıfatıyla değil, aynı zamanda duygu dolu bir birey olarak yaklaştığı anlaşılmaktadır. Bu özelliğini şu cümlelerinde görmek mümkündür: “İlk defa İslam tarihiyle kitabî seviyede ortaokul sıralarında karşılaştım. Çok heyecanlanmışım. O kadar yıl geçmesine rağmen, o günleri hala yaşıyor gibiyim. Daha sonra lise sıralarında tekrar karşılaştığımda, kendimde o ilk heyecandan eser bulamadım. Bu duruma cidden üzülüyordum.” Bu ifadelerden de anlaşılmaktadır ki hocamız bir bilim insanı olduğu kadar aynı zamanda ruh ve duygu insanıydı da... Bu özelliklerinin genelde psikolojiye özelde de din psikolojisine yönelik tutumunu ve bakış açısını şekillendirdiği söylenebilir. Rahmetli hocamızın bu tavrıdır ki gerek İslam tarihine gerekse İslam medeniyetine bakışını etkilemiş hatta bugün dahi orijinal olarak değerlendirilebilecek yaklaşımlar ve kavramlar teklif etmesine zemin oluşturmuştur. Bu konudaki cesur yenilikçi (inovatif) çıkışını aşağıdaki satırlarda görmek mümkündür: “Sonuç olarak şunu söylemek isterim ki, bu kitap ilk kelimesinden son kelimesine kadar yeni olmak için yazılmıştır. Bunu şu şekilde tekrar etmek mümkündür ki, bu kitap ilk cümlesinden son cümlesine kadar yorumlarıyla, tespitleriyle, değerlendirmeleriyle hiçbir kitaptan, hiçbir şey almış değildir. Üslubuyla ve düzeniyle yine kendine aittir. Bu gerçekler bizleri şu noktaya götürür ki, İslam tarihi yazılmaya başladığından bugüne kadar bu kitap, bu konuda yazılmış ilk çalışmadır. Daha önceleri böyle bir çalışma yapılmış değildir. Zira gayet iyi bilinecektir ki, bugün dahi dünya üniversitelerinin hiç birinde olmayan “tarih psikolojisi” gibi bir ilim dalının üniversitelerde artık kurulmasının gerektiği konusunda bir ön tekliftir. Dikkatlerden uzak değildir ki, tarih insani bir tavrıdır. Bu durumda

insanların yaptıklarını onların o gün içinde buldukları şartlar altındaki psikik tavırlarını anlamadan kavrayamayacağımız konusu açıklık kazanır. Bu kitap, bir yol ayrımıdır ve bundan sonra yapılacak çalışmalara yön verecektir. Zamanla yeni çalışmalara geçilecektir. Fakat bu türden çalışmaları başlatması açısından ilk olma özelliğini kendinde saklı tutacaktır.”

Rahmetli hocamızın tarihi doğru okumak için gerekirse yeni bir bilim dalının kurulması gerektiği konusundaki teklifi önemlidir. Bu açık ve ileri görüşlü tavrının ülkemizde özellikle son dönemlerde gelişme eğilimi gösteren din psikolojisi alanında da yeni bakış açılarının ve yaklaşımların ortaya konması ve geliştirilmesi konusunda dikkat çekici bir nokta olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Yaşam hikâyesiyle rol model potansiyeli taşıyan değerli hocamızın ortaya koyduğu eserler yanında bu kişilik özelliğiyle de ele alınarak çalışılması ve değerlendirilmesi gerekir. Bir bilim insanının geride bıraktığı eserleri ve tanıttığı kavram ve bakış açıları yanında, kişiliğinin ve bilimsel tavrının geliştiği ve şekillendiği ortam ve kültürel iklim açısından da değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Geride bıraktığı eserleri yanında rahmetli hocamızın kişilik yapısının, karakter özelliklerinin, yaşam tarzının ve yaşam felsefesinin aynı zamanda ele alındığı çalışmalarla değerlendirilmesi, din psikolojisi alanında çalışacak genç bilim insanlarının yetişmesi açısından da önemli katkılar sağlayacaktır.”

+Katılımcı-23=R-23: [E/54] “Ali Murat Daryal, öğrenciliğim sırasında en çok etkilendiğim hocalarımdan başında gelir. Öğrendiklerimle bir medeniyet ufku yakalama çabamın sebebidir. Benim için yakalayabildiğim bir ufuk varsa onun mimarı, kendisidir. O, bunu, ilahiyat lisans döneminde din psikolojisi derslerinde anlattıkları ve belki anlatımında kullandığı dil, üslup ve tarzıyla sağlamıştır. Bu satırların yazarı, dışarıda kendisiyle yemek yemiş, arabasına binmiş hatta arabasını kullanmış, ayrıcalıklı olmayı hak etmiş öğrencilerinden birisi değildir. Hatta sıklıkla odasına gidip özel sohbetlerinden yararlanmış bir öğrencisi de değildir. Allah’ın bir lütfu olarak sadece derslerde ve bazen bahçede ayaküstü sohbetlerinde kendisini dinleme şansına sahip olmuş sıradan bir öğrencisidir. Burada dile getirilenler, sıradan bir öğrencinin aklında kalanlar olarak anlaşılmalıdır. Kaldı ki kendisinden ders almış herkesin aklında ondan mutlaka bir şeyler kalmıştır. Öğrencisi olmuş birisinin onu unutmaması zaten mümkün değildir. Bazı öğrencilerin ondan ve üniversiteden hatırladıkları tek hoca olarak bahsetmeleri, belki de bu durumu en iyi anlatacak ifade olabilir.

İstanbul'da doğmuş, eğitimini burada almış ve burada yaşamıştır. Bir İstanbul beyefendisiydi, fakat burada Anadolu'nun temsilcisi gibiydi. Kendisinde İstanbul'un büyüklüğü ile Anadolu'nun sadeliğini buluşturmuştu. Entelektüel yönü İstanbul'dan, dervişliği ise Anadolu'dan izler taşırdı. O yüzden çok entelektüelden daha aydın, çok mutasavvıftan daha dervişti. Entelektüel olarak hem Doğudan hem Batıdan beslenmişti, fakat dervişane tarzı hep Doğuluydu. Dünya ve dünya malına değer vermezdi. Sıra dışı ve hasbî bir insandı. Karşılık beklemeden herkese yardım ederdi. Adeta başkaları için yaşardı. Gönül insanıydı, o yüzden gönüllere girmeyi başardı. Ama her şeyden önce iyi bir öğretmen olduğunu söylemek gerekir. Anlattığı konu, konu hakkında verdiği örnekler ve sorduğu sorularla derse çok hazırlıklı olduğunu hissederdim. Konu ile ders arasında kurduğu bağ, öğrenciyi zihnen din ve ilahiyat konularına taşırdı. Her dersin sonunda öğrenci, zihnindeki bir sorunun aydınlığa kavuştuğunu görmenin hazzıyla bir sonraki dersi iple çekerdi. Hoca dersini anlatırken bütün teatral yeteneklerini ortaya koyardı ve anlattığı konuyu anlamamak imkânsızdı. Bunda önemli bir etken de samimiyetiydi. Anlattığı bir konu veya savunduğu bir görüşe samimiyetle inandığı her halinden belli olurdu.

Derslerinde muhataplarını değerli hissettirirdi. Sözleri Müslümana izzetini ve sorumluluklarını hatırlatırdı. Derslerde yaptığı önemli şeylerden birisi öğrencilerine sorumluluk bilinci aşılmasıydı. Genelde insan, özelde Müslüman kendini sorumlu görürse kötülüklerin azalabileceğini düşünürdü. Zekât, kurban, oruç ve gusül gibi aklınıza gelebilecek her türlü dini pratiklerin psikolojik temelleri ve bunların insan psikolojisi üzerindeki etkileri üzerinde dururdu. Konuştuğu her şey bir biçimde dersin konusuyla ilgili olurdu. Ele aldığı konular, doğrudan din psikolojisi dersinin konuları içinde yer alırdı. Başlangıçta ilgi kurmakta zorlandığımız konularda, aslında nasıl derin bir ilginin bulunduğu o konuşunca anlardık. Hiç unutmuyorum, modanın psikolojisinden bahsedeceği bir dersin başında bir soru sordu, "İslami moda olabilir mi?" diye. Bazen derse böyle sorular sorarak başlardı. Benim gibi bazı arkadaşlar "evet, olabilir. Hatta olmalı," dedik. Ben biraz da muhabbet olsun diye neden olması gerektiği üzerinde bazı açıklamalarda bulundum. Aslında yapmak istediğim hocayı söyleyeceklerini daha güçlü bir şekilde ifade etmesi için tahrik etmekti. Arkadaşlar olarak bunun bazen iyi bir yöntem olduğunu tecrübe etmiştik. Söylediklerime katılmadığını biliyordum fakat sonuna kadar sabırla dinledi ve sonra neden İslami modanın olamayacağını anlattı. Ona göre moda İslami olamazdı. Çünkü sürü psikolojisi temelinde yürüyor ve insan kişiliğini gölgeliyordu. Hâlbuki her insan, kişiliğiyle

birlikte değerli ve tekti. Onun bir biçimde etki altına alınması ve bireysel tercihleri dışında bir şeye yönlendirilmesi doğru değildi. Hocanın insana verdiği değer ve insan kişiliğine yüklediği anlamın kendisinin sosyal hayatta başkalarına verdiği değerle de örtüştüğünü gördüğümüzde, buradaki yaklaşımının sadece akademik bilgi ve yaklaşımdan ibaret olmadığını anlardık. Moda, belki de derslerinde en az gündeme gelen konulardan biriydi. Gündeme getirdiği her konuda çok derin tefekkürler yapmış olduğu anlaşılırdı. Hocanın içinde kıpır kıpır bir derdinin olduğu aşikârdı. Adeta içine sığmayan bir haberi, bir müjdeyi ve bir konuyu paylaşmak ister gibiydi. İslam kültürünün ürettiği ahlaki değerlerin neler olduğu ve bizim toplumumuzda varlığını sürdüren bu değerlerin kodlarını çözmeye davet gibi anlardım çabasını. İslâm'ın ürettiği ve insanlığa sunduğu değerlerin, başka hiçbir kültürün sunamayacağı kadar ehemmiyetli ve vazgeçilmez olması yönüyle nasıl hayati önem taşıdığını onun penceresinden gördüğümüzde bu çabaya hak vermemek imkânsızdı.

Hocanın kitapları da, kendisi gibi kendine özgüdür. 'Kurban kesmenin psikolojik temelleri' adlı kitabı, bu anlamda benzeri olmayan bir eser olarak dikkat çekmektedir. Kurban geleneğine sahip toplumlar ile bu geleneğe sahip olmayan toplumlar arasındaki farkı açıkladığı bu eserinde, ayrıca bunun insan psikolojisi üzerindeki etkileri üzerinde durmuştur. 'Dini hayatın psiko-sosyal temelleri' ve diğer bütün kitapları, alandaki diğer çalışmalardan çok farklıdır. Fakat bütün kitapları içinde en çok dikkatimi çeken ise 'İslâm'ın doğuş ve ilk yayılışının psiko-sosyal açıdan tahlili' isimli kitabıdır. Kitapta, İslam peygamberi Hz. Muhammed'in (sav) hayatı anlatılır. Ama herhangi bir tarih veya siyer kitabındaki gibi anlatılmaz. Örneğin; başka hiçbir kitapta Kureyş ile Hz. Muhammed (sav) arasında olan savaşlarla ilgili olarak şu gibi değerlendirmeler göremezsiniz: Bedir Savaşı'nda Allah Müslümanların zafer kazanmasını istedi. Zira Müslümanlar, Mekke dönemi boyunca horlandılar, hakir görüldüler, aşağılandılar, dışlandılar ve işkence gördüler. O kadar ki, yaşadıkları toprakları terk ederek Medine'ye hicret etmek zorunda kaldılar. Bu durum onları psikolojik olarak çok yordu ve ümitlerini kaybetme noktasına geldiler. Şayet Bedir'de yenilirler ve bu süreç Medine'ye hicretten sonra da devam eder, hicretin yeni bir süreci başlattığına ikna olmazlarsa bir daha Müslümanların psikolojik olarak kendilerini toparlamaları mümkün olamazdı. Müslümanların Mekke döneminin baskı ve zulmünün ağırlığını üzerlerinden atmaları için başarılı olmaları gerekiyordu. Hz. Muhammed'in (sav) "Allah'ım! Bu bir avuç topluluğu helâk edersen, bir daha yeryüzünde sana ibadet edecek kimse bulunmaz" yakarı, tam da bu yüzden dikkat çekicidir. O sebeple

Allah, onların kazanmasını istedi. Uhud Savaşında ise Allah Mekkeli müşriklerin yani Kureyş'in, Bedir'de derin bir şekilde sarsılan gururunu tamir ederek Arap toplumundaki itibarını geri verdi. Hendek Savaşında ise daha önce Arapların hiç kullanmadıkları bir yöntem olan hendekler kazılmasıyla iki taraf birbirlerine karşı içlerinde biriktirdikleri kin ve düşmanlığı bitirerek tahammül etmeyi öğrendiler. Birbirlerine tahammülü öğrenen iki toplum, Hudeybiye'de bir masada oturarak barış anlaşması yaptılar ve süreç Mekke'nin fethini getirdi. Fetihle birlikte Kureyş ve Mekke halkı da Müslüman oldu. Allah, onların kişilikli bir şekilde ve özgür iradeleriyle Müslüman olmalarını istediği için olaylar bu şekilde ortaya çıktı. Bedir'de savaşla başlayıp Mekke'nin barış yoluyla fethi ve İslâm'ı benimsemesiyle tamamlanan bu süreci sosyal psikoloji temelinde bu kadar güzel yorumlayan bir değerlendirmeye ben başka yerde rastlamadım.

Hocanın 'Psiko-sosyal açıdan medeniyetler ve mesajları' adlı kitabı da, önemli eserlerinden biridir. Her medeniyetin üzerine oluşturulduğu bir temel değerler kümesi ve doğal olarak belli dışa vurumları vardır. Ona göre İslam medeniyeti için her alanda tevhidin görünümü söz konusudur. Çay içtiğiniz bardaktan tutun İslam'ın mabedi camideki mekân tasarımına kadar Müslüman zihnin ürettiği her şeyde tevhide görmek mümkündür. Hocanın bütün düşüncelerinde bir medeniyet ufku vardı. Ne kadar kavradığımızdan ayrı olarak söylemek gerekir ki, öğrencilerine öğrettiklerinin yanı sıra yaptığı en önemli şey kazandırdığı medeniyet ufku idi.

Düşüncede derinleşen bir zihin olarak gördüğüm, görüşlerine uzun ve derin bir tefekkürün sonucunda ulaştığına inandığım, alçak gönüllülüğü sebebiyle mütevazı bir filozof olarak tanımladığım ve bize medeniyet ufku kazandırdığı için her daim şükranla andığım hocam Ali Murat Daryal'a rahmetler diliyorum.”

[Soru] = 3. *Ali Murat Daryal'ın bilimsel kitap, makale ve bildiri gibi akademik ürünlerinde en çok beğendiğiniz ve başyapıtı diyebileceğiniz bir eseri/çalışması var mıdır? Varsa hangisi ve/veya hangileridir?*

+*Katılımcı-1=R-1: [E/57]* “Daryal hocamızın en önemli ve en çok bilinen çalışmaları arasında "Kurban kesmenin psikolojik temelleri" isimli kitabı en çok beğendiğim eseridir.”

+*Katılımcı-2=R-2: [E/44]* “Hocamızın alana kazandırdığı çok değerli çalışmaları vardır. Bunlar içerisinde “Dini hayatın psiko-sosyal temelleri” adlı eseri, kütüphanemdeki temel kaynaklarım arasında yer almaktadır.”

+*Katılımcı-3=R-3*: [E/49] “Eserlerinden ‘Kurban kesmenin psikolojik temelleri’ ve ‘Dini hayatın psiko-sosyal temelleri’ isimli kitapları en çok beğendiğim çalışmalarıdır.”

+*Katılımcı-4=R-4*: [E/61] “Ali Murat hocamın ilk okuduğum çalışması ‘İslam’ın doğuş ve ilk yayılışının psiko-sosyal açıdan tahlili’ adlı eseridir. Serbest ve farklı anlatımı olduğu için hoşuma gitmişti. Belki de ilklerden olduğu için bence bu çalışması, diğer çalışmaları içerisinde daha ayrıcalıklı gibi.”

+*Katılımcı-5=R-5*: [E/61] “Rahmetli Daryal hocamın ‘İslam’ın doğuş ve ilk yayılışının psiko-sosyal açıdan tahlili, Dini hayatın psiko-sosyal temelleri ve Kurban kesmenin psikolojik temelleri’ adıyla çıkan kitaplarını okumuştum. Hatta ‘Kurban kesmenin psikolojik temelleri’ isimli kitabıyla ilgili kanaatlerimi de iletmiştim. En çok beğendiğim kitabı ise ‘İslam’ın doğuş ve ilk yayılışının psiko-sosyal açıdan tahlili’ adlı eseridir. Bu eserde, kültürel bakış açısıyla İslam’ın doğuş ve yayılış döneminin analizini ve psiko-sosyal açıdan yorumunu yapıp genç araştırmacılara farklı bir bakış açısı sunduğu kanaatindeyim.”

+*Katılımcı-6=R-6*: [E/33] “Hocamızın ‘Kurban kesmenin psikolojik temelleri’ isimli eserini bir kütüphanede gördüğümde konu çok orijinal gelmişti. Özellikle dinler tarihi ile din psikolojisinin kesişim alanında çalışılabilecek güzel bir içerik barındırdığını düşündürmüştü.”

+*Katılımcı-7=R-7*: [E/42] “1988 yılında yaptığı ‘İslam’ın doğuş ve ilk yayılışının psiko-sosyal açıdan tahlili’ isimli doktora tezi, bence başyapıt olarak değerlendirilebilir.”

+*Katılımcı-8=R-8*: [E/39] “Ali Murat Daryal’ın bilimsel kitap, makale ve bildiri gibi akademik ürünlerinde en çok beğendiğim ve başyapıtı diyebileceğim eseri, “Dini hayatın psiko-sosyal temelleri” adlı kitabıdır. Bu kitap, İslam’ın insan psikolojisine ve sosyal hayatına olan etkilerini inceleyen kapsamlı bir çalışmadır. Kitap, İslam’ın insan psikolojisini anlamamıza ve İslami uygulamaları daha derinlemesine kavramamıza yardımcı olan önemli bir kaynaktır. Ayrıca bilimsel bir yaklaşımla yazılmış olmasına rağmen oldukça anlaşılır ve akıcı bir üslupla kaleme alınmıştır. Daryal’ın diğer eserleri de önemli katkılar sunmaktadır. Ancak, “Dini hayatın psiko-sosyal temelleri” kitabı, onun din psikolojisi alanındaki çalışmalarının en kapsamlı ve en önemli eseri olduğu için başyapıtı olarak değerlendiriyorum. Ayrıca Daryal’ın diğer eserlerinden de beğendiklerim şunlardır: (i) İslam’ın doğuş ve ilk yayılışının psiko-sosyal açıdan tahlili; (ii) Kurban kesmenin psikolojik ve metafizik temelleri, (iii) İslam’ın değerleri ve yorumları’. Bu eserler de

İslam'ın insan psikolojisine ve sosyal hayatına olan etkilerini inceleyen önemli teorik çalışmalardır.”

+Katılımcı-9=R-9: [E/44] “Daryal’ın eserlerini bilimsel bulmuyorum. Ama klasik tür çalışmalar olarak tabii ki de Türk din psikolojisi literatüründe durabilir.”

+Katılımcı-10=R-10: [E/59] “Çalışmalarından bazılarını okumuştum. Dikkatimi çeken çalışması ise ‘Kurban kesmenin psikolojik temelleri’ isimli eseri idi.”

+Katılımcı-11=R-11: [E/41] “Dini hayatın psiko-sosyal temelleri” ve “İslam’ın doğuş ve ilk yayılışının psiko-sosyal açıdan tahlili” adlı çalışmaları alanda okuduğum ve yararlandığım çalışmalardandır.”

+Katılımcı-12=R-12: [E/58] “Çalışmalarından ‘Kurban kesmenin psikolojik temelleri’ adlı eserini özellikle ilgiyle okumuştum.”

+Katılımcı-13=R-13: [E/55] “Bana göre ‘Dini hayatın psiko-sosyal temelleri’ ile ‘İslam’ın doğuş ve ilk yayılışının psiko-sosyal açıdan tahlili’ isimli eserleridir. Ayrıca ‘Kurban kesmenin psikolojik temelleri’ ve ‘Psiko-sosyal açıdan medeniyetler ve mesajları’ adlı çalışmaları da ikincil düzeyde önemlidir.”

+Katılımcı-14=R-14: [E/69] “Onun konferans ve televizyon konuşmaları, bilimsel kitap, makale ve bildiri gibi eserlerinin bir özeti sayılabilir. Kısaca konferans ve televizyon konuşmaları, onun başyapıtlarıdır.”

+Katılımcı-15=R-15: [E/53] “Hocamızın alanımızla ilgili birçok çalışması vardır. Bana imzalı olarak hediye etmiş olduğu ve okuduğum ilk kitapları olması yönüyle ‘Dini hayatın psiko-sosyal temelleri’ ve ‘Kurban kesmenin psikolojik temelleri’ adlı kitapları, dikkatle ve beğeniyle okuduğum eserleriydi.”

+Katılımcı-16=R-16: [K/44] “Ali Murat Daryal hocanın özellikle ‘İslâm’ın doğuşu ve ilk yayılışının psiko-sosyal açıdan tahlili’ başlıklı doktora tezini konu alan çalışmasının temel bir eser olduğunu düşünüyorum. Günümüzde din psikolojisi alanının daha çok Batı eksenli olduğu göz önüne alındığında alandaki bu çalışmasının İslam tarihinin başlangıç evresini psikolojik perspektiften geniş bir bakış açısıyla analiz etmiş olmasını oldukça anlamlı buluyorum.”

+Katılımcı-17=R-17: [E/57] “Ali Murat Daryal’ın neredeyse bir ömür boyunca emek verdiği “Kurban kesmenin psikolojik ve metafizik temelleri” adlı eseri onun başyapıtıdır diyebilirim. Daha öğrencilik yıllarından başlayarak düşünüp olgunlaştırmaya çalıştığı bu konu,

ölünceye dek hep gündeminde olmuştur. İlk olarak, dergide küçük hacimli bir makale olarak yayınlanan bu çalışması, ölümüne yakın bir zamanda çok hacimli bir kitaba dönüşmüştür.

+*Katılımcı-18=R-18: [E/68]* “Daryal hocanın ‘Kurban kesmenin psikolojik ve metafizik temelleri’ ile ‘İslam’ın doğuş ve ilk yayılışının psiko-sosyal açıdan tahlili’ adlı eserleri, alana katkı verebilecek en önemli çalışmalarıdır.”

+*Katılımcı-19=R-19: [E/56]* “Çalışmalarından ‘Kurban kesmenin psikolojik temelleri’ isimli eseri, en önemli kitabıdır.”

+*Katılımcı-20=R-20: [E/53]* “Eserlerinden ‘Kurban kesmenin psikolojik temelleri’ isimli kitabı başyapıt bir çalışması olabilir.”

+*Katılımcı-21=R-21: [E/44]* “Kesinlikle ‘Kurban kesmenin psikolojik temelleri’ başlıklı doçentlik çalışmasıdır.”

[Soru] = 4. *Ali Murat Daryal’ın din psikolojisi alanında bildiğiniz lisansüstü öğrencileri kimlerdir?*

+*Katılımcı-1=R-1: [E/57]* “Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde görev yapan din psikolojisi alanındaki akademisyenlerin önemli bir kısmının ve farklı alanlarda akademisyen olan pek çok ismin, hocanın öğrencileri olduğunu düşünüyorum.”

+*Katılımcı-2=R-2: [E/44]* “Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi hocalarından Prof. Dr. Nihat Temel’in Daryal hocamızın öğrencilerinden olduğunu biliyorum.”

+*Katılımcı-3=R-3: [E/49]* “En önemli öğrencilerinden birisi; akademik duruşuyla din psikolojisi alanında örnek gösterilebilecek hocalarımızdan olan Prof. Dr. Ali Ulvi Mehmedoğlu’dur.”

+*Katılımcı-4=R-4: [E/61]* “Bilmiyorum.”

+*Katılımcı-5=R-5: [E/61]* “Tam olarak bilmiyorum ancak Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesindeki Din Psikolojisi Ana Bilim Dalı öğretim üyelerinden Ali Ulvi Mehmedoğlu ve Veysel Uysal gibi hocalar, Daryal hocanın öğrencisi olmuş olabilir.”

+*Katılımcı-6=R-6: [E/33]* “Prof. Dr. Ali Ulvi Mehmedoğlu’dur.”

+*Katılımcı-7=R-7: [E/42]* “Özellikle araştırmadım ama Ali Ulvi Mehmedoğlu hocayı Daryal’ın öğrencisi diye biliyorum.”

+*Katılımcı-8=R-8: [E/39]* “Tez danışmanı olduğu isimleri öğrencisi olarak kabul edersek; Seyfi Ünlü, Mustafa Tuncer, Ekrem

Özbay, Ekrem Kırca, Ali Ulvi Mehmedoğlu ve Ahmet Sönmez, Daryal hocanın lisansüstü öğrencileridir.

+Katılımcı-9=R-9: [E/44] “Öğrencilerinin kimler olduğunu bilmiyorum. Belki Veysel Uysal olabilir ya da Ali Köse.”

+Katılımcı-10=R-10: [E/59] “Bilmiyorum.”

+Katılımcı-11=R-11: [E/41] “Sadece Ali Ulvi Mehmedoğlu hocamızı biliyorum.”

+Katılımcı-12=R-12: [E/58] “Prof. Dr. Saffet Köse ve Prof. Dr. Ali Ulvi Mehmedoğlu.”

+Katılımcı-13=R-13: [E/55] “Ali Ulvi Mehmedoğlu hoca sanırım.”

+Katılımcı-14=R-14: [E/69] “Alandan Veysel Uysal, Ali Ulvi Mehmedoğlu ve Ali Ayten hocalarımız olabilir.”

+Katılımcı-15=R-15: [E/53] “Benim bildiğim Ali Ulvi Mehmedoğlu ve Ekrem Özbay’dır.”

+Katılımcı-16=R-16: [K/44] “Prof. Dr. Ali Ulvi Mehmedoğlu hocamızı tanıyor olmakla birlikte bu çalışma sebebiyle Mustafa Tuncer, Ekrem Kırca, Seyfı Ünlü ve Ekrem Özbay gibi hocaların da Ali Murat Daryal hocamızın lisansüstü öğrencileri olduklarını öğrenmiş bulunuyorum.”

+Katılımcı-17=R-17: [E/57] “Ali Murat Daryal’ın gerek Yüksek İslam Enstitüsünde ve gerekse İlahiyat Fakültesinde din psikolojisi dersi verdiği binlerce lisans öğrencisi olmuştur. Ancak doktorasını tamamladığı 1988 yılından emekli olduğu 1998 yılına kadar geçen kısa süre içerisinde, lisansüstü çalışmalar yapan ve danışmanlığını yaptığı öğrencileri, başlangıçta din psikolojisi alanında lisansüstü kontenjan açılmaması, sonradan açılan lisansüstü kontenjanların yetersiz olması gibi nedenlerden dolayı oldukça sınırlı sayıda kalmıştır.”

+Katılımcı-18=R-18: [E/68] “Onun Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde lisans düzeyinde okuttuğu çok sayıda öğrencileri bulunmaktadır. Ancak lisansüstü düzeyde Prof. Dr. Ali Ulvi Mehmetoğlu ve Prof. Dr. Ali Köse hocalar, öğrencileri sayılabilir.”

+Katılımcı-19=R-19: [E/56] “Ali Ulvi Mehmedoğlu ve Nebi Gümüş’tür.”

+Katılımcı-20=R-20: [E/53] “Bilgim yok.”

+Katılımcı-21=R-21: [E/44] “Bu sorunuzu okuyunca Ulusal Tez Merkezinden hocanın danışmanlığını yaptığı lisansüstü öğrencilerini kontrol ettim. Sadece Prof. Dr. Ali Ulvi Mehmedoğlu hocayı tanıyorum. Onun dışında tez yaptırdığı diğer öğrencilerini tanııyorum.”

[Soru] = 5. *Türk din psikolojisi tarihi perspektifinden bakıldığında Ali Murat Daryal'ın din psikolojisi çalışmalarının şimdiye kadar ki yapılan alandaki çalışmalarla içerik ve/veya metodolojik perspektiften benzeşen ve farklılaşan yönleri nelerdir?*

+Katılımcı-1=R-1: [E/57] “Ali Murat Daryal hoca, çok geniş bir bakış açısıyla teorik çatısı güçlü yaklaşımları olan bir din psikoloğudur. Fikirlerine katılmamak ve düşüncelerini tartışmak bile onu ve alanda ortaya koyduğu özgün yaklaşımları, ciddi anlamda değerli kılmaktadır.”

+Katılımcı-2=R-2: [E/44] “Hocamızın alana kazandırdığı eserlerinden kurban ve dini değerler üzerine yaptığı çalışmalarına benzer son dönemlerde de alanda bazı çalışmalar hazırlanmıştır. Ancak İslami değerlere ve İslamın ilk dönemlerine dair sosyal psikolojik yorumları ve yaklaşımları çok özgün ve değerlidir.”

+Katılımcı-3=R-3: [E/61] “Ali Murat hocanın çalışmaları, ampirik karakterli çalışmalarla ifade eden din psikolojisi çalışmalarından ayrı tutulsa da değerinden kuşku duyulamaz.”

+Katılımcı-4=R-4: [E/61] “Farklılaşan yönü; doğrudan Batılı kuramları veya bakış açısını yansıtmak yerine kültürel açıdan yerli bir bakış açısıyla dini psikoloji anlayışını geliştirici bir yaklaşımdır.”

+Katılımcı-5=R-5: [E/33] “Hocamızın çalışmalarının tema olarak daha çok ‘ibadet psikolojisi’ etrafında toplandığı görülmektedir. Güncel nicel/nitel araştırma metodolojisinin dışında bir yöntem takip ettiği çok açıktır.”

+Katılımcı-6=R-6: [E/42] “Hocanın çalışmaları, kuramsal yorumları önceleyen ve kavramsal analizi ön plana çıkararak, heyecan uyandıran çalışmalardır. Bu geleneğin güçlü şekilde şu anda devam ettiğini söylemek zor. Medya ilgisi açısından da bu durumu test edebiliriz. Ana akım medyanın onun akademik çalışmalarına ilgi gösterdiği gibi alandan başka hocamız var mı?”

+Katılımcı-7=R-7: [E/39] “Daryal'ın din psikolojisi çalışmaları, İslam'ın modern yaşamda anlaşılmasında ve yorumlanmasında katkıları olmuştur. Aynı zamanda psikolog olması sebebiyle Türk din psikolojisi bilimine farklı ve özgün bakış açıları getirmiştir. Disiplinler arası çalışmalarıyla ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda; İslam düşüncesi,

psikoloji ve sosyoloji alanlarında çalışmalarını birleştirerek din psikolojisi alanında özgün bir yaklaşım geliştirmiştir. Din psikolojisi alanındaki çalışmalarını akademik düzeyde yürütmüş ve bu alanda doktora ve yüksek lisans dersleri vermiş ve alan uzmanı öğrenciler yetiştirmiştir. Daryal'ın çalışmaları, din psikolojisi alanındaki diğer çalışmalara öncülük etmiş ve bu alanın gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bu çerçevede daha çok interdisipliner bir çalışma anlayışına sahip olduğu söylenebilir. Bu yönü, kendisini klasikleşen din psikolojisi araştırmacılarından ayırmaktadır.”

+Katılımcı-8=R-8: [E/44] “Daryal'ın çalışmaları, dini psikolojik ve sosyolojik çalışmalar olup evrensel din psikolojisine hitap etmez.”

+Katılımcı-9=R-9: [E/59] “Din psikolojisi çalışmalarında, konu ve metot bakımından farklı bir yaklaşımı vardır. Özellikle metodoloji konusundaki bilimsel yaklaşımı ve kullanımı, standart duruma uymaz.”

+Katılımcı-10=R-10: [E/41] “Din psikolojisi çalışmalarında kullanılan metodoloji gün geçtikçe çeşitlenmekte ve zenginleşmektedir. Din psikolojisinin ilk dönem çalışmaları genel olarak nitel çalışmalardır. Günümüzde de hem nitel hem de nicel metodoloji kullanan çalışmalar yapılmaktadır. Ali Murat Daryal'ın çalışmaları, metodolojik açıdan normal bir din psikolojisi çalışması olarak ele alınabilir. İçerikle ilgili olarak ise zaman zaman felsefi ve sosyolojik analiz ve açıklamalarından dolayı içeriğin din psikolojisi içeriğinin dışına çıktığı da görülmektedir. Günümüzde gittikçe derinlemesine din psikolojisi çalışmaları yapılmakla birlikte bazı çalışmalarda da felsefi ve sosyolojik içerik ve analizler görülebilmektedir. Bu kapsamda Ali Murat Daryal'ı, hem içerik hem de metodoloji açısından bugünkü din psikologları içerisinde az da olsa takip eden akademisyenler bulunmaktadır.”

+Katılımcı-11=R-11: [E/58] “Şu anda tam hatırlayamıyorum ancak, eserlerinin birilerinden aktarım yapılarak değil kendine özgü, yani özgün bir tarzda kaleme alındığını söyleyebilirim.”

+Katılımcı-12=R-12: [E/55] “Bugünkü yapılan çalışmalara benzeşen bir içerik yok, çalışmaları tamamen farklıdır, spekülatif ama orijinaldir. Belki, alandan Mehmet Atalay ve Hasan Arslan'ın çalışmaları, Daryal'ın çalışmalarına biraz benziyor gibi.”

+Katılımcı-13=R-13: [E/69] “Din psikolojisi alanında genel olarak yapılan çalışmaların çoğunluğu Batı referans alınarak yapıldığı halde, Ali Murat Daryal hocamızın çalışmalarında, içinde bulunduğumuz yerel toplumsal yapı ve kültürel dokunun ön planda olduğunu söyleyebiliriz.”

+*Katılımcı-14=R-14: [K/44]* “Ali Murat Daryal’ın çalışmalarına bakıldığında, daha çok tarihsel psikoloji ve sosyal psikoloji alanına yakın olduğu görülmektedir. Aynı zamanda dini hayat ve ibadet psikolojisi alanındaki çalışmaları da başyapıt olarak düşünülebilir. Özellikle ‘Kurban kesmenin psikolojik temelleri’ adlı çalışmasının çok önemli olduğunu düşünüyorum.”

+*Katılımcı-15=R-15: [E/57]* “Ali Murat Daryal, hem klasik İslam düşünce geleneğini hem de modern felsefe ve psikolojiyi çok iyi bilen bir akademisyendi. Üniversite eğitimi her iki alanı da kapsayacak şekildeydi. Farsça, Arapça ve Fransızcası çok ileri düzeydeydi. Ancak o, her iki alanı da çok iyi biliyor olmasına rağmen bunları klasik tarzda aktarmaktan daha çok yeni şeyler söylemek istemiştir. Çalışmalarını bu doğrultuda sürdürmüştür. Her iki alanın kavram ve kuramlarına hâkim olması, kendine özgü bir üslup, yol ve yöntem geliştirmesinde etkili olmuştur. İncelediği konuya sadece teolojik perspektiften bakmamış, bireysel, toplumsal ve kültürel açılardan da bakmıştır. İslam’ın inanç, ibadet ve değerlerini anlatırken bunların dini niteliklerinin yanı sıra dünyevi ve insani taraflarını da anlamaya çalışmıştır. Örneğin; İslam’ın doğuş ve yayılışına veya kurban ibadetine sadece dini perspektiften değil psikolojik, psikanalitik, tarihi, sosyo-kültürel, mitolojik vb. perspektiflerden de bakmaya çalışmıştır. Yorum ve değerlendirmelerini çoklu bakış açılarıyla yapmıştır. “Allah’ın emridir”, “bunun hikmeti budur” veya “vardır bunda bir hikmet” deyip geçmemiş, bu emrin ve bu hikmetin insani plandaki amaç ve anlamını ve yansımalarını da bulmaya çalışmıştır.”

+*Katılımcı-16=R-16: [E/68]* “Türk din psikolojisi yönünden Daryal hocanın yaklaşımına bakılınca; çalışmalarının daha çok ahlaki ve değerler psikolojisi kriterleri öne çıkarılarak yapıldığı söylenebilir.”

+*Katılımcı-17=R-17: [E/53]* “Nitel yaklaşımı benimsediği söylenebilir.”

+*Katılımcı-18=R-18: [E/44]* “2000’li yıllardan itibaren disiplinin hızlı bir gelişim göstererek alan araştırmasına dayalı çalışmalara yönelmesinden hareketle ve günümüz yaklaşımıyla hocanın daha çok nitel araştırma yöntemlerine yakın olduğunu söyleyebilirim.”

[Soru] = 6. *Türk din psikolojisi tarihi perspektifinden bakıldığında Ali Murat Daryal’ın din psikolojisi çalışmaları, daha çok ‘felsefi ve tarihsel din psikolojisi’ araştırmaları kapsamında değerlendirilebilir mi? Siz bu konuda ne düşünüyorsunuz?*

+Katılımcı-1=R-1: [E/57] “Evet, değerlendirilebileceği kanısındayım.”

+Katılımcı-2=R-2: [E/44] “Genel olarak çalışmalarına baktığımızda, Daryal hocamızın medeniyetlere ve İslamın ilk doğuş dönemlerine ilişkin sosyo-psikolojik tespitler ve değerlendirmeler yaptığı, dolayısıyla çalışmalarının felsefi olmaktan daha çok tarihsel seyirle örtüşen bir yapı içerdikleri söylenebilir.”

+Katılımcı-3=R-3: [E/49] “İslam medeniyetine yaptığı vurgu nedeniyle tarihsel ve felsefi olarak değerlendirilebilir. Ancak kurban, namaz, oruç, zekât ve gusül gibi dinsel ibadetlerin psikolojisiyle ilgili çalışmaları, doğrudan psikolojik ve oldukça da orijinal yorumlardır.”

+Katılımcı-4=R-4: [E/61] “Tarihsel din psikolojisi bağlamında değerlendirilebilir. Zaten Ali Murat Daryal hoca da zaman zaman üniversitelerde tarih psikolojisi gibi bir disiplinin olmayışından şikâyet ederdi.”

+Katılımcı-5=R-5: [E/61] “Evet, daha çok ‘felsefi ve tarihsel din psikolojisi’ diye nitelendirilebilir.”

+Katılımcı-6=R-6: [E/33] “Bu konuda emin olamadım.”

+Katılımcı-7=R-7: [E/42] “Daryal hoca felsefe kökenli olmasına rağmen din psikolojisi çalışmaları, psiko-sosyal içerikteydi. Dolayısıyla tarihsel sosyal psikoloji araştırmaları bağlamında değerlendirilebilir.”

+Katılımcı-8=R-8: [E/39] “Daryal hoca belki din sosyolojisi ve sosyal psikoloji disiplinleriyle beraber interdisipliner çalışmalar yapması nedeniyle bazı akademisyenler tarafında salt din psikoloğu olarak görülmeyebilir. Ancak çalışmalarının merkezinde her zaman din psikolojisi bilimi olmuştur. Her ne kadar felsefi ve tarihsel din psikolojisi araştırmaları yapmış gibi görünse de din sosyolojisi ve sosyal psikoloji bilimlerinin bakış açılarının çalışmalarında daha hâkim olduğu söylenebilir. Her Batılı akademisyenin gizli gündeminde bulunan pozitivist ve seküler paradigmayla bilimsel çalışma yaptığı gibi Daryal hoca da Doğu kültürünün gizli gündemindeki İslam teolojisini temel alan inançlı bir bakış açısını çalışmalarına yansıtmıştır. Özetle Daryal hocanın, Türkiye tipi din psikolojisi araştırmalarında “imani ve İslami” bir perspektifle dini psikoloji çalışmaları yaptığını söyleyebilirim.”

+Katılımcı-9=R-9: [E/44] “Hayır, ama felsefik-sosyolojik olabilir.”

+Katılımcı-10=R-10: [E/59] “Felsefi diyemeyeceğim.”

+*Katılımcı-11=R-11: [E/41]* “Evet değerlendirilebilir. Psikolojinin temelde felsefi bir kökeninin olduğu bilgisinden hareketle birçok din psikolojisi çalışmasının felsefi bir yönünün bulunduğunu zaten kabul edebiliriz. Aynı şekilde Ali Murat Daryal’ın çalışmalarından özellikle geçmişle ilgili olanlarının tarihsel bir analiz olduğunu görebiliriz. Özellikle “İslam’ın doğuş ve ilk yayılışının psiko-sosyal açıdan tahlili” adlı çalışmanın hem felsefi hem de tarihsel din psikolojisi araştırmaları kapsamında ele alınabileceğini düşünüyorum.”

+*Katılımcı-12=R-12: [E/58]* “Evet, değerlendirilebilir.”

+*Katılımcı-13=R-13: [E/55]* “Evet, ben onun çalışmalarının psiko-tarih disiplini çerçevesinde değerlendiriyorum. Türk din psikolojisi tarihinde psiko-tarih çalışmalarının ilk örneklerini vermiştir.”

+*Katılımcı-14=R-14: [E/69]* “Bir önceki soruyla ilgili olarak da belirttiğim gibi Daryal hocanın çalışmalarında, içinde bulunduğumuz toplum ve kültürün tarihini de kapsayacak biçimde tüm öğelerini çok yönlü olarak ele aldığını belirtebiliriz.”

+*Katılımcı-15=R-15: [E/53]* “Yaptığı çalışmalara bakıldığında evet, bu şekilde değerlendirilebilir.”

+*Katılımcı-16=R-16: [K/44]* “Alandaki ilk çalışmaların felsefe temelli olmasının son derece doğal ve kaçınılmaz olduğunu düşünüyorum. Güncel çalışmaların büyük bir kısmının felsefi bir alt yapıdan yoksun, taklit ve tekrar çalışmalar oluşunu, din psikolojisi alanı açısından bir eksiklik olarak görüyorum.”

+*Katılımcı-17=R-17: [E/57]* “Ali Murat Daryal’ın çalışmaları, ele aldığı konular ve takip ettiği usul ve yöntem bakımından felsefi veya tarihi din psikolojisi kategorisinde görülüyor olabilir. Bu durum, yorum ve değerlendirmelerinde felsefi ve tarihsel bakış açılarına yer vermesiyle ilgilidir. Ancak bu sınıflama onun bütün çalışmaları dikkate alındığında yetersizdir. Onun çalışmaları inanç, ibadet, değerler, varlık, zaman, mekân ve medeniyet gibi çok farklı konuları kapsayacak şekilde geniştir. Aynı zamanda bir psikolog olan Ali Murat Daryal, modern bilimsel paradigmanın empoze ettiği pozitivist ve katı bilimselci bakış açısını kabullenmemiştir. İstatistiği veya genel olarak alandaki nicel yöntemleri yetersiz ve sığ bulmuştur. Ona göre bu istatistiksel nicel yöntemler, problemi sadece birtakım değişkenlerle sayısal olarak ilişkilendirebilir. Ancak problemi nitel olarak açmaz, açıklamaz, yorumlamaz ve özüne ilişkin hiçbir şey söyleyemez.”

+Katılımcı-18=R-18: [E/68] “Onun bu alandaki çalışmaları ‘felsefi ve tarihsel din psikolojisi’nden daha çok gençlere ve okuyucuya yol gösterme ve öğüt verme şeklinde algılanabilir.”

+Katılımcı-19=R-19: [E/56] “Bana göre böyle bir ayırım yapmamalıyız. Din psikolojisi, psikoloji olarak daha çok felsefeye dayanır. Bundan dolayı onun öğrencilerinin farklı olduklarını hissediyorum. Evet, fikir adamı olarak Daryal, aynı zamanda geçmişle geleceği sentezlemiştir.”

+Katılımcı-20=R-20: [E/53] “Katılıyorum.”

+Katılımcı-21=R-21: [E/44] “Kesinlikle aynı kanıdayım. Özellikle Daryal hocanın ilgi duyduğu konuların felsefi psikolojiye daha yakın olduğunu düşünüyorum. Edebiyat fakültesi çıkışlı olmasının da bunda etkili olduğu kanısındayım. Okuduğum çalışmaları içerisinde en dikkatimi çeken nokta ise karşılaştırma ve zıtlıklara, çalışmalarında fazlaca yer vermesiydi.”

[Soru] = 7. *Size göre Ali Murat Daryal’ın 1988 yılında yaptığı ‘İslam’ın doğuşu ve ilk yayılışının psiko-sosyal açıdan bir analizi’ isimli doktora tezi ve ‘İslâm’ın doğuş ve ilk yayılışının psiko-sosyal açıdan tablili’ isimyle daha sonraki yıllarda birden fazla baskı yapan kitap çalışmasının içerik ve yöntem olarak Türk din psikolojisi tarihindeki yeri ve önemi nedir?*

+Katılımcı-1=R-1: [E/57] “Türk din psikolojisi çalışmaları arasında sözünü ettiğiniz bu eser, ‘tarihsel din psikolojisi’ çalışmalarına önemli bir örnektir. Bu sebeple daha sistematik ve daha farklı bakış açılarıyla yapılacak sonraki araştırmalar için bir model olarak görüyorum.”

+Katılımcı-2=R-2: [E/44] “Daryal, bu çalışmasında önceki İslam tarihçilerinin İslam’ın vahye dayanan tarihini gerektiği gibi anlayıp anlatamadıklarına ve konuya ilişkin olayları da gereği gibi bağlamına uygun yorumlayamadıklarına vurgu yapmıştır. Mekke ve Medine dönemi tarihsel olay ve savaşlarının basite indirgenerek anlatıldığına işaret edilen bu çalışmanın, İslam’ın doğuş ve yayılışını kapsayan bin üç yüz yıllık döneme psikolojik ve sosyal açıdan ışık tutan kapsamlı bir psiko-tarih yaklaşımı olduğu rahatlıkla ifade edilebilir.”

+Katılımcı-3=R-3: [E/49] “Daryal hocanın bu çalışması, sonraki yıllarda genişlettiği çalışmalarındandır. İslam’ın psikolojik bağlamda nasıl yayıldığını ve insanlar üzerinde nasıl bir psikolojik etki bıraktığını vurgulamaktadır.”

+*Katılımcı-4=R-4: [E/61]* “Kişisel ilgi alanları üzerinden bir din psikolojisi üretme çabası bağlamında söz konusu bu çalışma, oldukça değerlidir.”

+*Katılımcı-5=R-5: [E/61]* “İslam'ın doğuş ve ilk yayılışının psiko-sosyal açıdan tahlili' isimli bu çalışması, din psikolojisinde analize dayalı kültürel bakış açısıyla yapılan yerli bir çalışma türü olarak değerlendirilebilir.”

+*Katılımcı-6=R-6: [E/33]* “Üzgünüm hocamızın bu çalışması hakkında bilgim yok.”

+*Katılımcı-7=R-7: [E/42]* “Daryal hocanın kendine özgü yaklaşımıyla çok başarılı ve öncü bir çalışmaydı. Ancak Türk din psikolojisi, daha sonraki dönemde bu geleneği sürdürememiştir.”

+*Katılımcı-8=R-8: [E/39]* “İslam'ın en doğru yaşandığı dönemin özellikle İslam peygamberi Hz. Muhammed (sav) ve ilk 4 halife dönemi olduğunu düşündüğüm için kendisinin bu döneme ilişkin din psikolojisi çalışmalarının yerinde ve çok doğru olduğunu düşünüyorum. Zira günümüzde Batı'nın yaklaşımlarının, özellikle Doğu'yu ayağa kaldıracak dini temelleri anlama ve yorumlamada yetersiz kaldığı ifade edilebilir. Yöntem, teknik ve metot bağlamında ilgili akademik aygıtların (varsa) Batı'dan edinilmesi son derece gereklidir. Bununla beraber kuram ve ekoller açısından özellikle Batılı düşüncelerin günümüzdeki yansımalarını gördükçe İslam'ın ilk dönemlerine odaklanarak “içerik, yöntem ve yaklaşım” açısından acilen bu dönemden ilham almamız gerektiği kanısındayım. Bireyden topluma doğru bir medeniyet kurma çabasına Türk din psikolojisi biliminin hizmet etmesini istiyorsak Daryal hocanın eserlerindeki bakış açısını ön plana çıkaracak yeni çalışmalara ihtiyaç vardır.”

+*Katılımcı-9=R-9: [E/44]* “Çok önemi yok.”

+*Katılımcı-10=R-10: [E/59]* “Bu sözünü ettiğiniz kitabı yıllar önce okumuştum. Şu anda bir değerlendirme yapmam doğru olmaz.”

+*Katılımcı-11=R-11: [E/41]* “İslam'ın ilk döneminde aktif rol oynayan insanların davranış analizleri, olayların birbirleriyle olan bağlantıları hakkındaki yorumlar, insana yeni bir bakış açısı kazandırmaktadır. Bu çalışmayla tarihi olayların din psikolojisi perspektifiyle güzel bir analizi yapılmıştır. Ali Murat Daryal'ın tarihi olay ve kişilere bakış açısı ve yorumlama tarzı, pozitif bilimin din ve dini olanla bağlantısı açısından önemlidir. Bu çalışmasının dini davranışı

yorumlama tarzı, Türk din psikolojisi tarihi açısından ilklerden sayılabilir.”

+*Katılımcı-12=R-12: [E/58]* “Olayları ve olguları kendi bağlamlarından koparmadan fakat kendine özgü yorumlarıyla zengin ve farklı içerikler kazandırarak sunması, Daryal hocamızı alanında farklı ve otantik kılmaktadır.”

+*Katılımcı-13=R-13: [E/55]* “Özgün bir psiko-tarih çalışmasıdır. Türk din psikolojisine zenginlik katmış olup ufuk ve vizyon vermiştir. Fakat ne yazık ki alanda pek anlaşılammıştır.”

+*Katılımcı-14=R-14: [E/53]* “Tarihi belgeleri ve o tarih içinde yaşamış olan toplumları psikolojik ve sosyolojik temellere dayandırarak ele alan bir eserdir. Hoca, hemen her konuda, psiko-sosyal faktörleri ön plana çıkararak konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamıştır. Bu yönüyle Türk din psikolojisi çalışmalarında yerel olanın analiz ve yorumlama gücünün önemine dikkat çekmiş ve bu alanda yapılacak çalışmalara da örnek oluşturmuştur.”

+*Katılımcı-15=R-15: [E/57]* “Bu eser, hocanın doktora çalışmasıdır. Bu eseriyle hoca, bilinen bir yöntemi, yani psikanalizi kullanarak İslam’ın doğuş ve yayılışını, geldiği coğrafyayı, çevreyi, ilk muhatapların yerleşik inanç, kabul, değer, kült ve kültürleri ile bilinçaltılarını çözümlene denemesi yapmıştır. İslam tarihinin bu döneme ilişkin eserlerini ve bunların içeriklerini ustalıkla analiz ederek o dönem insanının zihinsel ve kültürel anlayışını ve İslam vahyi karşısındaki tutum ve davranışlarını psikanaliz ve psikoloji perspektifinden ortaya koymaya çalışmıştır. İslam’ın doğuş sürecindeki olayları, savaşları ve fetihle sonuçlanan tebliğ ve mücadele esaslarını, alışlagelmiş anlayış dışında yeni bir anlayışla temellendirmeye gayret etmiştir.”

+*Katılımcı-16=R-16: [E/68]* “Daryal’ın daha sonraki yıllarda birden fazla baskı yapan bu çalışması; yöntem açısından alana yeni bir katkı getirmemiştir, ancak alanda İslami söylemin ağır basmasını öne çıkarmıştır.”

+*Katılımcı-17=R-17: [E/56]* “Hocanın adı geçen bu doktora tezi ile daha sonra isminde küçük değişiklik yapılarak yayımlanan bu eseri arasında bazı farklılıklar vardır. Türk ve İslam sentezi, ufuk olarak karşımıza çıkar.”

+Katılımcı-18=R-18: [E/53] “Alanda tarih psikolojisi perspektifinden ilk çalışmalardan biri olması ve bu konuda daha sonra alanda çalışma yapılmaması, bu çalışmayı değerli kılmaktadır.”

+Katılımcı-19=R-19: [E/44] “Özellikle alanın Türkiye’deki ilk gelişim dönemlerinde ve henüz yerli yayınların büyük önem taşıdığı bir zaman diliminde hocanın, eserleriyle alana yerel yaklaşımı dikkate alarak belirgin bir iz bıraktığını düşünüyorum. Özellikle çalışmalarında psikanaliz ekolünün düşünceleriyle karşılaştırmalar yapmış olması bence halen geçerliliğini koruyan bazı düşüncelerin gelişmesine katkı sağlamıştır.”

[Soru] = 8. *Türk din psikolojisi literatüründe Ali Murat Daryal’ın 1991 yılında doçentlik tezi olarak yazdığı ve daha sonra da kitap olarak basılan ‘Kurban kesmenin psikolojik temelleri’ isimli eserinin alana ve sonraki çalışmalara hangi açılardan ne gibi bilimsel katkıları olmuştur?*

+Katılımcı-1=R-1: [E/57] “Kendi içerisinde bir hipotezi ve sistematığı oluşmuş farklı bir çalışma olarak görüyorum.”

+Katılımcı-2=R-2: [E/44] “Hocamızın bu çalışmasına bakıldığında, kurban ibadetinin İslami ibadetlerin genel olarak ele alınış tarzına zıt bir seyir izlediği söylenebilir. Bu çalışmasıyla Daryal hocamız, bu ibadeti yerine getiren dindarların özgüvene ve inançlarına dayalı ibadetlerini yapma cesaretine kavuşarak ibadetin altında yatan semantik anlam ve önemi dile getirebilme kabiliyetlerine katkıda bulunduğu ifade edilebilir. Alanda sonraki dönemde konuyla yakından ilişkili ya da benzer başlıklarla ele alınan çalışmalara da kaynaklık ettiği kanısındayım.”

+Katılımcı-3=R-3: [E/49] “İbadet psikolojisi özelinde dönemine göre en derli toplu çalışmalardan biridir. Kurbanın bir çeşit şiddet duygusunu yok edici özelliği olduğunu vurgulamış ve kurbanın şartı olan kan akıtmanın psikolojik önemini açıklamıştır. Tüm çalışmalarında olduğu gibi Ali Murat Daryal hoca, bu kurban konusunu da psiko-sosyal açıdan değerlendirmiştir.”

+Katılımcı-4=R-4: [E/61] “Bu eserinde, konuyu daha çok bireyin saldırganlık davranışını azaltıcı veya önleyici yönüyle psikoanalitik bakış açısını ön plana alarak değerlendirmiştir. Daryal hocayla görüşmemizde kendisine bu çalışmada, kurbanın metafizik boyutunun göz ardı edildiğini zira bu şekliyle salt bir psikolojizan tavra indirildiğini ve psikoanalitik kuramın dolaylı olarak kurbanın temelini oluşturan bir yaklaşım gibi sunulduğunu belirttiğimde bunu fark edemediğini söylemişti. O dönemde doktorayı yeni bitiren bir din psikoloğu olarak dikkatlice beni dinlemiş ve olumsuz bir tutum sergilemediği gibi ayrıca

teşekkür ederek konuyla ilgili benimle ayrıca detaylı konuşmak istediğini belirtmişti. Bu bağlamda o buluşmamızda kurbanın sanki indirgemeci bir yaklaşımla sadece bireyin psikolojik yönüyle ilişkisinin ön plana çıkması üzerine sohbetimiz olmuştu. Sanırım eserin daha sonraki baskılarında kurbanın metafizik temeli diye bir ekleme yapmayı gerekli görmüştür. Daryal hocayı, farklı bakış açılarına açık birisi olarak gelişen ve geliştiren bir akademisyen olarak tanıdım.”

+Katılımcı-5=R-5: [E/33] “Bu çalışma, özellikle ibadetler özelinde din psikolojisi alanında araştırma yapmanın önünü açmış olabilir. Diğer taraftan kurban ibadetini sosyal psikolojik bir perspektiften ele alan bu çalışmada, kurban kesen/kesmeyen toplumlardaki değişimler psikolojik bir bakış açısıyla ele alınarak çıkarımlarda bulunmaktadır. Her ne kadar deneysel verilere dayanmasa da araştırmada ele alınan konuların özgünlük barındırdığı görülmektedir. Diğer taraftan din psikolojisi ile sosyal psikoloji alanlarının birlikteliği, bu çalışmada net bir şekilde görülmektedir.”

+Katılımcı-6=R-6: [E/39] “Eserinde kurban ibadetine farklı bir anlayışla yaklaşan hocamız, söz konusu ibadetin toplumsal yönünün yanında psikolojik açıdan insanlık ve toplumlar açısından saldırganlık dürtüsüyle de ilişki kurmaktadır.”

+Katılımcı-7=R-7: [E/44] “Daryal’ın bu eseri, din psikolojisine değil de dini psikolojiye ya da İslami psikolojiye katkı sunmuştur. İslam teolojisine katkı sunmuştur. Eserinde vurgulanan kurban kesmenin toplumda veya bireydeki şiddet eylemlerini azaltacağı iddiası bilimsel değildir. Belki de şiddeti ve kanlı eylemleri özendirecektir. Bunu bilimsel olarak bilmiyoruz. Bununla ilgili Türkiye’de sosyal bir deney halen yapılmamıştır.”

+Katılımcı-8=R-8: [E/59] “Kitabın konusunun işleniş açısından temellendirilmesinin tartışmalı olduğunu düşünüyorum.”

+Katılımcı-9=R-9: [E/41] “Ne yazık ki bu çalışmayı henüz okumadığımdan eserle ilgili değerlendirme yapamayacağım.”

+Katılımcı-10=R-10: [E/58] “Sanırım alandaki konuyla ilgili yazılan tüm eserlerde ilk müracaat kitapların başında gelmektedir.”

+Katılımcı-11=R-11: [E/55] “İbadet psikolojisi açısından oldukça özgün bir eserdir. Katarsis kuramı için İslam kültüründen kayda değer bir nokta yakalamıştır. Bazı açılardan spekülatif olabilir ama oldukça kıymetli ve özgün bir yaklaşım içermektedir.”

+*Katılımcı-12=R-12: [E/69]* “Yöntem olarak alanda ilk ve son örnektir diye düşünüyorum.”

+*Katılımcı-13=R-13: [E/53]* “Bu kitabında Daryal, teorisini saldırganlık ve kan üzerine kurmuştur. Saldırganlığın doğuştan gelen biyolojik bir dürtü olduğunu savunan Daryal, saldırganlığın tatmin edilmesi için kişinin kan görmesi gerektiğini ileri sürer ve bunun için kurbanın gerekli olduğunu belirtir. Buradan hareketle diğer ibadetlerin psikolojik temelleri üzerine benzer çalışmalar yapılabilir. Ayrıca bu çalışma ve diğer çalışmaları, İslam düşünce tarihi perspektifiyle konuları değerlendirme ve yorumlama yeteneğinin geliştirilmesine katkı sağlamıştır.”

+*Katılımcı-14=R-14: [E/57]* “Ali Murat Daryal’ın bu eseri, daha önce de ifade ettiğim üzere, ölünceye kadar üzerinde çalıştığı bir konuyu kapsamaktadır. O, “kurban, sosyal adaleti sağlar” klasik söylemini reddeder, sosyal adaleti “kimin neye ihtiyacı varsa ona onun sağlanması” olarak görürdü. Dolayısıyla tarih boyunca kurbanla ilgili yapılagelen bu ve benzeri yorumların yetersizliği ve tutarsızlığı, onu bu konuda derinlemesine düşünmeye ve araştırmaya itmiştir. Hoca, eserinde kurban ibadetine sadece İslam düşünce geleneğinden değil bu ibadetin diğer pek çok dinde de bulunması dolayısıyla çok geniş bir zaman sürecinden bakar. Hocayı uzun yıllar boyunca düşünmeye sevk eden, kurban ibadetinin sadece teolojik yönü değil bundan daha da önemlisi, bu ibadetin insani plandaki yansımaları, bireyin tutum ve davranışlarını şekillendirmedeki etkisidir. Hoca, buradan yola çıkarak kurban kesen ve kesmeyen medeniyetleri, çeşitli başlıklar altında karşılaştırmaya ve analize tabi tutar. Bu eser, kurban konusundaki yerleşik düşünceye meydan okur ve Batı düşüncesinde birçok örneği bulunmakla birlikte İslam düşünce geleneğinde kurbanı ilk kez farklı yorumlama teşebbüsünde bulunur. Ancak ne yazık ki eser, hocanın diğer eserleri gibi hem ilahiyat ve hem de diğer sosyal alanlardaki akademisyenlerden hak ettiği ilgiyi görememiştir.”

+*Katılımcı-15=R-15: [E/68]* “Bu eser, insanın yetişmesinde etkileneceği noktalar üzerinde durması bakımından dikkate değerdir.”

+*Katılımcı-16=R-16: [E/56]* “Bildiğim kadarıyla bu konuda hala tek kitaptır. Bu eserde, adeta kurban ilahi bir boyut kazanmıştır. Bu kitabı okuyan pek çok arkadaş ve öğrencilerimi biliyorum.”

+*Katılımcı-17=R-17: [E/53]* “Bazı yorum ve tespitlerine katılmasam da, Türk din psikolojisi literatüründe konuyu bu kapsamda inceleyen başkaca çalışma hala bulunmamaktadır.”

+Katılımcı-18=R-18: [E/44] “Din psikolojisi derslerinin temel konuları arasında yer alan psikanaliz ve din ünitesinde halen Freud’un yapısal kişilik kuramından bahsederken hocaya atıf yapıyorum. Freud’un id’in hakim güçleri olarak gördüğü cinsellik ve saldırganlık konusunda hocanın düşüncelerinden alıntı yapıp her insanın kurbanını kendisinin kesmesinin öneminden bahsederek içerisinde şiddet ve saldırganlığa eğilimi olan insanların Allah’ın helal gördüğü bir ibadet üzerinden katarsise ulaşmasının önemli olduğunu belirtiyorum. Ayrıca yeri geldiğinde derslerde hocanın İslam tarihindeki bazı toplumları psikolojik ve sosyolojik temellere dayandırarak değerlendirmesinden alıntılar yapıyorum. Ne yazık ki alandaki hızlı dönüşüm ve psikanalizin alanın yeni konuları arasında yer alamaması sebebiyle hocanın düşünceleri belirli bir dönem etkili olmuş ve alanın Türkiye’deki tarihsel gelişiminde bir mihenk taşı rolü üstlenmiştir. Hatırladığım kadarıyla özellikle kurban ibadeti konulu sonraki dönem bazı çalışmalarda, hocanın düşüncelerine oldukça geniş yer verilmiştir.”

[Soru] = 9. *Ali Murat Daryal’ın yapmış olduğu din psikolojisi araştırmalarına genel olarak bakıldığında bu çalışmaların, sonraki dönemlerde Türk din psikolojisi araştırmalarının içeriğini etkilediğini düşünüyor musunuz? (Evet ise) Türk din psikolojisi çalışmalarına ‘ekolleşme’ düzeyinde bir etki yapmış mıdır? Niçin? (Evet ise) temsilcileri kimlerdir?*

+Katılımcı-1=R-1: [E/57] “Daryal’ın çalışmaları, daha çok dini psikoloji bağlamında sonraki çalışmalar üzerinde etkili olmuş öncü çalışmalardan sayılabilir.”

+Katılımcı-2=R-2: [E/44] “Hocamızın çalışmalarının kendisinden sonraki dönemlerde ele alınan çalışmalara öncülük ya da kaynaklık ettiği ifade edilebilir. Zira özellikle ibadetler ve İslami değerler üzerine yapmış olduğu çalışmalardaki görüş ve tespitleri, sonraki dönem Türk din psikolojisi çalışmalarında referans alınmıştır. Ancak bu durumun ekolleşme düzeyinde olmadığı kanısındayım.”

+Katılımcı-3=R-3: [E/49] “Türk din psikolojisi alanına katkısı büyüktür. Ancak din psikolojisi alanında geçmişten günümüze ekolleşme düzeyinde bir katkıyı, sadece Daryal değil alandaki hiçbir hoca verememiştir. Dolayısıyla Ali Murat Daryal hoca da alana ekolleşme düzeyinde katkıda bulunamamıştır.”

+Katılımcı-4=R-4: [E/61] “Evet, sonraki dönem çalışmalara bir etkisi olmuş olabilir. Ekolleşme konusunda ise net bir şey diyemem.”

+Katılımcı-5=R-5: [E/33] “Alandan Prof. Dr. Veysel Uysal’ın ‘Orucun psikolojik ve sosyal etkileri üzerine bir araştırma’; diğer taraftan

Prof. Dr. Hüseyin Peker ve Prof. Dr. Habil Şentürk gibi isimlerin “İbadet psikolojisi” kategorisinde değerlendirilebilecek sonraki dönem araştırmaları, Prof. Dr. Ali Murat Daryal hocamızın bu konuya yönelik ilgisinin bir devamı sayılabilir mi? Sorusunu gündeme getiriyor. Bu sorunun ötesinde bir ekolleşme sürecinden söz edecek düzeyde bilgi ve tecrübem yok.”

+*Katılımcı-6=R-6: [E/42]* “Ne yazık ki Türk din psikolojisi araştırmalarının içeriğini etkilediğini düşünüyorum. Türk din psikolojisi çalışmalarına ‘ekolleşme’ düzeyinde bir etki de yapmamıştır. Aslında olması gerekirdi.”

+*Katılımcı-7=R-7: [E/39]* “Ekolleşme anlamında bir etki oluşturduğunu düşünüyorum. Eğer bir temsilcisi varsa bu isim de ilk ve tek doktora öğrencisi olan Ali Ulvi Mehmedoğlu’dur.”

+*Katılımcı-8=R-8: [E/44]* “Hayır.”

+*Katılımcı-9=R-9: [E/59]* “İçerik ve ekolleşme açısından büyük bir etkisinin olduğunu düşünüyorum.”

+*Katılımcı-10=R-10: [E/41]* “Birçok din psikolojisi çalışması, içerik ve metod açısından birbirine yakın olabilmektedir. Hoca-öğrenci ilişkisi ve geleneği bağlamında alan içinde bir etkilenmenin meydana gelmediğini ifade etmek bilimsel gerçekliklere aykırı olur. Her ne kadar somut bir bilgin olmasa da Ali Murat Daryal’a öğrencilik yapan akademisyenlerin hem içerik hem de metod açısından etkilenmiş olabilecekleri kanısındayım. Ancak herhangi bir ekolleşmenin olmadığını düşünüyorum.”

+*Katılımcı-11=R-11: [E/58]* “Bir ekolleşme yarattığını düşünüyorum fakat benzer tarzdaki çalışmaları olan araştırmacılara esin kaynağı olduğu söylenebilir.”

+*Katılımcı-12=R-12: [E/55]* “Hayır, ne yazık ki! Çünkü hocanın vizyon ve yaratıcılığını anlayan alanda henüz kimse çıkmadı. Çoğumuz klasik tarzda sık sık tekrar eden kalıplar içerisinde din psikolojisi yapıyoruz... Post-modern bağlam çerçevesinde Daryal hoca oldukça özgün bir karakterdi ama kıymeti bilinmemiş ve kanımca alanda henüz daha da anlaşılammıştır.”

+*Katılımcı-13=R-13: [E/53]* “Türk din psikolojisi araştırmalarının içeriğini etkilediğini düşünüyorum, fakat yönünü değiştirdiğini düşünüyorum. Daryal’ın araştırmaları, bu alanda bu tür çalışmaların da yapılabilirliğini göstermesi açısından akademisyen din psikologlarına ufuk açıcı yönü olduğu söylenebilir.”

+Katılımcı-14=R-14: [E/57] “Ali Murat Daryal’ın dersleri, konferansları, vaazları ve sohbetleri bağlamında başta öğrencileri olmak üzere pek çok kişiyi etkilemiş olduğu söylenebilirse de, eserleri üzerinden akademi çevresinde sınırlı bir etkide bulunmuş olduğu görülmektedir. Hem problem edindiği konuların girift yapısı, hem benimsediği yöntem, analiz ve değerlendirmelerin farklılığı ve hem de yetiştirdiği lisansüstü öğrenci sayısının bir takım nedenlerle sınırlı sayıda kalması bakımından Türk din psikolojisi çevresinde hak ettiği ilgiyi yeterince göremediği kanaatinde olduğumu söyleyebilirim.”

+Katılımcı-15=R-15: [E/68] “Hocanın çalışmalarının Türk din psikolojisi araştırmalarının içeriğini etkilediğini düşünmüyorum. Ancak bilimsel çalışmalarda araştırmacının “kendi olma” özelliğine vurgu yapması bakımından oldukça otantik ve değerli buluyorum.”

+Katılımcı-16=R-16: [E/56] “Evet, düşünüyorum. Hocanın “ekolleşme” diye bir derdi yoktu. Hocamız bireysel olarak öğrencileriyle ilgilenirdi. Akademide ne yazık ki vefat edenler kısa sürede unutuluyor. İnsan yaşarken kitaplarını güncelleyebiliyor ama sonra unutuluyor. Bayramlarda vefat eden hocalarımızı mezarlıkta Kura’n-ı Kerim okur ve dualar ederim. Böyle yaparsak ilmimiz de artacaktır.”

+Katılımcı-17=R-17: [E/53] “Bu tür bir etki yarattığını düşünmüyorum.”

+Katılımcı-18=R-18: [E/44] “Üzülerek buna hayır demek durumundayım. Ne yazık ki hocanın ekolleşmeye ve görev yaptığı İstanbul’da, ele aldığı konular ve bu konuları işlemek için kullanılan belirgin metodolojinin gelişmesinde etkili olduğunu düşünmüyorum. Adana’da Kerim Yavuz, Bursa’da Hayati Hökelekli ve Samsun’da Hüseyin Peker hocaların yaptığına benzeyen bir etki ne yazık ki Daryal hocanın döneminde İstanbul’da gerçekleşmemiştir.”

[Soru] = 10. *Alanda çalışan akademisyen bir din psikoloğu olarak siz, Ali Murat Daryal üzerine psiko-biyografik bir çalışma yapmak isteseydiniz, böyle bir nitel çalışmanın ana temaları neler olurdu?*

+Katılımcı-1=R-1: [E/57] “Tarihsel din psikolojisi veya dini psikoloji olabilirdi.”

+Katılımcı-2=R-2: [K/44] “Eğer böyle bir çalışma yapacak olsaydım, onun dini ve insani değerleri önceleyen sürekli çalışma ve ilime katkı sunma arzu ve çabasını esas almak isterdim.”

+Katılımcı-3=R-3: [E/61] “Sizin bu çalışmada yaptığınız temalandırmayı yapardım diye düşünüyorum.”

+*Katılımcı-4=R-4: [E/33]* “Neden din psikolojisi alanını tercih etmiştir? Din psikolojisi araştırmalarında ibadete odaklanmasının nedeni ne olabilir? Çocukluk ve gençlik yıllarının kendi dini gelişim serüveni üzerindeki etkisi nedir? gibi soruların cevapları üzerinden temalandırma yapardım sanırım.”

+*Katılımcı-5=R-5: [E/42]* “Çalışmalarının sahiciliği, ilginçliği ve yöntemi olurdu herhalde. Neden bu başarılı örneklerin sonraki dönemde alan çalışanları tarafından takip edilmediği de çalışmamda, ayrıca önemli bir tematik tartışma konusu olabilirdi.”

+*Katılımcı-6=R-6: [E/59]* “Hocanın özel hayatını da dikkate alarak akademik çalışmalarını içerik ve metot açısından çalışabilirdim.”

+*Katılımcı-7=R-7: [E/41]* “Ali Murat Daryal’ın aile yapısı, baba ve annesinin kendi üzerindeki etkisi, okuduğu okulların ve hocalarının kişiliği üzerindeki etkisi, yetiştiği ve bulunduğu çevrenin çalışma konularını seçmesi üzerindeki etkisi, çalışmaları ve çalışmalarının içeriği, çocukluk yılları, neden dini konulara ilgi duyduğu ve bunda etkili olan faktörler, dönemindeki akımlardan etkilenip etkilenmediği, etkilenmişse nasıl ve hangi yönlerle etkilendiği, öğrencileri ve hocaları gibi temalar olurdu.”

+*Katılımcı-8=R-8: [E/58]* “Alanda yapılan bu tür çalışmalar, ilgim dışındadır.”

+*Katılımcı-9=R-9: [E/55]* “Hoca üzerine çalışma yapmak ilginç olabilir, bence bir panelde hocanın eserlerini ve yaklaşımını tartışmak gerekir.”

+*Katılımcı-10=R-10: [E/53]* “Dini kişiliği ile yorum ve yaklaşımları şeklinde temalandırabilirdim.”

+*Katılımcı-11=R-11: [E/57]* “Hoca, teori ile pratiği birleştiren bir kişiydi. Onun bütün çalışmaları gerçek hayata ilişkindi. Bütün düşüncel çabası ve nihai amacı İslam’ın anlaşılması, inanç, ibadet ve değerlerinin bütün insanlığa doğru bir şekilde ulaştırılmasıydı. Kendisi bu doğrultuda zorlu bir ömür sürdü ve bu doğrultuda vefat etti. Ömrünün son dakikasına kadar ayaktaydı, asla pes etmedi, hep dik durdu, kimseden korkmadı, kimseye boyun eğmedi. Yanlış olarak gördüğünü hemen eliyle, diliyle ve yazılarıyla düzeltmeye ve karşısında durmaya çalıştı. İslam’a ve onun değerlerinin üstünlüğünü ilmi olarak ortaya koymaya gayret etti. İnanıldığı gibi yaşadı ve öldü.”

+*Katılımcı-12=R-12: [E/68]* “Hocayla ilgili bir çalışmada ana temalar olarak; İslami yaklaşım ve Türklük özelliklerini dikkate almanın önemli olduğunu söyleyebilirim.”

+*Katılımcı-13=R-13: [E/56]* ““Bence en güzel soru bu soru olmuş. Nitel olarak ana temalar aklıma geldiği kadarıyla şöyle olabilirdi: Kimliği olarak yetiştiği çevre, akademisyen olmanın evrenselliği, hayat boyu düşünme ve kitap özlemi.”

+*Katılımcı-14=R-14: [E/53]* “Spesifik olarak kurban ibadetine psikolojik yaklaşımını, psikanalitik açıdan değerlendirebilirdim.”

+*Katılımcı-15=R-15: [E/44]* “Sizin yaptığınız bu çalışmaya yakın olarak a. Hayatı, b. Eserleri, c. Dönemi açısından din psikolojisi içerisindeki konumu ve d. Alana sağladığı katkılar gibi temalar olabilirdi. Hocayı yakından tanımadığım için öncelik sıralamaları ve ilgi alanları gibi konular hakkında yorum yapamayacağım.”

“*Araştırmacı*: Saygıdeğer hocam, röportajımıza katılma zahmetinde bulunduğunuz için şahsım ve tüm din psikoloğu meslektaşlarım adına size çok teşekkür eder, çalışma/emeklilik yaşamınızda sağlık ve mutluluklar dilerim.”

-alan dışı-(n=1) eşi / - [röportaj soru sayısı=1]

(i) – *Özel yaşamı*:

[Soru] = 1. *Ali Murat Daryal nasıl bir ești?*

+*Katılımcı-1=R-1: [K/76]* “Eşim Ali Murat Daryal’ın nasıl bir eş olduğunu anlatmak gerçekten oldukça güçtür. Zira Ali Murat Daryal’ı tanıdığım ve evli kaldığımız 33 yıl boyunca tam tanımış olduğumu söyleyemem. 24 Nisan 1984 tarihinde onunla tanıştık. 13 Eylül 1984 tarihinde evlendik ve o 16 Mart 2017 tarihinde vefat etti. Tarihlerden de anlaşılacağı gibi çok kısa bir zamanda tanışıp evlendik. Tabi ki bu kısa zamanda böyle önemli bir kararı benim verebileceğim düşünülemezdi. Çünkü hiç tanımadığım bir kişiydi. Ama arada kendimi tamamen teslim ettiğim Samiha Ayverdi ve Nazik Erik gibi büyüklerim vardı, onların onayları benim için yeterli bir karardı. Yoksa Ali Murat Beyin sergilediği tutum ve davranışlara bakarak olumlu bir cevap vermek imkânsızdı. Zaten bu sebeplerle benim ailemde bu evliliğe karşı çıkmıştı. Babam oldukça ciddi ve laubaliliğe hiçbir zaman açık kapı bırakmayan bir kişiliğe sahipti. Evimize tanışmaya ilk geldiği zaman anlattığı abuk sabuk hikâyeler ve sergilediği davranışlarla hakkında olumlu bir cevap vermek mümkün değildi. Çünkü o yaştaki bir insanın daha oturaklı ve aklı başında hareket etmesi bekleniyordu. Ki beni babamdan istemeye

geldiğinde o zaman 53 yaşındaydı ve aramızda oldukça bir yaş farkı vardı. Dolayısıyla ailenin cevabı olumsuzdu ama ben adı geçen büyüklerime tam teslim olduğum için onların onayıyla bu evliliğe evet dedim. Ama aile içinde bir soğuk savaş başlamıştı. Bu bir buçuk ay gibi çok kısa bir zamanda nikâh işlemlerimizi gerçekleştirip evlendik.

Ali Murat Daryal Bey Ayazpaşa'da dededen kalma bir köşkün çatı katında yaşıyordu. Annesi ve kız kardeşinin ailesi de bu köşkte yaşıyorlardı. Ama ne yazık ki Ali Beyin ailesi de bu evliliğe karşı çıkıyordu ve Ali Beyin burada oturmasını istemiyorlardı. Zaten Ali Bey'in kullandığı çatı katında ne bir mutfak ne de bir banyo vardı. Çatı katına aceleyle bir banyo düzeni yapıldı. Evlendikten sonra bir iki ay boyunca evde küçük bir piknik tüpüyle idare etmek durumunda kalmıştık. Ali Murat Bey ev düzeni ve ihtiyaçları gibi hiçbir konuyu problem etmez ve hoş görürdü. Ama bu şekildeki bir evin sadece çatı katını yaşanılabilir hale getirmek benim için çok zordu. Onunla evlendiğime göre sabretmekten başka bir çarem de yoktu. Ali Murat Bey, uzun yıllar bir aile düzeninden uzak kaldığı ve bu şekilde imkânsızlıklar içinde hayatını sürdürdüğü için bu ev ihtiyaçları gibi dünya işleri onu hiçbir şekilde rahatsız etmezdi.

Ali Murat Bey, üniversite öğrencisiyken anne ve babasının boşanmaları ve anne-babanın hiçbir şekilde ona sahip çıkmamaları sonucu, onun hayatını tek başına planlama ve yaşamasına sebep olmuş, dolayısıyla düzenli bir aile ortamına hiç kavuşamamıştır. Kişilik olarak zaten baskı altına girecek bir insan değildi. Kendi bildiği doğruların peşinde gitmiş ve öyle bir hayat düzeni oluşturmuştu. Evin bütün düzeni ve işleyişiyle bizzat kendim ilgilenmek durumunda kalmıştım. Ali Murat Bey bu işlerin tamamen dışındaydı. Evin tüm eksikliği, alışverişi vs. hepsi bana kalmıştı. Aynı zamanda İstanbul Teknik Üniversitesi Denizcilik Fakültesinde matematik hocalığı yapmam da beni zamanla yarışır bir hale getirmişti. Ailemde düzenli bir hayat yürütmüş olmam ve çok küçük yaşlardan itibaren annemin beni ev işlerine alıştırmış olmasının çok faydasını gördüm. Zira evlilik öncesi bu deneyimim, evimin işlerini çekip çevirmeme çok yardımcı olmuştu.

Ali Murat Bey, kişilik yapısı olarak çok sevecen ve kibar bir insandı. Evlendiğimiz günden vefatına kadar hiçbir zaman beni kıracak bir tutum ve davranış içine girmemiştir. Hiçbir zaman adımla bana hitap etmemiş ya 'hanımcığım' demiştir veya kendince uydurduğu tabirlerle hitap etmiştir. Sadece baskı gibi algıladığı bir harekete hemen çok ani bir şekilde karşılık verirdi. Dostları veya öğrencileri arasında ise beni tanımaz hep ön planda onlar gelirdi. Kendimiz bin bir ihtiyaç içindeyken

başkalarının ihtiyaçları için hep çok çabalardı. Evin sorumluluğunu hiçbir zaman taşımazdı, nasıl olsa tüm yük benim sırtımdaydı. Tek derdi öğrencileri ve ihtiyaç sahipleriydi.

Bütün zamanını, yazılarına ve kitaplarına vermiştir. Başka şeyleri düşünmek ona göre lüzumsuzdu. Yıllarca bir buçuk odalı bir çatı katında oturduk ve ona göre hiçbir eksikimiz yoktu. Hayatının en rahat günlerini yaşamıştı. Yatıp kalkıp işine gelip gitmişti. Hayattan başka ne isteyebilirdi ki. Çok kalender meşrep bir mızacı olduğu için her şarta hemen adapte olmuştu. Evliliğimizde 25 yıl boyunca yaşadığımız bu köşkten benim büyük çabamla Kozyatağı'nda borçlanarak alabildiğimiz bir apartman dairesine geçtikten sonra hayatının en güzel zamanlarını yaşadı. Çünkü yıllar sonra bir dairede kendine ait bir çalışma odasına sahip olabildi. Neredeyse günün 24 saatini bu odasında daktilosunun başında yazılarıyla baş başa geçirmişti. Münzevi hayat yaşamayı zaten çok sevmişti. O kadar ki odanın kapısını dahi genellikle kapalı tutardı. Allah'a binlerce şükür ki bu mutlu seneleri 8 yıl sürdü, ölümüne kadar bu 8 yıl çok rahat bir hayata kavuşmuştu. Bütün apartman komşularımız, onun ölümünden sonra kibarlığını ve efendiliğini anlatıp durdular. Tam bir İstanbul beyefendisiydi. Allah rahmet eylesin, mekânı cennet olsun.”

“*Araştırmacı*: Saygıdeğer hanımefendi, Ali Murat Daryal'ın eşi olarak röportajımıza katılma zahmetinde bulunduğunuz için şahsım ve tüm din psikoloğu meslektaşlarım adına size çok teşekkür eder, emeklilik yaşamınızda sağlık ve mutluluklar dilerim.”

S o n u ç

Din psikolojisi çalışmaları, Batı'yla karşılaştırıldığında Türkiye'de Batı'dan elli yıl sonra başlamıştır. Başlangıçta bu alanı tanıtmak için yazılan kitaplar, ya tamamen Batı'dan aktarılan konu ve tartışmalarla sınırlı olmuş ya da modern bir din bilimleri perspektifinden uzak biçimde klasik teoloji bilimlerinin yaklaşımlarını ön planda tutan bir görünüm sergilemiştir. Son yıllarda ise din psikolojisi alan tarihinin gelişimsel süreci, hem Batı hem de Türkiye açısından oldukça önemli değişiklikler göstermiştir. Post-modern düşüncenin etkisiyle kendi dışındaki dünyanın gerçeklerine de açılmaya başlayan Batılı bilim anlayışı, farklı din ve kültürleri tanıma ve bunlar üzerine yapılan araştırmalarla kendi görüşlerini değiştirme, geliştirme ve zenginleştirme arayışına girişmiştir. Türkiye'de ise din psikolojisi alan tarihinin başlangıcından bu yana çok sayıda genç araştırmacı din psikoloğu yetişmiştir. Bu alanda yapılan tezler ve yayınlardan hareketle, din psikolojisinin hem giderek popülerleştiği hem de yerel gerçeklerle daha

fazla temas kurulup yerli bilgi üretimine hız verilmeye başlandığı söylenebilir (Hökelekli, 2010: 5).

Bilimler sınıflandırmasındaki klasik yaklaşım dikkate alındığında, ister sosyal bilimler olsun isterse fen bilimleri olsun bir uzmanlık alanı olarak insan üretimi her bir bilim dalı, ilgili saha 'aktörleri/akademisyenler/araştırmacılar' tarafından yapılmaktadır. Bu sebeple akademik bir 'ürün/çıktı' olarak yapılan bilimsel araştırmalar ve bunları içeren yayınların kalitesi, kuşkusuz ki alan aktörünün sahadaki alan uzmanlık kalitesiyle doğrudan ilişkili olgusal bir durumdur. Bu bağlamda din psikolojisi üzerine bilimsel üretimin yapıldığı üniversitelerde görevli tüm akademik personel 'öğretim elemanı / academic staff' olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla öğretim elemanı kavramı, "profesör, doçent, doktor öğretim üyesi, öğretim görevlisi, araştırma görevlisi, uzman, çevirmen" gibi akademik personeli kapsamaktadır. Türk üniversitelerindeki din psikolojisi ana bilim dallarında çalışan öğretim üyeleri ise yükseköğretim kurumlarında 'profesör, doçent veya doktor öğretim üyesi' unvanlarıyla din psikolojisi alanındaki bilimsel araştırmalarını yürütmektedirler (bkz. Karakütük, 2001: 11-12).

Türkiye'deki psiko-teolojik içerikli oluşturulan akademisyen biyografilerinde Daryal'ın yer almaması ve dolayısıyla da yeni nesil akademisyen din psikologları tarafından az tanınıyor olması, onun Türk din psikolojisi tarihindeki yerini değerlendirmeyi güçleştirmektedir. Söz konusu bu durum da, genç din psikologlarının onun alan tarihindeki yerini ve önemini kavramalarını engellerken, alana ilişkin düşüncelerinden yararlanma olasılığını da azaltmaktadır (krş. Daryal, 2018). Türk din psikolojisinin öncü isimlerinden birisi olarak Ali Murat Daryal (1931-2017), İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü ve Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde çeşitli akademik unvanlarda öğretim üyesi olarak 33 yıl bilimsel çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmada, adı geçen din psikoloğunun akademik çalışmalarının yanı sıra kendisi üzerine alan içi ve dışı katılımcılarla (n=25) yapılan röportajlara da yer verilmiştir.

Ali Murat Daryal (1931-2017) üzerine yapılan biyografik içerikli bu araştırmada sonuç olarak;

(i)-*Akademik hayatı*: 1931 yılında İstanbul'da doğan Daryal, ilköğrenimine İstanbul'da başlayıp babasının görevi sebebiyle orta öğrenimine Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde devam etmiştir. Daha sonra tekrardan İstanbul'a dönerek İstanbul'daki Taksim Erkek Lisesi'nde fen bölümünü bitirdikten sonra İstanbul Üniversitesinde Arap-Fars Filolojisi alanında lisans eğitimi almıştır. Filoloji

mezuniyetinin ardından, İslam Araştırmaları Enstitüsünde asistanlık teklifi alarak bu enstitüde çalışmaya başlamıştır. Bu dönemde, el yazmaları üzerine Prof. Dr. Ahmet Ateş ile birlikte bazı çalışmalara katılmıştır. Ayrıca, Almanca olarak basılan "Geschichte des Arabischen Schrifttums" adlı eserin hazırlanmasında Prof. Dr. Fuat Sezgin'e asistanlık yapmıştır. Daryal, askerlik hizmetini tamamladıktan sonra sözleşmeli din bilgisi öğretmenliği yapmaya başlamıştır. İstanbul Yüksek İslam Enstitüsünde öğretim görevlisi olarak İran Dili ve Edebiyatı derslerini vermiştir. Bu süreçte İstanbul Üniversitesi Psikoloji Bölümüne girerek psikoloji alanında ikinci bir lisans eğitimi almıştır. Psikoloji bölümü mezuniyeti sonrasında Din Eğitimi Genel Müdürlüğüne başvurarak İstanbul Yüksek İslam Enstitüsünde din psikolojisi dersleri de vermeye başlayan Daryal, Enstitünün 1982 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesine dönüştürülmesiyle burada emekli oluncaya kadar lisans ve lisansüstü düzeyde din psikolojisi alan derslerine devam etmiştir. Kişisel hayatında, babasının subaylık görevi sebebiyle çocukluğunu farklı yerlerde geçiren Daryal'ın ilk evliliği zorlu geçmiş ve ayrılıkla sonuçlanmıştır. İkinci evliliğini matematik öğretmeni Yıldız hanımla yapmıştır. Emekli olduktan sonra da bilimsel çalışmalarına devam eden Daryal'a 2014 yılında kolon kanseri teşhisi konulmuştur. Daryal, 16 Mart 2017 tarihinde İstanbul'da hayatını kaybetmiştir.

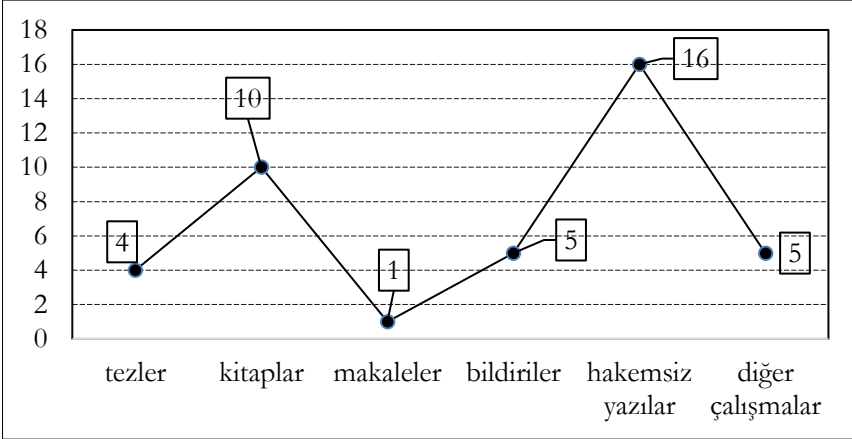
Özetle, filoloji ve psikoloji olmak üzere çift lisanslı olan Daryal'ın akademik yaşamına ilişkin olarak; 28 yaşında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap-Fars Filolojisinde lisans eğitimini bitirdiği; 57 yaşında Marmara Üniversitesinde doktora eğitimini tamamlayarak 'bilim doktoru'; 60 yaşında da Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde din psikolojisi bilim dalında 'doçent'; 67 yaşında ise Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde din psikolojisi bilim dalında 'profesör' unvanlarını aldığı; Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde öğretim üyesi olarak çalışırken 67 yaşında emekli olduğu ve 86 yaşında kolon kanserinden öldüğü; dolayısıyla toplamda 33 yıl İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü ve Marmara Üniversitesinde akademisyenlik yaptığı saptanmıştır.

(ii)-*Özel ilgi alanları*: (i) İslami psikoloji, (ii) psiko-tarih, (iii) ibadet psikolojisi, (iv) cami psikolojisi ve sosyolojisi, (v) inanç psikolojisi, (vi) mimari psikoloji, (vii) medeniyet düşüncesi, (viii) değerler psikolojisi ve (ix) tarih felsefesi' gibi özel ilgi alanlarının (n=9) olduğu;

(iii)-*Türk din psikolojisi taribindeki bağlamsal konumu*: Psikolog ve filolog olmasının yanında aynı zamanda bir din psikoloğu olarak

Daryal'ın, orijinal literatürün anlaşılmasını kapsayan ikinci dönem [1980-1999] içerisinde değerlendirilebileceği;

Grafik-1:
Daryal'ın akademik ürünleri-(çalışmalar/eserler)

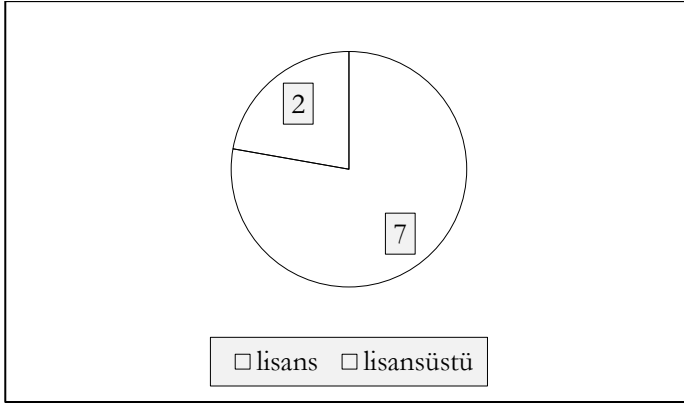

(iv)-*Akademik çalışmalar / eserleri*: Daryal'ın akademik çalışmalarına bakıldığında ise (a)-*tezleri*: (1959-1998)-Lisans, doktora ve doçentlik tezlerinin yanı sıra profesörlük takdim tezine (n=4) sahip olduğu; (b)-*kitaplar*: (1980-2023)-Din psikolojisi alanında basılmış kitapları (n=10) olduğu; (c)-*makaleleri*: (1995-1997)-Ulusal akademik hakemli dergilerde sınırlı sayıda bilimsel makalelerinin (n=1) yayınlandığı; (d)-*bildirileri*: (1995-2009)-Çeşitli ulusal sempozyum ve kongrelerde sınırlı sayıda (n=5) bildiriler sunduğu; (e)-*hakemsiz dergilerdeki yazıları*: (1969-1973)-hakemlik sistemi kullanılmayan dergilerde dikkate değer sayıda (n=16) bilimsel makalelerinin yayınlandığı; (f)-*diğer çalışmaları (televizyon programları)*: Tüm bunların yanı sıra sınırlı sayıda televizyon programlarına (n=5) katıldığı saptanmıştır (bkz. Grafik-1). Toplam olarak azımsanmayacak düzeyde (n=41) bilimsel çalışmalar / eserleri bulunan Daryal'ın akademik ürün çeşitliliğine göre bakıldığında ise en fazla hakemsiz dergilerde yayımlanan makalelerinin (n=16) olduğu, bunu da sırasıyla kitaplarının (n=10) ve bildirileri (n=5) ile diğer çalışmalarının (n=5) izlediği görülmüştür.

(v)-*Lisans ve lisansüstü dersleri*: Daryal'ın öğretim üyeliği boyunca verdiği derslere bakıldığında da (a)- *lisans dersleri*: Lisans düzeyinde uzmanlık alanı başta olmak üzere ilgili yan alanları da kapsayan derslerin yanı sıra pedagojik ve filolojik formasyon paketinde yer alan bazı dersleri (n=7) de verdiği; (b)- (*lisansüstü*) - *yüksek lisans ve doktora dersleri*: Lisans üstü düzeyde verdiği derslere bakıldığında da yüksek lisans ve doktora

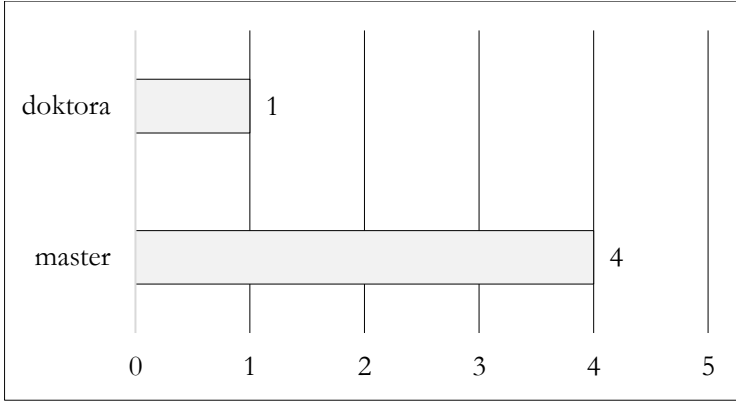
düzeyinde çeşitli içeriklere sahip alan dersleri (n=2) verdiği saptanmıştır (bkz. Grafik-2). Dolayısıyla elde edilen bu nitel ve nicel verilere göre hem lisans hem de lisansüstü düzeyde (n=9) dersler veren Daryal'ın akademik ürün çeşitliliğine göre bakıldığında ise en çok lisans düzeyinde (n=7) dersler verdiği, bunu lisansüstü düzeyindeki (n=2) derslerinin takip ettiği saptanmıştır.

Grafik-2:
Daryal'ın akademik ürünleri-(dersler)

(vi)-*Yönettiği lisansüstü tezleri*: Son olarak Daryal'ın öğretim üyeliği boyunca yönettiği lisansüstü tezlere bakıldığında ise sınırlı sayıda yüksek lisans (n=4; 1995-1996) ve doktora tezi (n=1; 1999) yönettiği saptanmıştır (bkz. Grafik-3). Elde edilen bu resmi kayıtlara göre hem yüksek lisans hem de doktora düzeyinde (n=5) tezler yöneten Daryal'ın ilk yüksek lisans tez öğrencisinin Ekrem Özbay (1995), son yüksek lisans tez öğrencisinin ise Seyfi Ünlü (1996) olduğu; bunun yanı sıra ilk ve tek doktora tez öğrencisinin ise Ali Ulvi Mehmedoğlu (1999) olduğu; akademik ürün çeşitliliğine göre bakıldığında yönettiği yüksek lisans tezlerinin (n=4), yönettiği doktora tezlerinden (n=1) daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Grafik-3:
Daryal'ın akademik ürünleri-(yönettiği tezler)

Öte yandan bu makalede, Daryal'ın Türk din psikolojisi tarihindeki yeri ve önemi üzerine (din psikolojisi) alan içi (n=24) ve (eşi) alan dışı (n=1) şeklinde dikotomik bir ayrımla düzenlenen röportaj sorularına dayalı katılımcıların (n=25) kişisel düşüncelerini içeren röportaj kayıtlarına da yer verilmiştir. Bu kapsamda röportaj soruları ve cevapları, “(i) özel ve akademik yaşamı, (ii) Türk din psikolojisi tarihindeki yeri ve önemi” başlıklı alt temalara göre düzenlenmiştir. Bu araştırmada kullanılan röportaj sorularına [alan içi (n=24) ve alan dışı (n=1)] verilen cevaplar incelendiğinde, alana ilişkin katılımcı görüşlerine dayalı önemli nitel analizler yapıldığı tespit edilmiştir (röportaj soruları için bkz. Ek-2).

Katılımcı (n=25) görüşlerine ilişkin tematik biçimde yapılan içerik analizlerine göre Daryal'ın;

(i) lisansüstü eğitimi filoloji ve psikoloji üzerine olduğu için akademik yaşamının ilk yıllarında filolog kimliğiyle İstanbul Yüksek İslam Enstitüsünde dersler verdiği; ancak enstitülerin ilahiyat fakültelerine çevrilmesiyle birlikte psikolog kimliğini önceleyerek Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde uzun yıllar din psikolojisi dersleri verdiği için din psikolojisi profesörü olarak –Türk din psikolojisinin kronolojik gelişimsel süreci dikkate alındığında– Türkiye'nin ilk akademisyen din psikologlarından birisi olduğu;

(ii) esprili, mütevazı, samimi, içten, doğal, nazik, açık görüşlü, inanç ve değerlerinden ödün vermeyen, çalışkan, disiplinli, eleştiriye toleranslı, cesur, adaletli, şefkatli, sosyal iletişimi güçlü ve özgeci bir kişilik yapısına sahip olduğu;

(iii) aynı zamanda bir filolog ve psikolog olarak, Türk din psikolojisi çalışmalarındaki kültürel bakış açısının batılı kuramları tekrarlamak yerine yerli bir perspektiften İslami bakış açısının önemine

değinen bir yaklaşımı olduğu; dolayısıyla din psikolojisi değil de ‘dini psikoloji’ bağlamında çalışmalarında İslami psikoloji yaklaşımının çok belirgin olduğu;

(iv) din psikolojisi alanındaki akademik unvanlarını, çeşitli sebeplerle geç aldığı için niceliksel olarak yeterli düzeyde lisansüstü öğrenci yetiştiremediği;

(v) din psikolojisi alanında hiç ampirik araştırma yapmadığı;

(vi) psikoloji ve filoloji alanlarında lisans formasyonu olduğu için antropo-teolojik perspektifi de dikkate alan çok geniş bir bakış açısıyla teorik çatısı güçlü kuramsal yaklaşımları olan bir din psikoloğu olduğu;

(vii) bilimsel çalışmalarının alandaki diğer çalışmalardan farklılaşan en önemli yönünün doğrudan Batılı kuramları veya bakış açısını yansıtmak yerine kültürel bir bakış açısıyla yerli din psikolojisi anlayışını geliştirici bir yaklaşıma sahip olduğu;

(viii) dini psikoloji bağlamında İslam teolojisi, psikoloji ve sosyoloji alanlarında çalışmalarını birleştirerek din psikolojisi alanında özgün bir yaklaşım geliştirdiği için daha çok interdisipliner bir çalışma anlayışına sahip olduğu;

(ix) çalışmalarında sadece teolojik perspektiften değil, psikolojik, psikanalitik, tarihsel, sosyolojik antropolojik ve mitolojik perspektiflerden de bakmaya çalışan kendine özgü bir tarz ve üslup geliştirip kullandığı;

(x) Türk din psikolojisi tarihinde felsefi içerikli psiko-tarih çalışmalarının ilk örneklerini verdiği;

(xi) davranış bilimlerindeki modern bilimsel paradigmanın empoze ettiği pozitivist ve katı bilimselci bakış açısını kabullenmeyip nicel metodolojinin araştırma problemini, değişkenlerle sınırlayarak derinlemesine yorumlama yapamadığından söz konusu metodolojiyi kullanmak istemediği;

(xii) akademik ürünlerinden en çok beğenilen ve başyapıtı olarak nitelendirilen eserinin ‘Kurban kesmenin psikolojik temelleri’ isimli çalışması olduğu;

(xiii) din psikolojisi alanında bilinen ilk ve son doktora öğrencisinin Ali Ulvi Mehmedoğlu olduğu ancak lisansüstü düzeyde Ekrem Özbay, Ekrem Kırca, Mustafa Tuncer ve Seyfi Ünlü’nün de master öğrencileri olduğu;

(xiv) ‘İslam’ın doğuşu ve ilk yayılışının psiko-sosyal açıdan bir analizi/tahlili” isimli eserinin içerik ve yöntem olarak Türk din psikolojisi tarihindeki yeri ve öneminin ‘(a) özgün bir psiko-tarih çalışması olması sebebiyle Türk din psikolojisine zenginlik katarak vizyon vermesi; (b) psikanaliz yaklaşımı temel alarak analizler yapması; (c) Türk din psikolojisi çalışmaları arasında ‘tarihsel din psikolojisi’

çalışmalarına örnek olması; (d) psikanalizi kullanarak İslam'ın doğuş ve yayılış dönemindeki coğrafya, çevre, yerleşik inanç, kabul, değer, kült ve kültürleri dikkate alarak bilinçaltı çözümleme denemesi yapması' gibi faktörlere dayandırıldığı;

(xv) 'Kurban kesmenin psikolojik temelleri' adlı eserinin; (a) psikoanalitik bakış açısını ön plana alarak kurban kesmenin bireyin saldırganlık davranışını azaltma veya önleme potansiyeli üzerinde durması; (b) İslam düşünce geleneğinde kurbanı farklı bir perspektifte değerlendirme çabası; (c) İbadet psikolojisi açısından özgün bir eser olma niteliği; (d) psikanalitik perspektiften katarsis kuramı bağlamında İslam kültüründeki önemli bir noktayı vurgulaması; (e) bireydeki saldırganlık dürtüsüyle ilgili olan çalışmasında, kurbanın metafizik boyutunu göz ardı etmesi nedeniyle yapılan eleştiriler sonucunda sonraki baskılarda kitabın başlığına 'metafizik' eklemesi yapılması' gibi noktalardan dolayı, alanındaki bilimsel literatüre ve ileriki çalışmalara anlamlı katkılarda bulunduğu;

(xvi) bu çalışmada yer alan makale, bildiri ve yazılarının ve bir kısmı burada yer almayan yayınlanmış diğer makale, bildiri, deneme, hatıra, gezi yazıları ve kendisiyle yapılan mülakatların büyük çoğunluğunu tekrar gözden geçirerek *İslam'ın "Değer"leri ve Yorumları* başlıklı kitabında yayımladığı;

(xvii) bu çalışmadaki ilgili listede yer alan ve radyo konuşmalarından oluşan üç eserinin, eşi Yıldız Daryal tarafından Daryal'ın ölümünden sonra 'Gerçeğin peşinde' ismiyle üç cilt olarak derlenip kitaplaştırıldığı;

(xviii) alan tarihinde, (a) özgün bir karakter olarak henüz post-modern bağlamda tam anlamıyla anlaşamadığı için eserlerinin sınırlı düzeyde bir etkisi olduğu; (b) ele aldığı konuların karmaşıklığı, benimsediği yöntemlerin farklılığı ve değerlendirmelerin özgünlüğü, aynı zamanda sınırlı sayıda lisansüstü öğrenci yetiştirmesi nedeniyle Türk din psikolojisi çevresinde yeterince ilgi göremediği; (c) alan tarihinde Türk din psikolojisi çalışmalarına etkisinin belirgin bir 'ekolleşme' düzeyine ulaşmadığı ancak benzer tarzdaki araştırmalara ilham kaynağı olduğu bulgulanmıştır.

Din psikolojisi bilim dalındaki alan aktörlerinden akademisyen din psikoloğu olarak Ali Murat Daryal üzerine biyografik içerikli elde edilen yukarıdaki verilerin yer aldığı bu makalede son olarak, Türk din psikolojisi alanında uzun yıllar akademik çalışmalar yapıp emekli olan akademisyen din psikologlarının hayatlarını ve bilimsel araştırmalarını konu edinen biyografik çalışmaların düzenli olarak yapılması önerilebilir. Alan tarihi açısından önemli olan bu türden biyografik çalışmalar

geleneğinde, en anlamlı olanı ise üzerinde çalışılacak emekli akademisyen din psikoloğunun, kendi lisansüstü öğrencilerinden birisi tarafından yapılmasıdır.

Kaynaklar

Abalı, N. (2018). Ali Murat Daryal ile ilgili hatıralar. [içinde] *Ali Murat Daryal'ın azîz hatırasına (1931-2017)*. (s. 205). ed. Y. Daryal. İstanbul: Seçil Ofset.

Ağıl, H. (2018). Muhterem Ali Murat Daryal hocama. [içinde] *Ali Murat Daryal'ın azîz hatırasına (1931-2017)*. (s. 219). ed. Y. Daryal. İstanbul: Seçil Ofset.

Akyüz, V. (2018). Ele avuca sığmaz zamanı aşan delişmen genç adam: Ali Murat Daryal hocamız. [içinde] *Ali Murat Daryal'ın azîz hatırasına (1931-2017)*. (ss. 39-43). ed. Y. Daryal. İstanbul: Seçil Ofset.

Alhanlıoğlu, İ. (2018). Ali Murat hoca. [içinde] *Ali Murat Daryal'ın azîz hatırasına (1931-2017)*. (ss. 220-222). ed. Y. Daryal. İstanbul: Seçil Ofset.

Alkan, E. (2010). Prof. Dr. Mustafa Tahralı: Biyografik ve bibliyografik bir değini. *Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 25, 9-19.

Allport, G. W. & Ross, J. W. (1967). Personal religious orientation and prejudice. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 5, 432-443.

Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Cambridge, MA: Addison.

Andresen, J. [ed]. (2001). *Religion in mind: Cognitive perspectives on religious belief, ritual, and experience*. Cambridge: Cambridge University Press.

Aren, K. Y. (2018). Beni çok seven bir dost: Prof. Dr. Ali Murat Daryal. [içinde] *Ali Murat Daryal'ın azîz hatırasına (1931-2017)*. (ss. 225-228). ed. Y. Daryal. İstanbul: Seçil Ofset.

Argyle, M. (2000). *Psychology and religion: An introduction*. London: Routledge.

Armaner, N. (1980). *Din psikolojisine giriş-I*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.

Aygün, L. & Aygün, G. (2018). Vefa duygusu yüksek Ali Murat Daryal abimiz. [içinde] *Ali Murat Daryal'ın azîz hatırasına (1931-2017)*. (ss. 229-230). ed. Y. Daryal. İstanbul: Seçil Ofset.

Batson, C. D. & Schoenrade, P. & Ventis, W. L. (1993). *Religion and the individual: A social-psychological perspective*. New York: Oxford University Press.

Batson, C. D. & Ventis, W. L. (1982). *The religious experience: A social-psychological perspective*. New York: Oxford University Press.

Beit-Hallahmi, B. & Argyle, M. (1997). *The psychology of religious behaviour, belief and experience*. London: Routledge.

Betül, A. (2018). Torunun Betüş. [içinde] *Ali Murat Daryal'ın azîz hatırasına (1931-2017)*. (ss. 54-58). ed. Y. Daryal. İstanbul: Seçil Ofset.

Bhugra, D. [ed]. (1996). *Psychiatry and religion: Context, consensus and controversies*. London: Routledge.

Bilgin, B. (2018). Dört tekbirle veda. [içinde] *Ali Murat Daryal'ın azîz hatırasına (1931-2017)*. (ss. 196-198). ed. Y. Daryal. İstanbul: Seçil Ofset.

Birol, F. İ. (2018). Prof. Dr. Ali Murat Daryal hocanın ardından. [içinde] *Ali Murat Daryal'ın azîz hatırasına (1931-2017)*. (ss. 223-224). ed. Y. Daryal. İstanbul: Seçil Ofset.

Boehnlein, J. K. [ed]. (2000). *Psychiatry and religion: The convergence of mind and spirit*. Washington, DC: American Psychiatric Press.

Brown, L. B. (1987). *Psychology of religious belief*. London: Academic.

Chatters, L. M. (2000). Religion and health: Public health research and practice. *Annual Review of Public Health*, 21, 335-367.

Clay, R. A. (1996). Psychologists' faith in religion begins to grow. *APA Monitor*, 27 (8), 3-5.

Corrigan, J. & Crump, E. & Kloos, J. (2000). *Emotion and religion: A critical assessment and annotated bibliography*. Westport, CT: Greenwood.

Çapçioğlu, İ. & Ayten, A. (2013). Sunuş. [içinde] *Din ve maneviyat psikolojisi: Temel yaklaşımlar ve ilgi alanları*. (ss. 9-10). ed. R. F. Paloutzian & C. L. Park. Ankara: Phoenix Yayınevi.

Daryal, Y. (2023a). *Kişisel röportaj*. (Prof. Dr. Ali Murat Daryal'ın eşi). 19.10.2023.

Daryal, Y. (2023b). *Kişisel arşiv*. (Prof. Dr. Ali Murat Daryal'ın eşi). 29.10.2023.

Daryal, Y. [ed]. (2018). *Ali Murat Daryal'ın azîz hatırasına (1931-2017)*. İstanbul: Seçil Ofset.

Doğan, M. S. (2018). Güzel insan Prof. Dr. Ali Murat Daryal hocamızın ardından. [içinde] *Ali Murat Daryal'ın azîz hatırasına (1931-2017)*. (ss. 65-91). ed. Y. Daryal. İstanbul: Seçil Ofset.

Durmuş, A. (2003). Türk din eğitiminde öncü bir isim: Beyza Bilgin. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1 (3), 145-167.

Egemen, B. Z. (1952). *Din psikolojisi: Saba, kaynak ve metot üzerine bir deneme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Emmons, R. A. & McCullough, M. E. [ed]. (1999). Religion in the psychology of personality. *Journal of Personality*, 67 (6).

Emmons, R. A. & Paloutzian, R. F. (2003). The psychology of religion. *Annual Review of Psychology*, 54(1), 377-402.

Emmons, R. A. (1999). *The psychology of ultimate concerns: Motivation and spirituality in personality*. New York: Guilford.

Erbaş, F. (2018). Feylesof bey. [içinde] *Ali Murat Daryal'ın aziz hatırasına (1931-2017)*. (ss. 139-142). ed. Y. Daryal. İstanbul: Seçil Ofset.

Ertürk, G. (2018). İslamın değerleri üzerine yapılan tahribat: Prof. Dr. Ali Murat Daryal. [içinde] *Ali Murat Daryal'ın aziz hatırasına (1931-2017)*. (ss. 208-218). ed. Y. Daryal. İstanbul: Seçil Ofset.

Freud, S. (1927). *The future of an illusion*. Translation: J. Strachey, 1961. New York: Norton.

Gemuhluoğlu, Z. [ed]. (2008). Bize emek verenler: Prof. Dr. Ali Murat Daryal. *İlahiyat Haber*, 3, 28-29.

Giacalone, R. A. & Jurkiewicz, C. L. [eds]. (2002). *The handbook of workplace spirituality and organizational performance*. Armonk, NY: Sharpe.

Gorsuch, R. L. (1988). Psychology of religion. *Annual Review of Psychology*, 39, 201–221.

Gülseren, İ. (2018). Hocamızın radyo konuşmalarından. [içinde] *Ali Murat Daryal'ın aziz hatırasına (1931-2017)*. (ss. 92-132). ed. Y. Daryal. İstanbul: Seçil Ofset.

Güner, S. (2018). Ali Murat Hocamla unutamadığım hatıram. [içinde] *Ali Murat Daryal'ın aziz hatırasına (1931-2017)*. (ss. 143). ed. Y. Daryal. İstanbul: Seçil Ofset.

Güvercin, G. (2015). Biyografik araştırmalar ve biyografik anlatı görüşmesi. (içinde) *Nitel araştırma: Yöntem, teknik, analiz ve yaklaşımlar*. (ss. 172-184). ed. F. N. Seggie & Y. Bayyurt. Ankara: Anı Yayıncılık.

Hall, G. S. (1904). *Adolescence: Its psychology and relations to physiology, anthropology, sociology, sex, crime, religion and education-2*. New York: Appleton.

Hall, G. S. (1917). *Jesus, the Christ, in the light of psychology-2*. New York: Appleton.

Hester, M. (1998). The status of the psychology of religion: An interview with R. F. Paloutzian. *Teaching of Psychology*, 25, 303–306.

Hester, M. (2002). Psychology of religion: Then and now. [içinde] *The teaching of psychology: A tribute to Wilbert McKeachie and Charles Brewer*. (ed. S. Davis & W. Buskist). Mahwah, NJ: Erlbaum.

Hill, P. C. & Hood, R. W. Jr. (1999). *Measures of religiosity*. Birmingham, AL: Religious Education Press.

Hood, R. W. Jr. & Spilka, B. & Hunsberger, B. & Gorsuch, R. I. (1996). *The psychology of religion: An empirical approach*. New York: Guilford.

Hood, R. W. Jr. (1995). *Handbook of religious experience*. Birmingham, AL: Religious Education Press.

Hökelekli, H. (1983). *Ergenlik çağı gençlerinin dini gelişimi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Hökelekli, H. (1998). *Din psikolojisi*. Ankara: TDV Yayınları.

Hökelekli, H. (2010). *Din psikolojisine giriş*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.

İyilik Evi. (2022). *İz bırakanlar 2. Bölüm - Prof. Dr. Ali Murat Daryal* (23 dakika 13 saniye). <https://www.youtube.com>. (erişim tarihi: 02 Ağustos 2023).

James, W. (1902). *The varieties of religious experience*. New York: Longmans.

Jung, C. G. (1938). *Psychology and religion*. New Haven: Yale University Press.

Karakütük, K. (2001). *Öğretim üyesi ve bilim insanı yetiştirme: Lisansüstü öğretimin planlaması*. (2. baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.

Karasar, N. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar-ilkeler-teknikler*. (31. baskı). Ankara: Nobel Yayınları.

Kınık, M. (2018). Muhterem Prof. Dr. Ali Murat Daryal'ın aziz hatırasına: Takdim yerine. [çinde] *Ali Murat Daryal'ın aziz hatırasına (1931-2017)*. (ss. 162-179). ed. Y. Daryal. İstanbul: Seçil Ofset.

Koç, M. (2010). Türk din psikologları (1949-2010) üzerine biyografik bir araştırma—I. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 33, 187-210.

Koç, M. (2011a). Türk din psikologları (1949-2010) üzerine biyografik bir araştırma—II. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35, 227-246.

Koç, M. (2011b). Türk din psikologları (1949-2010) üzerine biyografik bir araştırma—III. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36, 265-285.

Koç, M. (2012). Psychology of religion in Turkey (1949–2012): An overview. *Archive for the Psychology of Religion (Special Issue: Psychology of Religion in Turkey)*, 34 (3), 327-340.

Koç, M. (2015). Türkiye’de din psikolojisi çalışmaları (1949–2013) üzerine genel bir bakış. *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (2), 301-330.

Koç, M. (2018a). Türk din psikolojisinde öncü bir isim: Neda Armaner üzerine biyografik bir araştırma. *Bilimnâme Dergisi*, 36 (2), 213-259.

Koç, M. (2018b). Türk din psikolojisinde öncü bir isim: Hayati Hökelekli üzerine biyografik bir araştırma. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14, 65-126.

Koç, M. (2020). Türk din psikolojisinde akademisyen bir din psikoloğu: Abdülkadir Etöz üzerine biyografik bir araştırma. *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, 1, 13-74.

Koç, M. (2021a). Türk din psikolojisinde akademisyen bir din psikoloğu: Habil Şentürk üzerine biyografik bir araştırma. *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, 3, 161-221.

Koç, M. (2021b). Türk din psikolojisinin kurucusu: Bedi Ziya Egemen üzerine biyografik bir araştırma. *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, 4, 155-209.

Koç, M. (2022a). Türk din psikolojisinde öncü bir isim: Hüseyin Peker üzerine biyografik bir araştırma. *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, 5, 169-231.

Koç, M. (2022b). Türk din psikolojisinde akademisyen bir din psikoloğu: Hasan Arslan üzerine biyografik bir araştırma. *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, 6, 165-233.

Koç, M. (2023). Türk din psikolojisinde akademisyen bir din psikoloğu: Abdulvahit İmamoğlu üzerine biyografik bir araştırma. *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, 7, 131-191.

Koenig, H. G. & McCullough, M. E. & Larson, D. B. (2001). *Handbook of religion and health*. New York: Oxford University Press.

Koenig, H. G. [ed]. (1998). *Handbook of religion and mental health*. San Diego, CA: Academic.

Köse, A. (1997). Neden İslâm'ı seçiyorlar. İstanbul: İsam Yayınları.

Loewenthal, K. N. (2000). *The psychology of religion: A short introduction*. Oxford: Oneworld.

Malony, H. N. & Southard, S. [ed]. (1992). *Handbook of religious conversion*. Birmingham, AL: Religious Education Press.

Malony, H. N. & Spilka, B. [ed]. (1991). *Religion in psychodynamic perspective: The contributions of Paul W. Prynser*. New York: Oxford University Press.

Mehmedoğlu, A. U. (2018). Hocam Ali Murat Daryal bey. [içinde] *Ali Murat Daryal'in azîz hatırasına (1931-2017)*. (ss. 180-185). ed. Y. Daryal. İstanbul: Seçil Ofset.

Mehmedoğlu, A. U. (2023). *Kişisel arşiv*. (Prof. Dr. Ali Murat Daryal'in doktora öğrencisi). (Erişim tarihi: Eylül 2023).

Mehmedoğlu, Y. (2018). Duvarı yeniden örmek. [içinde] *Ali Murat Daryal'in azîz hatırasına (1931-2017)*. (ss. 186-188). ed. Y. Daryal. İstanbul: Seçil Ofset.

Miller, W. R. [ed]. (1999). *Integrating spirituality into treatment: Resources for practitioners*. Washington, DC: American Psychological Association.

Ok, Ü. (2006). Türkiye’de din psikolojisi: Neredeyiz ve nereye gidebiliriz? *İslami Araştırmalar Dergisi*, 19 (3), 441-456.

Olguner, F. (2018). Hak savunucusu Hakka yürüdü. [içinde] *Ali Murat Daryal’ın azîz hatırasına (1931-2017)*. (ss. 49-53). ed. Y. Daryal. İstanbul: Seçil Ofset.

Paloutzian, R. F. & Kirkpatrick, L. A. [ed]. (1995). Religious influences on personal and societal well-being. *Journal of Social Issues*, 51 (2).

Paloutzian, R. F. (1983). *Invitation to the psychology of religion*. Glenview, IL: Scott, Foresman.

Paloutzian, R. F. (1996). *Invitation to the psychology of religion*. Needham Heights, MA: Allyn & Bacon.

Pargament, K. I. (1997). *The psychology of religion and coping*. New York: Guilford.

Parıltı, L. (2018). Ali Murat Daryal. [içinde] *Ali Murat Daryal’ın azîz hatırasına (1931-2017)*. (ss. 231-232). ed. Y. Daryal. İstanbul: Seçil Ofset.

Parke, R. D. (2001). Introduction to the special section on families and religion: A call for a recommitment by researchers, practitioners, and policymakers. *Journal of Family Psychology*, 15, 555–558.

Pazarlı, O. (1982). *Din psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Plante, T. G. & Sherman, A.C. [ed]. (2001). *Faith and health: Psychological perspectives*. New York: Guilford.

Rambo, L. (1993). *Understanding religious conversion*. New Haven, CT: Yale University Press.

Richards, P. S. & Bergin, A. E. (1997). *A spiritual strategy for counseling and psychotherapy*. Washington, DC: American Psychological Association.

Richards, P. S. & Bergin, A. E. [ed]. (2000). *Handbook of psychotherapy and religious diversity*. Washington, DC: American Psychological Association.

Roberts, B. (2002). *Biographical research*. London: Open University Press.

Rosengren, K. S. & Johnson, C. N. & Harris, P. L. [ed]. (2000). *Imagining the impossible: Magical, scientific, and religious thinking in children*. New York: Cambridge University Press.

Rosenthal, G. (2004). Biographical research. (içinde) *Qualitative research practice*. (ss. 48-65). ed. C. Seale ve ark. London: Sage.

Santrock, J. W. & Paloutzian, R. (1997). The psychology of religion. [içinde] *Psychology*, (5. baskı). ed. J. W. Santrock. New York: McGraw-Hill.

Santrock, J. W. & Paloutzian, R. (2000). The psychology of religion. [çinde] *Psychology*, (6. Baskı). ed. J. W. Santrock. New York: McGraw-Hill.

Serin, V. (2018). Ali Murat Daryal hoca. [çinde] *Ali Murat Daryal'in ağız hatrasına (1931-2017)*. (ss. 44-45). ed. Y. Daryal. İstanbul: Seçil Ofset.

Sezen, Y. (2018). Ali Murat Daryal. [çinde] *Ali Murat Daryal'in ağız hatrasına (1931-2017)*. (ss. 34-38). ed. Y. Daryal. İstanbul: Seçil Ofset.

Shafranske, E. P. [ed]. (1996). *Religion and the clinical practice of psychology*. Washington, DC: American Psychological Association.

Silberman, I. (2005). Religion as a meaning system: Implications for the new millennium. *Journal of Social Issues*, 61(4), 641-663.

Sinnott, J. D. (2001). Introduction: Special issue on spirituality and adult development-I. *Journal of Adult Development*, 8(4), 199-200.

Spilka, B. & Hood, R. W. Jr. & Gorsuch, R. L. (1985). *Psychology of religion: An empirical approach*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Spilka, B. & McIntosh, D. N. [ed]. (1997). *Psychology of religion: Theoretical approaches*. Boulder, CO: Westview/HarperCollins.

Starbuck, E. D. (1899). *Psychology of religion*. London: Walter Scott.

Şentürk, H. (1997). *Din psikolojisi*. Esra Yayınları.

Taşkın, H. H. (2023). Türk din psikolojisi çalışmalarında “tasavvuf psikolojisi” literatürü (1946-2022) üzerine bir araştırma. *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, 7, 115-130.

Tekin, A. (2018). Yiğidin hası, delisi. [çinde] *Ali Murat Daryal'in ağız hatrasına (1931-2017)*. (ss. 135-138). ed. Y. Daryal. İstanbul: Seçil Ofset.

Uğurcan, S. (2018). İslam'ın değerleri üzerinde yapılan tahribat kitabı hakkında. [çinde] *Ali Murat Daryal'in ağız hatrasına (1931-2017)*. (ss. 144-154). ed. Y. Daryal. İstanbul: Seçil Ofset.

Ulusal Tez Merkezi. (2023). <https://tez.yok.gov.tr>. (Erişim: Eylül 2023).

Uraler, A. (2018). Herkese değer veren insan. [çinde] *Ali Murat Daryal'in ağız hatrasına (1931-2017)*. (ss. 46-48). ed. Y. Daryal. İstanbul: Seçil Ofset.

Uyar, G. (2018). Prof. Dr. Ali Murat Daryal hocam. [çinde] *Ali Murat Daryal'in ağız hatrasına (1931-2017)*. (ss. 189-194). ed. Y. Daryal. İstanbul: Seçil Ofset.

Vande, Kemp, H. (1992). G. Stanley Hall and the Clark school of religious psychology. *American Psychologist*, 47, 290-298.

Wulff, D. M. (1991). *Psychology of religion: Classic and contemporary views*. New York: Wiley.

Wulff, D. M. (1997). *Psychology of religion: Classic and contemporary views*. (2. baskı). New York: Wiley.

Wulff, D. M. (1998). Rethinking the rise and fall of the psychology of religion. [çinde] *Religion in the making: The emergence of the sciences of religion*, (ss. 181–202). ed. A. L. Molendijk & P. Pels. Leiden/Boston: Brill.

Wulff, D. M. (2001–2002). The psychology of religion and the problem of apologetics. *Temenos: Studies in Comparative Religion*, 37–38, 241–261.

Yaparel, R. (1987). *Yirmi-kırk yaşlar arası kişilerde dini hayat ile psiko-sosyal uyum arasındaki ilişki üzerine bir araştırma*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yavuz, K. (1987). *Psikanalizde ilk dini gelişmelerin değeri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.

Yüksel, A. (2018). Çınaraltı'na mersiye. [çinde] *Ali Murat Daryal'ın azîz hatırasına (1931-2017)*. (ss. 59-64). ed. Y. Daryal. İstanbul: Seçil Ofset.

Yüksel, B. (2018). Ali Murat hoca. [çinde] *Ali Murat Daryal'ın azîz hatırasına (1931-2017)*. (ss. 203-204). ed. Y. Daryal. İstanbul: Seçil Ofset.

Ekler:

**Ek-1:
Fotoğrafi**

23.12.2012
(81 yaşında)

(1973-2005)

(2000-2010)

(14.02.2013)

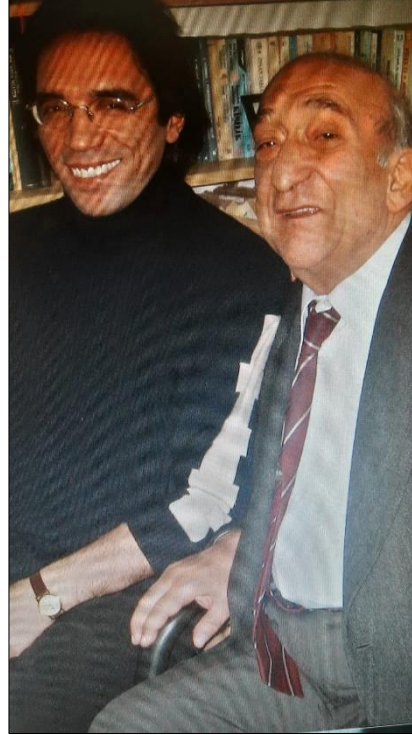
(06.07.1998)

(22.02.2013)

(01.10.2009)

(2006-2007)

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde
asistanı Ali Ulvi Mehmedoğlu ile birlikte çalışırken

Ek-2: Röportaj soruları

* Röportaj – [Mülakat] –

“*Araştırmacı:* Değerli hocam, Türkiye’de din psikolojisi araştırmaları yapan bir akademisyen din psikoloğu olarak [alan içi – (n=24)] / eşi olarak [alan dışı – (n=1)], eğer izin verirseniz sizinle Türk din psikolojisi tarihinde önemli bir yeri olan Ali Murat Daryal’ın (i) özel ve akademik yaşamı ile (ii) Türk din psikolojisi tarihindeki yeri ve önemi” şeklinde düzenlenmiş tema başlıklarında bir röportaj yapmak istiyorum.”

* alan içi –

(i) – *Özel ve akademik yaşamı:*

1. Ali Murat Daryal ile yüz yüze tanışıp görüştünüz mü? Sizin din psikolojisi alanında yetiştiğiniz dönemde üzerinizde emeği olan hocalarınızdan, Ali Murat Daryal hakkında, yani onun kişiliği, akademik çalışma disiplini ve öğrenci yetiştirme stili gibi onu betimleyici konularda genel olarak neler duyduunuz? Konuya ilişkin neler söyleyebilirsiniz?

(ii) – *Türk din psikolojisi tarihindeki yeri ve önemi:*

2. Ali Murat Daryal, 1965 yılında İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsünde öğretim görevlisi olarak akademik yaşamına başlamıştır. 1988 yılında doktorasını tamamlayarak 1998 yılında profesör olan Daryal, aynı yıl yaş sınırlamasından emekli olmuştur. Ali Murat Daryal’ın Türk din psikolojisi alan tarihindeki yeri ve önemi nedir? Bu bağlamda ona Türkiye’nin ilk akademisyen din psikologlarından birisidir diyebilir miyiz? Niçin?

3. Ali Murat Daryal’ın bilimsel kitap, makale ve bildiri gibi akademik ürünlerinde en çok beğendiğiniz ve başyapıtı diyebileceğiniz bir eseri/çalışması var mıdır? Varsa hangisi ve/veya hangileridir?

4. Ali Murat Daryal’ın din psikolojisi alanında bildiğiniz lisansüstü öğrencileri kimlerdir?

5. Türk din psikolojisi tarihi perspektifinden bakıldığında Ali Murat Daryal’ın din psikolojisi çalışmalarının şimdiye kadar ki yapılan alandaki çalışmalarla içerik ve/veya metodolojik perspektiften benzeşen ve farklılaşan yönleri nelerdir?

6. Türk din psikolojisi tarihi perspektifinden bakıldığında Ali Murat Daryal’ın din psikolojisi çalışmaları, daha çok ‘felsefi ve tarihsel

din psikolojisi' arařtırmaları kapsamında deęerlendirilebilir mi? Siz bu konuda ne dūřunuyorsunuz?

7. Size gōre Ali Murat Daryal'ın 1988 yılında yaptığı 'İslam'ın doğuşu ve ilk yayılışının psiko-sosyal açıdan bir analizi' isimli doktora tezi ve 'İslām'ın doğuş ve ilk yayılışının psiko-sosyal açıdan tahlili' ismiyle daha sonraki yıllarda birden fazla baskı yapan kitap çalışmasının içerik ve yōntem olarak Tūrk din psikolojisi tarihindeki yeri ve ۆnemi nedir?

8. Tūrk din psikolojisi literatūründe Ali Murat Daryal'ın 1991 yılında doçentlik tezi olarak yazdığı ve daha sonra da kitap olarak basılan 'Kurban kesmenin psikolojik temelleri' isimli eserinin alana ve sonraki çalışmalara hangi açılardan ne gibi bilimsel katkıları olmuştur?

9. Ali Murat Daryal'ın yapmıř olduęu din psikolojisi arařtırmalarına genel olarak bakıldıęında bu çalıřmaların, sonraki dōnemlerde Tūrk din psikolojisi arařtırmalarının içerięini etkiledięini dūřunuyor musunuz? (evet ise) Tūrk din psikolojisi çalıřmalarına 'ekolleřme' dūzeyinde bir etki yapmıř mıdır? Niçin? (evet ise) temsilcileri kimlerdir?

10. Alanda alışan akademisyen bir din psikoloğu olarak siz, Ali Murat Daryal üzerine psiko-biyografik bir çalışma yapmak isteseydiniz, bōyle bir nitel çalışmanın ana temaları neler olurdu?

“Araştırmacı: Saygıdeğer hocam, rōportajımıza katılma zahmetinde bulunduğunuz için şahsım ve tūm din psikoloğu meslektaşlarım adına size çok teřekkūr eder, çalışma/emeklilik yaşamınızda sağlık ve mutluluklar dilerim.”

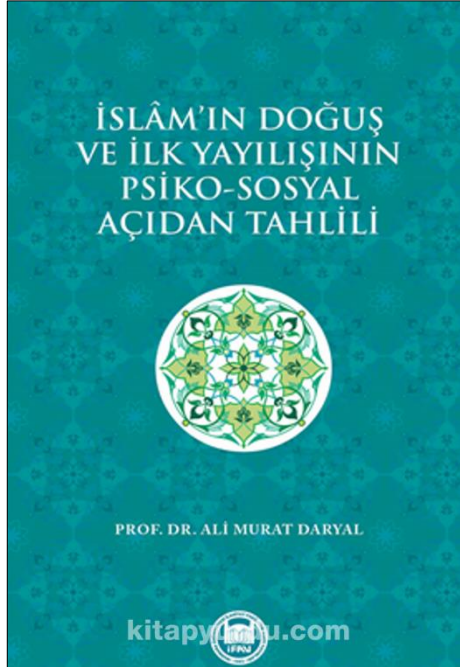
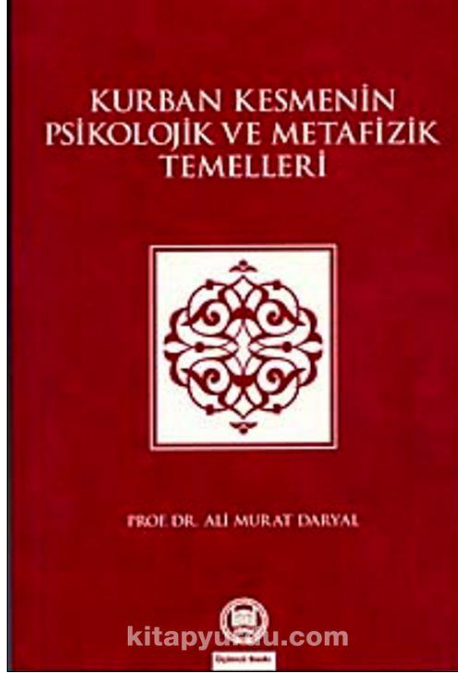
* alan dışı –

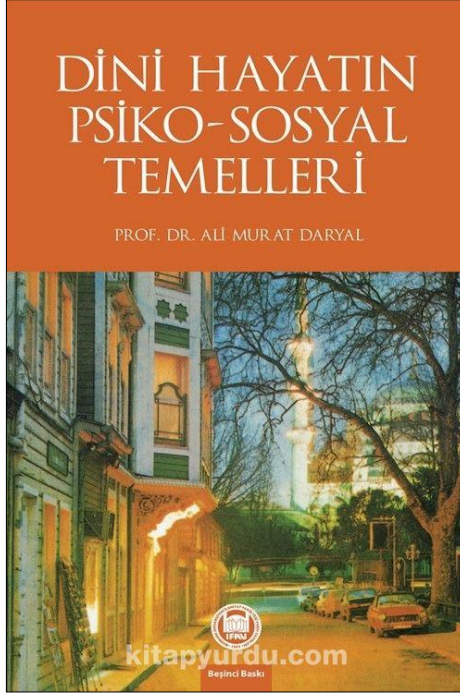
(i) – *Özel yaşamı:*

1. Ali Murat Daryal nasıl bir eşti?

“Araştırmacı: Saygıdeğer hanımefendi, Ali Murat Daryal'ın eři olarak rōportajımıza katılma zahmetinde bulunduğunuz için şahsım ve tūm din psikoloğu meslektaşlarım adına size çok teřekkūr eder, emeklilik yaşamınızda sağlık ve mutluluklar dilerim.”

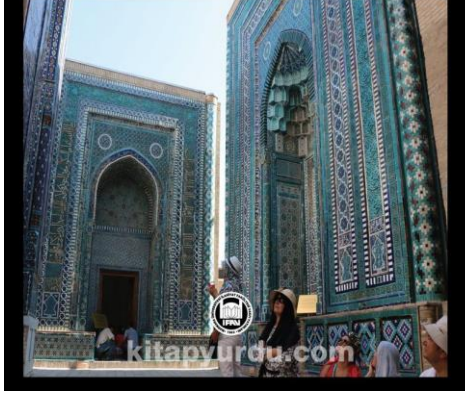
**Ek-3:
Kitapları**

İSLÂM'IN “DEĞER”LERİ VE YORUMLARI

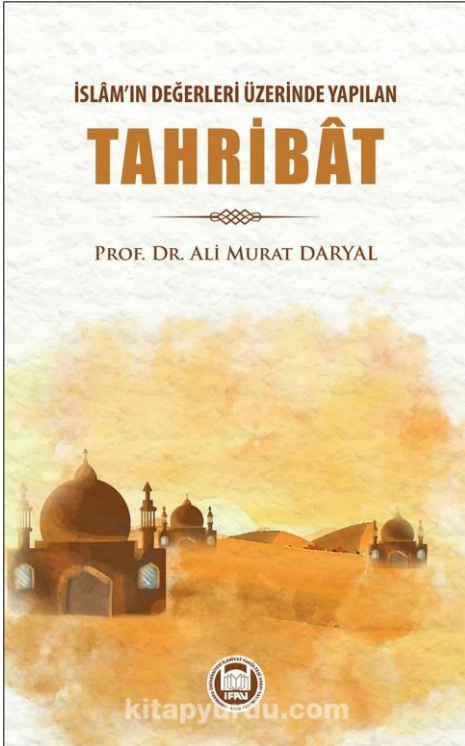
Prof. Dr. ALİ MURAT DARYAL

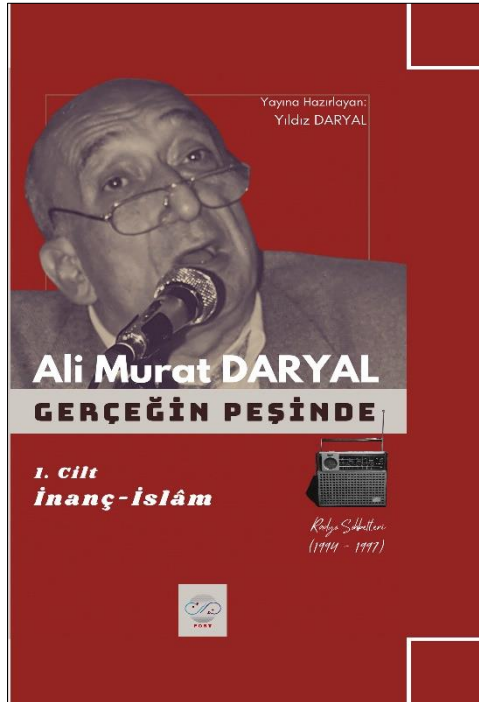
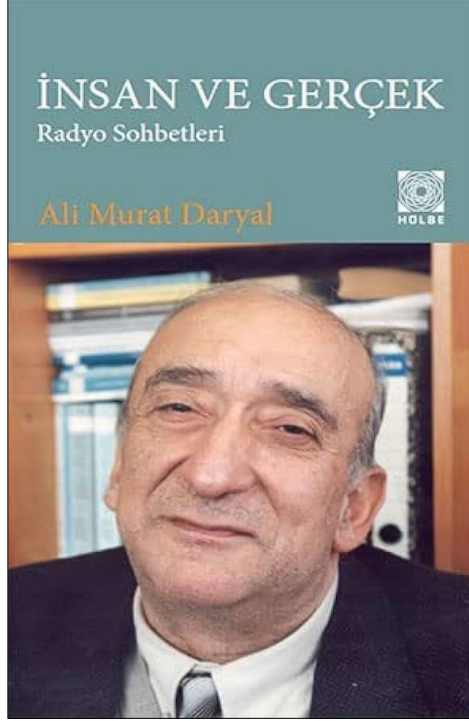

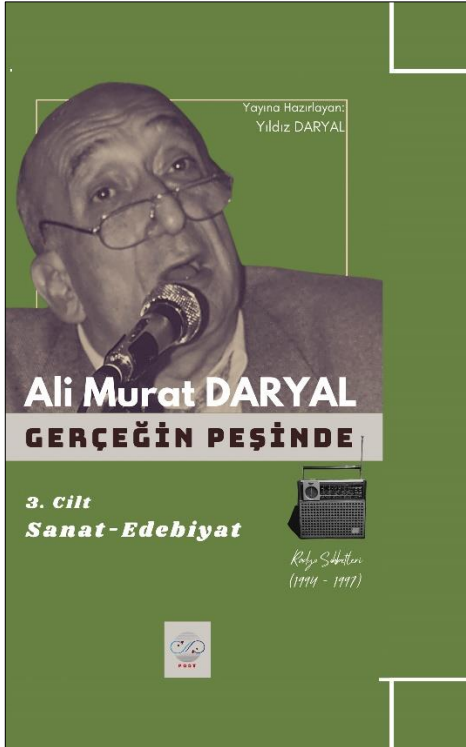
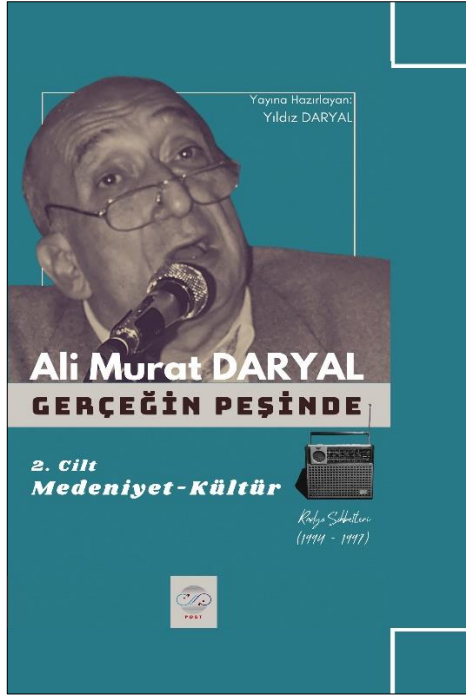
İSLÂM'IN DEĞERLERİ ÜZERİNDE YAPILAN

TAHRİBÂT

PROF. DR. ALİ MURAT DARYAL

Ek-4:
Makaleleri & Bildirileri –(ilk sayfaları)

SAYFA: 6

İSLÂM MEDENİYETİ

OCAK 1973

İlâhiyât

Kurban Kesmenin Metafizik Temelleri

Ali Murad DARYAL
İst. Yük. İsl. Enst.
Öğretim Üyesi

slâmda kurban kesme vaknasını, tarihi menşelden itibaren günümüze kadarki seyrinde herhalde üç merhaleye ayırmak mümkündür.

1 — Hz. İbrahim'in kendi öz-evladı Hz. İsmail'i Allah'a kurban etme teşebbüsü.

2 — Bu teşebbüsün yine bizzat Allah tarafından durdurularak Hz. İsmail'in yerine bir koçun gönderilmesi. Bu ikinci merhalede dikkat edilirse Kurban eden aynı kalmış fakat Kurban edilen değişmiştir. Ki bu da intikali devresidir.

3 — Son merhalede, yani bizlerde ise, bu ilk teşebbüse nisbetle hem kurban eden değişmiştir ve hem de kurban edilen.

Bilindiği gibi Kurban'ın tarihi İslâmiyette Hazret-i İbrahim'in (a.s.) oğlu Hazret-i İsmail'i (s.a.) kurban etme teşebbüsü ile başlar. Ve sonra bu teşebbüs, bizzat Allah tarafından Hazret-i İsmail'in yerine bir koç kurban edilmesi şekline çevrilir. Ve daha sonra da bizlerde koyun kurban etme şeklinde devam eder.

Hal böyle olunca, karşınıza halledilmesi gereken yeni bir takım meseleler çıkmaktadır.

Söyle ki, Hz. İbrahim'in öz-evladı olan Hz. İsmail ile olan Baba-Oğul münasebetine karşılık Allah tarafından Oğlunun yerine gönderilen Koç arasındaki benzerlikler, başka bir deyişle Baba-Evlâd ile Sahib-Koç arasındaki münasebetin ayrı tarafları belli olmakla beraber bir ve aynı olan tarafları nelerdir? Herhalde ağır basan müsterek tarafları olmasa

SEFERİLİĞİN PSİKOLOJİK TEMELLERİ

Doç. Dr. A. Murat DARYAL

*M. Ü. İlahiyat Fakültesi
Öğretim Üyesi*

"Buda" değişik boyutlardaki heykelleriyle hep aynı görüntüyü tekrarlar. El ayağı ve el parmakları birbirleriyle çakışacak şekilde birleşmiş, kolları dirseklerinden bileklerine kadar olan kısımlarıyla aynı hizada ve bir çizgi üzerinde tutulmuş, parmak uçları çenesine doğru uzanmış, elleri bilek hattına dik gelecek şekilde yükselmiş ve omuzlarından başlamak üzere bütün kolları vücuduna yapışmış bir halde, bağdaş kurup oturmuş olarak görülür. Buna karşılık gövdesi iri ve başı gövdesiyle mütenasibtir.

Bir defa şu husus genel-geçer hüviyetiyle önemlidir ki, yapılan bir resmin veya heykelin, konu olarak temsil ettiği "Objekt" yi bütün vasıflarıyla yansıtmaması beklenir. Halbuki, bu heykeller insanı genel vasıflarıyla ve olduğu gibi yansıtmazlar. Bu olgu iki ihtimale mebnidir. Ya bu heykeller insanı olduğu gibi yansıtmak hususunda bir takım kusurlarla malûdürler veya o cemiyetin insanı ancak bu vasıfları haizdir.⁴

Burada ikinci ihtimal mevzu bahistir ve bu heykeller ancak kendi Medeniyetinin insanlarını önemli vasıflarıyla yansıtır. Bu tavır ve bu ölçü önemlidir. Zira dikkat edilecek olursa bu heykellerde insan ikiye bölünmüştür ve artık insanda olması gereken bütünlük yoktur. nitelikim hangi zaviyeden ve hangi mesafeden bakılırsa bakılsın, daima gövde ve baş ön plandadır. Buna karşılık eller, kollar, bacaklar ve ayaklar arka planda kalmıştır. Şayet dikkat edilmeyecek olursa, kalçadan aşağısı farkedilmez bile.

Eğer şayet istenirse bu heykellerde, kapladığı mekan itibarıyla, gövdelerin ve başların büyüklüğünü anlamak güç değildir. Fakat, asıl bizlerden izahını bekleyen husus, kolların cılızlığı ve ellerin işlevlerini yapamaz durumda bulunmaları ve buna ilaveten bacakların çelimsizliği ve ayakların gerçek hayatın dışında kalmış olmalarıdır. Burada mütenasib olmayan bir görünüm vardır ve dengesizlik söz konusudur.

Bu durumda artık, merak ve tecessüslerimiz, haklı olarak, eller ve ayakların bu halleriyle ifade ettikleri manalar ve hususiyetler üzerinde yoğunlaşmak isteyecektir.

TE'LİF ESERLER

Ali DARYAL

erek asrımızda gerekse daha önceleri yaşamış dünyanın dört bir tarafındaki İslâm âlimleri ve mütefekkirlerini çeşitli dillerdeki eserlerinin son senelerde gittikçe artan bir hızla dilimize tercümele-ri uzun zamandan beri hasretini çektiği-miz sevindirici bir olaydır. Gittikçe hızla-nan bu tercüme hareketi bu çeşit fikri kitapları okuyanın sayılarının devam-hi olarak arttığına da bir delildir.

Yalnız tercüme eserlerde görülen bu faaliyetlerin hiç olmazsa yarı yarıya dahil olsa te'lif eserlerde görülememesi, yani toplumun bünyesine zerk edilen bu fikirlerin toplum bünyesinde müsbet bir tepki (reaksiyon) doğurmak suretiyle çeşitli fikir akımları husule getirememesi, bu tercüme eserlerden beklenenlerin elde edilemediği kanatını uyandırmaktadır.

Evet, yapılan bu tercümele İslâm düşünürleri-nin görüşlerini, fikirlerini ve neticeye giderken yaptıkları mantıklı çıkarımları dolayısıyla eserleri-nin mantıklı yapısını yani düşünüş şekillerini bize aksettirmeleri bakımından çok fazla bir değer ta-sır.

Fakat bizler okuduğumuz bu kitaplardaki dü-şüncelerin ve fikir sistemlerinin tabii (analiz) yap-pu, onların sağlam, kuvvetli taraflarını tesbit edip eksik veya, zayıf taraflarını gösterip yani ilmi ta-biriyle tenkidini yapmadıkça ve müellifin eksik veya zayıf bıraktığı tarafları kuvvetlendirmeye çalışmadık-ça kısacası, okuduklarımız üzerinde düşünmedikçe başka bir deyişle bu fikirler ve fikir sistemlerini ta-rafsız olarak fikirler âlemindeki yerine yerleştirme-ğe çalışmadıkça, bu okumalar bizleri farkında olma-dan zamanla doğru orantılı olarak «fikir hazırlapçı-luğuna», «fikir mirasvediciliğine», «fikir tenbelliği-ne» bir nevi «düşünce güdüklüğüne» doğru çekip gö-türür. Bu Fikir — tenbelliği alışkanlık haline gel-dikten sonra ondan kurtulmak daha güçleşecektir. Zira psikoloji kanunlarına göre «bir şeye alışmak güç, alıştıktan sonra onu terk etmek daha güçtür.»

Netice olarak, yukarıda belirtildiği tarzda çalış-madıkça yani bu eserlerin fikir yapılarını dışardan her tarafı ile tetkik etmiyerek bu fikir yapılarının içine girmek suretiyle hadiseler onların bakış zavi-yesinden bakacak olursak her şeyi her olayı o mü-tefekkirler gibi görüp onlar gibi değerlendireceğimiz

ve dolayısıyla daima onların bir kopyası olarak ikinc-i plânda kalmaya mahkûm olacağımız aşikârdır. Asıllar (orjinaler) mevcuttan kopyaların bir şey ifade etmeyip yeni bir şey getiremeyecekleri ve do-layısıyla ilâka toplayıp tesir ıcrâ edemeyecekleri meydandıdır.

Ve yine bu fikirleri daha üstün daha kuvvetli daha başka fikirlere geçiş olarak kullanmayıp baş-ka deyişle bu fikirleri bir sığrama zemini olarak ka-bul etmedikçe en fazla bu fikirler zemini seviyesin-de kalacağımız muhakkaktır.

İkinci olarak kendi aramızdan, olay ve hadise-lerin arkasındaki hazırlayıcı sebeplerini tahli-lini (analiz) yapıp sonra onların müsterek taraflarını tesbit ile terki-bin (sentez) yaparak ve bu arada da bir asırdan daha fazla bir zamandan beri ilim adı-na bize yutturulup kabul ettirilen mesnetsiz, asılsız ön-yargılardan tamamen kurtulup onların tesiri al-tında kalmadan neticeye giden kuvvetli düşüncüler yetiştirilmedikçe umumi konulara temas eden bu tercüme eserlerinin hususiyet arz eden mahallî dert ve dâvalarımıza bir çözüm şekli getirecekleri uzak bir ihtimaldir.

Şunun da ehemmiyetle belirtilmesi gerekir ki, dikkatin, yazının başından beri sürekli olarak devam lı tercüme-eserler üzerine geliştiği hâlen bu tercüme eserler karşındaki te'lif-eserlerin nisbetinin azlığından ötürüdür. Yoksa yukarıda zikredilen fikir-nakil-ciliği, fikir-talditliliği ve bunun karşısında arzulanı devamlı fikri inkişaf ve gelişme te'lif eserler serisi içinde mevzu bahistir. Allah Tâala «insan için kendî çalışması ve gayretinden başka bir şey yok-tur.» Âyet-i Kerimesi ile ister tercüme ister te'lif eser olsun onlardaki her düşünce ve fikir üzerinde her birimiz ayrı, ayrı zihin yormadıkça bu eserlerdeki fikirlerden istenilen faydayı temin edemeyeceği-mizi aksine düşünmeğe çalıştığımız kadarmı elde edeceğimizi beyan ediyor. Böyle olmadığı takdirde yani te'lif eserlere katkıda bulunmadıkça yeni düşün-cülerle onları zenginleştirip geliştirmeye çalışmak suretiyle bu te'lif eserler serisinde devamlı bir te-kamül sağlayamadıkça tercüme eserlerden doğacak mahzurlar «fikir mirasvediciliği», «fikir tenbelliği» aynıyla te'lif eserler için de vârittir. Zira ilerleme-yen her şey yerinde saymağa ve yerinde sayan her şey devamlı akıp giden zamanla doğru orantılı olan tekâmülün karşısında ona ayak uyduramamaktan do-

Sosyoloji

● Ali Murad DARYAL

CAMI SOSYOLOJİSİ VE PSIKOLOJİSİ ÜZERİNE BİR DENEME II

amilerin bir ibadet mahalli başka bir ifade ile bir iş-yeri ve bu camilerde yapılan ibadetlerin ise bir çalışma, bir vazife, bir mesai durumu arz ettiklerine dikkat edilecek olursa camilerde yavaş yavaş yürümenin ve gerektiği zaman alçak sesle ancak lüzumu kadar konuşmanın; buna karşılık namazda yani vazife başında ise her türlü konuşmanın, gülmenin, lüzumsuz hareketlerin başka bir ifade ile her türlü lâubaliliğin, her türlü hafifliğin katiyetle yasaklanması ve camilere gelen kimselerin farz namazlarını cami içinde dağınık olarak istedikleri yerlerde durarak değil de, bilakis en ufak, bir küçük boşluğun dahi mevzu bahis olmadığı her türlü eğri-büğürlükten âzade, muntazam saf-lar halinde kılınması ancak bizlerde vazife şuurunun uyanması, sağlam bir iş, vazife ahlakının teessüsü ve bunun gelenekleşmesi her türlü hafiflik ve lâubalilikten ve dağınıklıklardan kaçınma ve metodlu çalışmanın ilk şartı olan intizamlı birer insan olmamızı temin etmek içindir.

Yine camide farz namazlar başlarken başka bir ifadeyle vazife başlarken vaktinde camide başka bir tabirle iş-yerinde bulunmayarak, başlama tekbirini kaçırın kimselerin hiçbir zaman vaktinde ibadetinde yani vazifesi başında bulunup başlama tekbirini kaçırmayanlar gibi Allah yanında makbul olup sevap, başka bir tabirle ücret alamıyacakları ve bunun tersi olarak zamanında bulunup da ibadet yani vazife tamamlanmadan gidenlerin de yine zamanında gelmeyenler gibi sevaplarının (ücretlerinin) az olacağı esasları göz önüne alınarak dikkatle incelenecek olursa zamanında ibadetine yani vazifesine gelmeyenlerin vaktinde vazifesine gelenler kadar âmirlerini, büyüklüklerini memnun edemeyecekleri ve yine zamanında gelenler kadar ücret alamıyacakları yani onlar kadar iş yapamıyacakları, iş çıkarmıyacakları sonucu ortaya çıkar; bunun neticesi olarak daha az iş yapma, daha az iş çıkarma da memleketin daha geç kalkınması demektir.

«Camiye gitmek için atılan ilk adımla fert için ibadetin başlamış olacağı» esası evden veya iş-yerinden camiye gidip-gelirken yollarda her türlü hafiflik ve aşırılıklardan uzak, vakur, ağır başlı gidilip gelinmesini sağlayacaktır. Günde beş defa bu şekilde gidip-gelmelerle de, yukarıda zikredilen esaslardan (prensiplerden) dolayı sokak adabı, sokak davranışları bir alışkanlık ha-

Ramazan Sosyolojisi ve Psikolojisi Üzerine Bir Deneme

Ali Murad DARYAL

İstanbul Yüksek İslâm Enst.
Öğretim Üyesi

GİRİŞ

Allâh-u Teâlâ'nın orucu herkesin her ayın muayyen günlerinde veya ayı ayrı dağınık olarak istedikleri günlerde istedikleri sayılarla, meselâ ayda üçer gün ki senede otuzaltı gün eder veya daha başka türlü yahut kış aylarında kısa günlerde daha çok veya tamamen, yine bunun tersi olarak yaz aylarında daha çok yahut tamamen veya senede belirli bir zamanda onbeş, yirmi yahut daha başka sayılarla tutmamızı değil de bütün bir ömür boyunca olmak üzere senede bir ay, Ramazan ayında, otuz gün devamlı tutmamızı emretmesi Allâh-u Teâlâ'nın aç ve susuzluğumuzdan müstağni olduğu gerçeği ile mütalâa edilecek olursa birçok sebep ve hikmetlere mebnî ve yine bizler için birçok faydaları hâvi olduğu mantıkî sonucunu ortaya çıkarır.

Öyle ise dâimâ emirlerindeki hikmetlerin bizler tarafından araştırılıp bulunmasını isteyen Allâh-u Teâlâ'nın

orucu devamlı olarak senede bir ay emretmesindeki sebep ve hikmetleri araştırıp bulmağa çalışalım.

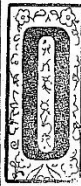
ORUÇLU İNSAN

Oruçlu insan aç olan insandır. Aç insan, tok insan gibi kendini unutarak dış âleme yönelip onu kendine konu (obje) yapan kimse değil, bilâkis açlığı sebebiyle dış âlem yerine kendine yönelerek kendini, kendine konu (obje) yapan insandır.

Nasıl ki, dâimâ etrafına bakıp kendine bakma aklına gelmeyen bir insan bu halinden ötürü elbisesindeki sükük, yırtık, leke, toz-toprak veya herhangi bir uygunsuzluğu, bir münâsebetsizliği göremezse ve ancak herhangi bir sebeple gözlerini kendi üzerine gevirmediği an eksikliklerini, çeşitleri ve bütünü ile görerek onları telâfi etme cihetine gidebilirse, kendi kendinin konusu (obje) durumunda olan insanda ancak o zaman kendinde bulunan ve daha önceleri

Ali Murad DARYAL
(İst. Yük. İslâm Ens.
Öğretim Üyesi)

OKUL - CAMİ

Kul ile cami toplumumuzda birbirinden iki ayrı müessesce olarak kabul edilmiş ve hangisini terahh edelim diye uzun seneler münakaşa konusu olmuştur. Bu münakaşalar okul ile caminin birbirinden ayrı iki kuruluş olduğu zamanından ileri geliyordu. Bu iki kuruluş toplumumuzdaki yeri ve görevleri (Fonksiyonları) bakımından bir incelemeye tabi tutulsalardı mesele kendiliğinden vuzuha kavuşurdu. Şöyle ki: Okul: Belirli yaşta, belirli kimselerin muayyen şartlarla, muayyen bir zaman zarfında eğitilip yetiştirildikleri bir eğitim müessesesidir.

Cami: Her yaşta, her çeşit vatandaşın hayatları boyunca, hiçbir şarta bağlı olmaksızın eğitilip yetiştirildikleri bir eğitim kuruluşudur.

Onki - onbeş yaş arası mecburi olan ilk tahsilini tamamlayıp çeşitli nedenlerle okumayıp yahut okuma imkânı bulamayıp hayata atılanlar ile, geriye kalan orta veya yüksek tahsilini tamamlayıp, okulla hiçbir ilişkisi kalmayan ve sayıları milyonları aşan bu vatandaş kütlesini eğitip yetiştirmek artık okulun işi olmaktan çıkıp Caminin vazifeleri arasına girmiştir.

Camide en az haftada bir konuşma (hutbe) vardır. Bu konuşmalar, ileride de bahis edileceği gibi «Orman yakmaktan», «Tenbelliğin kötlülüklerine» kadar her çeşit konuyu içine alır. Cami olmasaydı, tahsilin hangi kademesinden olursa olsun (İlk - Orta - Yüksek) hayata atılan bu vatandaş kütlesini nerede toplayarak onlara bu konular söylenebilirdi. Yer bulunsa idi haftada bir defa dahi onlara hangi maddi kuvvetle onları işlerini - güçlerini, biraçtırarak bir çatı altında aynı zamanda toplayabilecektik? Geldikleri takdirde iyi yetişmiş, bir din adamından daha iyi konuşup onlara tesir edebilecek kimseleri kaç il, ilçe ve köyde, kaç tane bulabilecektik? Yıkarıda da zikredildiği gibi Camide haftada bir yapılan konuşma (hutbe) iki bayram konuşması (hutbesi) ile senede ellidört ve ellit - altmış yıllık bir ömür içinde mütalâa edildiği takdirde karşınıza ikibilyediyüz gibi kütünsenmiyecek bir sayı çıkar. Her konuşmanın (hutbenin) müstakil olup, ilmi bir şekilde ayrı bir konuyu kapsadığı düşünülürse bu sayının, ilk - orta - yüksek hangi tahsil seviyesini ikmâl etmiş olursa olsun, herkes için eksiklerini tamamlamak bakımından bir değer taşıdığı ortaya çıkar.

Öyleyse Cami hangi tahsil seviyesinden olursa olsun büyük halk kütlesinin, ya bildiklerinin kendilerine hatırlatıldığı, yahut bilmedikleri mühim konuların kendilerine öğretildiği her kademedeki okulların bir devamı ve tamamlayıcısıdır. Talebelerin yetişmesi nasıl iyi bir öğretim kadrosuna bağlı ise camideki toplumun da iyi eğitilmesi ve dolayısıyla cemiyetimizin kalkınması din adamının iyi yetişmiş memleket meseleleri, dert ve davalarına vakıf, İslamiyeti iyi bilir kişiler olmasına bağlıdır. Ancak yurdumuz, kasabaya giderken köprüsüzlükten ırmağı soyunup geçmek zorunda kalıp, kışın üşüyüp hastalanan, baharda suların akmasıyla su ile sürüklenip giden kimselerin köyüne köprü yaptırmasını, yahut yolsuzluktan üzümlerini (mahsullerini), hastalarını şehre, kasabaya ulaştırılmayan köylüleri yol yapmanın ve yine imkânsızlıklar yüzünden okuyamayan memleket çocuklarını okutup adam etmenin, anasız babasız sokaklarda kalan yavrulara bakıp onları yetiştirip büyütmeyen, içme suyu olmayan köylere su getirmenin yurdumuzun kalkınmasında şu ve buna benzer diğer işlerin yapımının İslamiyetin icaplarından olup en az camii yaptırmak kadar sevap olduğunu camide toplanan halka yılmadan, usanmadan anlatıp onları ikna ederek bu istikamete yönecek iyi yetişmiş din adamlarımızın sayesinde olacaktır.

Ve yine :

Peygamberimiz (A.S.) Hazretleri «yoldan zahmet veren şeyi kaldırmak imandandır» buyuyorlar. Yolu ikiye bölüp geçen bir imaktan geçiş güçleştirip gelip geçene zahmet ve eziyet vermektedir. Ancak onun kaldırılması demek, üzerine köprü yapılması suretiyle ırmağı eziyet verici olmaktan çıkarmak demek olduğundan köprü yapmanın imanın bir şubesi olacağı hükümü ortaya çıkar.

Yol için de aynı tarzı düşünmek mümkündür. Zira zahmet veren şey ya sonradan arz olmuştur (yola atılan taş veya başka şeyler gibi) veya yolun kendisinde vardır (yol bozuklukları, engeller gibi). Her iki halde, de gelip

Sosyoloji

Cami Sosyolojisi ve Psikolojisi Üzerine Bir Deneme

Ali Murad
DARYAL

TAKDİM

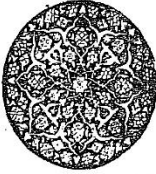
«Nasil insanı anlamak için bütün uzuvlarının (organlarının) yapısını çalışış şeklini diğer uzuvlar arasındaki yerini ve onlarla münasebetlerini tesbit etmek ve yine bir köşkü bir saraya anlayabilmek için onun her bir odasını salonunu ve bunların birbirleriyle münasebet ve bağlantı şekillerini ayrı ayrı incelemek gerekiyorsa aynı gerekçelerle İslâmiyeti de anlayabilmek için bütün müesseselerini ayrı ayrı tahlilini yapıp incelemek ve diğerleri ile olan münasebetlerini tesbit ederek belirtmek gerekmektedir. Bu yazı serisi bu gaye ile hazırlanmıştır.»

İslâmiyetin emirlerini

- 1 — Toplu olarak ifa edilmesi istenilenler,
- 2 — Teker teker ferûl olarak yapılması istenilenler,

olmak üzere iki kısma ayırmak mümkündür. Allah Taâlâ'nın her yerde hâzır nâzır ve yâse kullarını her şeyit ve her tarzdaki ibadetlerinden müstağni öcüğünü hatırlıyacak olursak bu toplu ibadetlerdeki toplanmalardan hasil olacak faydaların ancak topluluk meydana getiren bizlere ait olacağı kaçınılmaz sonuç olarak kendiliğinden ortaya çıkar. Öyle ise yukarıda zikredilen ÖNKABÜL ve MANTIKI ÇIKARIMLAR dan hareket ederek toplu olarak yerine getirilmesi istenilen bu ibadetlerden birisi olan NAMAZIN toplu olarak eda edildiği ve bir toplantı yeri durumu arzeden camilerin cemiyetimizdeki yeri ve görevlerini tesbit ederek belirtmeğe çalışalım.

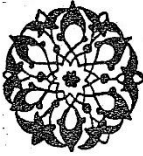
Bilhassa bu gün dünyamızda cemiyetleri tehdit eden en büyük tehlike sınıflamalar ve bunun sonucu olarak bu sınıfların birbirleriyle sürüp giden mücadeleleridir. Bu sınıflamaların en tehlikelisi başka, bir deyişle üzerinde en fazla durulması gerekeni iktisadi bakımdan olmaktadır ki toplumda Zengin Fakir ve ağır sayının gelişmesi neticesi işveren işçi diye belirlemektedir. Toplumda alt-sınıf teşkil edip nisbeten daha kalabalık olan bu fakir veya işçi lerin hem toplumda zenginler gibi alâka, itibar, hürmet görememelerinden hem de maddi bakımdan onlardan kendilerini çok aşağı görmelerinden, başka bir deyişle hem maddeten hem manen şairin dediği gibi ancak rüyada eşit olduklarını kabüle-

Sosyoloji

İBADET VE FAYDA

Ali Murat DARYAL
İstanbul Yüksek İslâm
Enstitüsü Öğretim Üyesi

İSLAMİYETTE bütün yeryüzünde istenilen yerde namaz kılma, ibadet etme imkânı daima mevcuttur. Bu hal, görünüşde şekli ile cami olmamakla beraber bütün yeryüzünün mescit, cami hükmünde olduğunu açık-seçik bir delildir.

Böylece, bütün yeryüzünün mescit, cami hükmünde olduğu esası, İslamiyetin cami ve mescitlerle ilgili emir ve yasaklarının bulunduğu gerçeği ile beraber ele alındığı takdirde bizleri, bütün yeryüzünde yerlerini göre İslamiyetin emir ve yasaklarının mevcut olmaları sonucuna götürür.

Bu gerçeklerle, bütün yeryüzü ve bilhassa yurdumuz şekli ile olmasa da manası ile bir ibadethane, bir mabet hükmündedir. Ve bunun için de bütün yeryüzü ve bilhassa yurdumuzda toplumumuzun menfaatlerine yönelmiş her müsbet iş bir ibadet mahiyetinde olup kutsal bir faaliyettir.

Bu niçin böyledir? Niçin her müsbet iş bir ibadettir?

Bunu izah edebilmemiz, ancak «İBADET»in tarif ve izahını yapıp gayesini belirtmekle mümkündür. Bunun için önce «İBADET NEDİR?» sorusunu cevaplandırmamız gerekir.

İbadetlere bakacak olursak, şeklen birbirlerine hiç benzememektedirler. Namaz, Oruç, Kurban, Zekât, Hac,..... vs. gibi. Bunun için ibadetleri belirli şekiller olarak anlayıp izah etmek mümkün değildir.

Öyle ise ibadetlerin şekilden ötede BİR ve ORTAK olan özelliği nedir? Allah Taala'nın kılacağımız namazlara, tutacağımız oruçlara,, vereceğimiz zekâtlara muhtaç olmadığı halde bu çeşit

VAHYİN TAKİP ETTİĞİ PSİKOLOJİK SÜREÇ

Prof. Dr. Ali Murat DARYAL
M.Ü. İlahiyat Fakültesi
Öğretim Üyesi

Kur'ân, en büyük sosyoloji ve psikoloji kitabıdır. Bu, bir mübalâğa değildir. Bir fantezi hiç değildir. "Kur'ân'da her şey vardır," gibi ve benzeri ifadeler bu satırlar bizzat kendileri karşıdır. Bu durumda artık konu, haklı olarak afâkî temellerden ziyade daha sağlam mesnetler üzerinde kendini geliştirmek isteyecektir. Böyle olunca tabii olarak bu satırlar, söylediklerini isbat etmek gibi bir sorumluluğu üstlenmiş olacaktır.

Karl Marks, *Das Kapital (Sermaye)*, adlı eserini yazıp neşrederken, şayet ben bu Kitab'ı yayınlarsam şu kadar yüz milyon insan ölecektir, şu kadar yüz milyon insan sefalete düşer olacaktır ve şu kadar yüz milyon insan dolaylı yollardan felâketlere uğrayacaktır, diye düşünmemiştir. Bu sonuçlardan endişe ve telâş duymamıştır.

Aslında o, böyle bir ihtilâli hem istiyor, hem bekliyordu. Yalnız bu ihtilâli o, daha yakın bir zamanda ve Avrupa'nın iki büyük devletinden birinde bekliyordu. Fakat bu ihtilâl biraz gecikmiş olarak daha uzak bir ülkede gerçekleşmiştir. O günlerden başlamak üzere oluk gibi kan akmıştır ve hâlen de akmaktadır ve bu kanın ne zaman duracağı da belli değildir.

Kur'ân, böyle bir tavrı kesinlikle benimsememiştir. Bunu, önceliği itibarıyla, nâzil olurken takib ettiği usulde ve daha sonra onun iç yapısında buluyoruz.

Hâ-Mîm, Duhân Sûresi'nden anladığımızı göre Kur'ân, Berâat Gece-si'nde Levh-i Mahfûz'dan birinci kat semaya defâten, bir defada nazil ol-

V

NAMAZIN PSİKOLOJİK TEMELLERİ

Prof. Dr. Ali Murat DARYAL*

Bizans kaynakları, "Fetihten önceki son Cuma günü Türk askerleri Akşemsetdin'in imametinde kefenlerine bürünmüş olarak bir Cuma namazı kıldılar ve İstanbul daha o gün düştü. Diye yazarlar.

Gerçekten, yüzbinlerce müslümanın namaza duruken, rükûa ve secdeye giderken ağızlarından hep birden göğe yükselen Allahu ekber sesleri, yere diz vururken arz üzerinde yayılan ürpertiler ve secdede Allah Tealâ'nın varlığını, birliğini ve herşeyden münezzeh olduğunu dile getiren tesbihler.. İslâm'ın gururu ve ihtişamı.. müslümanların kimliği, şeref ve haysiyetidir.

Bu itibarla "Namaz, ilahî saltanatın tecelli ettiği tek ibadettir."

Namaz tek başına ve müstakillen ifa edilen bir ibadet değildir. O, bir bakıma dış dünyaya açılan ve yine aynı zamanda kendi ile sınırlı kalan rükünleri ile ancak tekemmül eder ve bir ibadet hüviyeti kazanır. Bu rükünler en çok dış dünyayı ilgilendirmesi noktasından başlamak üzere ana hatlarıyla şöyledir:

— Ezan... Gerçek odur ki, ezan, namaz içindir ve namaz olmasaydı ezan olmazdı. Ancak mesele bu kadar değildir. Nitekim ezan İslâm'ın kendine güvenini, kendisiyle iftihar ettiğini, kendi büyüklüğünü, yüceliğini ve ihtişamını minarelerden günde beş defa dünyaya ilan etmesidir. Bir milletin bağımsızlığının hürriyet ve istiklalinin ifadesidir. Siz Batı'da mikrofonlu veya mikrofonsuz sabah ezanı okuyamazsınız. Diğer ezanlar için de böyledir. Okuyamazsınız, size okutmazlar. Çünkü ezan o beldenin Müslüman oldu-

* Emekli Öğretim Üyesi

GAYBA İMAN'IN PSİKOLOJİK TEMELLERİ

Prof. Dr. Ali Murat DARYAL
M. Ü. İlahiyat Fakültesi

Kur'ân, Tövbe Sûresi'nin yüz on ikinci âyetinde, müminlerin vâsıflarını anlatırken; bunlardan biri olarak "es-Sâihûn"; seyahat edenler tabirini kullanır. Ancak bu tabir, müfessirler tarafından olduğu gibi anlaşılacak istenmez. Daha başka olarak, seyr-i sulûk; yani Allah'a seyahat etme, yahut kötülüklerden iyiliklere göç etme veya oruç tutma gibi ve benzeri şekillerde te'vil ve izah edilir. Bunun en önemli sebebi, bu gün olduğu gibi yine o günlerde de seyahat edeceklerin önlerinde maddi imkansızlıklardan veya sağlık durumlarından başka hiçbir engelin bulunmamış olmasıdır. İnsanların istedikleri zaman seyahat edebilecekleri bir ortamda bulunmuş olmaları, onların seyahat kavramını olduğu gibi anlayıp değerlendirmelerine bir türlü müsaade etmemiştir. Bu itibarla onlar, seyahat tabirini te'vil ederek konuyu insanların daha rahat anlayabilecekleri bir zemine çekmek istemişlerdir. Gayet tabii bütün bu iyi teşebbüsler, konunun yanlışlardan kurtulmasına yetmemiştir. Bu bakımdan konu, yetersiz ve isabetsiz yorum ve değerlendirmelerle, yanlış zeminlerde mütalaa edilmiştir.

Seyahat edenler tabirinden ne kastedildiğinin en doğru şekilde anlaşılabilmesi için evvela, Cahiliye Devri insanının inançlarının, kabul ve telakkilerinin en ince teferruatına varıncaya kadar bilinmesi ve daha sonra bunun tatbîkâtının yakından takip edilmesi gereği vardır. Aksi takdirde seyahat kavramı, hiçbir zaman istenildiği ve gerektiği gibi anlaşamayacaktır.

Bu cümleden olarak şunlar söylenebilir ki, Cahiliye Devri inançlarına göre şayet bir insan, putlarından uzaklaşacak olursa o ölçüde o kimse, putlarının yardım ve himayesinden uzak kalacaktır. Bunun içindir ki müşrikler, Bedir Harbi'ne gelirken yardım ve himayesinden mah-

VI

MESKEN VE ÇEVRENİN PSİKO-SOSYAL TESİRLERİ

Doç. Dr. Ali Murat DARYAL

M.Ü. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

- Sözlerime bir misâl ile başlamak istiyorum: Vâdide yaşayan bir insan için günün mânâsı, güneşin değeri, sonsuzluk fikri, uzay telâkkisi, çölde veya dağda yaşayan insanlara göre son derece farklıdır. Bunun gibi dağ adamının, dağda yaşayan bir insanla, denizde, deniz kenarında yaşayan bir insanın da kabiliyetleri, istidatları ve idealleri aynı ölçülerde, aynı istikametlerde gelişmez.

Bugün görüyoruz ki deniz kenarında yaşayan milletler veya insanlar denize daha yatkın olmuşlardır. Tarih boyunca deniz görmeyen, dağda yaşayan insanlarda kabiliyet ve istidatlarını ona göre geliştirmişlerdir. Hatta ben her zaman şöyle düşünmüşümdür: Amerika kıtasını niye Portekiz veya İspanyollar keşfettiler? Niçin İtalyanlar gidemediler? Bunun sebepleri şudur: Bana göre İtalya Akdeniz Ülkesi idi. Atlantikle tanışmıyordu. Atlantığa sahili yoktu. Herhangi bir denizi tanımadan o denize açılmak bir yerde imkânsızdır. Her ne kadar imkânsız değildir gibi görünürse de insanlar yapıları itibarıyla tanımadığı iklimlere, tanımadığı istikametlere doğru gitmek hususunda son derece ürkektirler. O bakımdan Portekizler Amerika'ya gittiler, İspanyollar gittiler, sonra İngilizler gittiler. Çünkü onlar Atlantikle tanışıyorlardı. Bizim de bütün denizcilerimiz gene deniz kenarlarından çıkmıştır.

**MADDENİN VAROLMA HAKKI:
“ÇEVRE KİRLENMESİ”**

*Doç.Dr.Ali Murat DARYAL**

Bir Hadîs-i Şerif'te şöyle buyurulmuştur: “Hz. Peygamber sahabeden Sa'd'ı abdest alırken görmüş ve ona ‘bu israf nedir?’ diye sormuş. O ‘abdestte israf olur mu?’ diye sorunca Hz. Peygamber de ‘evet, akan bir nehir üzerinde olsan bile’ buyurmuştur.”¹

Konumuz gereği bizlerden burada ilginizi bekleyen husus “israf” kavramıdır. Bilindiği üzere bu kavram mânâ yapısı itibarıyla -semantik bakımından- iki boyutlu bir hüviyet gösterir. Konu bu çerçevede içinde ele alınacak olursa, şu söylenebilir ki, mesele, “suyun lüzumundan fazla kullanılması ve bundan bir vebalin doğmasıdır.”

Dikkatlerimiz bizleri şu noktada ikaz eder ki, bir vebalin ve daha kesin bir ifade ile bir sorumluluğun ortaya çıkması için, ilk önce bir “hakk”ın “varolması” gerekir. Ancak bundan sonra bu hakka bir “tecavüz”ün vukû bulması icâbeder.

Bu kabul ve daha sonra bu tertip düşüncelerimizi önemli bir noktaya götürür. Zîrâ zihinlerimizde ittifak halinde oluşan bir soru bizlerden makul bir cevap bekleyecektir. Gerçekten bu hak nedir? Kime aittir? Nasıl oluşmuş ve nerede neş’et etmiştir?

Tahmin edileceği gibi birbirini tamamlayan bu sualler üç boyutlu bir sistem içinde cevabını arayacaktır. Bu üç ihtimalin dışında bir yorum ve değerlendirme geçerli olmayacaktır.

Buna göre şu söylenebilir ki, bu hak ya Allah’a, ya kula aittir; yahut da suya ait olacaktır.

Bu noktaya gelindikten sonra, hiç tereddüt etmeden şunu kesin bir şekilde ifade edebiliriz ki, mevzu bahis bu “hak” “Allah’a ait değildir. “Abdest alırken” tabiri düşüncelerimizi böyle bir yoruma kapamıştır. Zîrâ abdest almanın kendisi bir ibadettir ve daha sonra başka ibadetler yapma gayesine matuftur.

* M. Ü. İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Anabilim Dalı Başkanı

1. Ahmed b. Hanbel, II, 221; İbn Mâce, Tahâret, 48.

** *Teşekkür ve ithaf*: Türk din psikolojisinde öncü bir isim olan Ali Murat Daryal'ın akademik mirasına sahip çıkan eşi Yıldız Daryal hanımefendiye; ilk ve tek doktora öğrencisi olan Prof. Dr. Ali Ulvi Mehmedoğlu beyefendiye, bu makaleme yaptıkları özverili kişisel katkılarından dolayı çok teşekkür ederim. Bu makalemi, Ali Murat Daryal'ın ışığına ayna olmaya devam eden vefakâr ve cömert kadına, eşi Yıldız Daryal'a ithaf ediyorum. [M.K.]

